

Τ.Ε.Ι. ΠΑΤΡΩΝ
ΣΧΟΛΗ: ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ: ΛΟΓΙΣΤΙΚΗΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
**«Η ΗΘΙΚΗ ΝΟΜΙΜΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ
ΤΟΚΟΔΟΣΙΑΣ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ, ΣΤΟ
ΑΡΧΑΙΟ ΙΣΡΑΗΛ ΚΑΙ ΣΤΟΥΣ ΠΡΩΤΟΥΣ
ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΥΣ ΑΙΩΝΕΣ»**

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΑ
ΣΤΑΥΡΙΑΝΟΥ ΕΥΦΡΟΣΥΝΗ

ΕΙΣΗΓΗΤΗΣ: ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΣ ΑΝΔΡΕΑΣ

ΠΑΤΡΑΙ 2008

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	2
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	4
ΚΕΦΑΛΑΙΑ:	
i. Ο ΤΟΚΟΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ	
1. Ο ρόλος των αργυραμοιβών.	12
2. Καταθέσεις και δάνεια.	14
3. Τα ναυτοδάνεια.	19
4. Νομοθετικές ρυθμίσεις.	21
5. Αρχαίοι φιλόσοφοι.	24
ii. Ο ΤΟΚΟΣ ΕΙΣ ΤΟ ΑΡΧΑΙΟ ΙΣΡΑΗΛ	
1. Ο τόκος εις την Παλαιά Διαθήκη.	35
2. Η έννοια του τόκου.	37
3. Η απαγόρευσις.	38
3.1. Οι απαγορευτικές διατάξεις.	38
3.2. Τα είδη του απαγορευμένου τόκου.	46
3.3. Εξαιρέσεις από την απαγόρευση δανεισμού μεταξύ των Εβραίων.	48
3.4. Οι λόγοι απαγόρευσης του τόκου.	49
4. Το θύμα.	50
5. Ποινές και προστασία του θύματος.	53
5.1. Τα απαλλακτικά μέτρα.	53
5.2. Τα κατασταλτικά μέτρα	59
iii. Ο ΤΟΚΟΣ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΠΡΩΤΟΥΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΥΣ ΑΙΩΝΑΣ	
1. Ο Τόκος εν τη Εκκλησία.	63
2. «...ἀλλὰ πληρῶσαι».	67
3. Οι Πατέρες της Εκκλησίας.	69
3.1. Οι αναφορές των εκκλησιαστικῶν συγγραφέων συνοπτικῶς.	69
3.2. Ο χαρακτήρας του εγκλήματος.	71
3.3. Ο τοκογλύφος.	72
3.4. Τα κείμενα των Πατέρων.	72
4. Οι Συνοδικές αποφάσεις.	81
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	93
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	94
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	105

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα μελέτη αποτελεί αντικείμενο πτυχιακής εργασίας, που υποστηρίχθηκε το 2008, για το τμήμα Λογιστικής του Τ.Ε.Ι. Πατρών.

Στην παρούσα διατριβή επιχειρείται μία προσέγγιση του ζητήματος της τοκοδοσίας. Γίνεται μια προσπάθεια να συλλάβουμε το φαινόμενο της τοκοδοσίας στην ηθική, κοινωνική, οικονομική και ιστορική του διάσταση. Για το σκοπό αυτό, προσφεύγουμε στην ιστορική αναδίφηση πληροφοριών για τη φύση και τη λειτουργία της τοκοδοσίας, στους πολιτισμούς των Αρχαίων Ελλήνων, του Αρχαίου Ισραήλ και του Χριστιανισμού των πρώτων αιώνων. Ο ερασιμός των εν λόγω ιστορικών δεδομένων ευελπιστούμε να είναι δόκιμος, λαμβάνοντας υπ' όψιν το γεγονός ότι η παρούσα μελέτη θέτει τον εξής στόχο: Να καταδειχθεί ο ρόλος της ιστορικότητας του εξεταζομένου φαινομένου, στη διαμόρφωση της ψυχικής αποστροφής ή αποδοχής των πολιτών.

Θα επιχειρήσουμε έτσι, την ιστορική μας έρευνα κυρίως πάνω στους τρεις πολιτισμούς που αναφέρθηκαν ανωτέρω, που με τον έναν ή τον άλλο τρόπο αλληλοεπηρέαστηκαν, αντιπαρατέθηκαν και εν τέλει διαμόρφωσαν λιγότερο ή περισσότερο τη σύγχρονη δυτική αντίληψη για το θέμα της τοκοδοσίας. Χρησιμοποιώντας πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές, θα στρέψουμε την προσοχή μας στο έννομο αγαθό που προσέβαλε ο τοκισμός, κατά τις περιόδους που εθεωρείτο αμάρτημα. Θα ερευνήσουμε τη θρησκευτική αντίληψη για τον τοκισμό και την αντίδραση σε αυτόν, κάνοντας βέβαια τις αναγκαίες αναφορές στο ευρύτερο κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό πλαίσιο. Η εκτενής ιστορική-θρησκευτική ανάλυση του φαινομένου αυτού μπορεί να επισημάνει τις κύριες γραμμές της διαχρονικής εξέλιξης, να επιτρέψει την επανεκτίμηση των δεδομένων σχετικά με τις σύγχρονες αντιλήψεις, να εξηγήσει τη στάση των πολιτών έναντί του, διανοίγοντας προοπτικές για επίλυση ή υπέρβαση σύγχρονων προβληματισμών.

Στο πρώτο μέρος μελετάται το φαινόμενο της τοκοδοσίας εις την Αρχαία Ελλάδα. Αφού επισημανθεί ο ρόλος των αργυραμοιβών στην δημιουργία των πρώτων τραπεζών, γίνεται αναφορά εις το ύψος των επιτοκίων, τόσο εις τις καταθέσεις, όσο και εις τα δάνεια, κάνοντας αναφορά και σε έναν διαφορετικό τύπο δανείου, τα λεγόμενα ναυτοδάνεια ή θαλασσοδάνεια. Έπειτα γίνεται λόγος για τις όποιες νομοθετικές ρυθμίσεις την εποχή εκείνη που αφορούσαν θέματα του τοκισμού και τέλος, σχετικά κείμενα των Αρχαίων Φιλοσόφων, κλείνουν το κεφάλαιο αυτό.

Στο δεύτερο μέρος γίνεται λόγος για την σχέση του Αρχαίου Ισραήλ με το φαινόμενο της τοκοδοσίας. Εκεί καθορίζεται η έννοια του τόκου μέσα από την Παλαιά Διαθήκη, η οποία είναι (ή τουλάχιστον πρέπει να είναι) το κέντρο της ζωής του Ισραηλίτη. Έπειτα παρατίθενται μία σειρά από απαγορευτικές διατάξεις και σημειώνονται τα προβλήματα τήρησής τους. Τέλος, αναφερόμαστε στην προστασία του θύματος από τέτοιου είδους εκμετάλλευση, παραθέτοντας πάλι τις σχετικές διατάξεις.

Στο τρίτο μέρος της παρούσης εργασίας εξετάζεται ο ρόλος της τοκοδοσίας κατά τους πρώτους Χριστιανικούς αιώνες. Αφού γίνει αναφορά στην έλλειψη άμεσων απαγορευτικών διατάξεων εις την Καινή Διαθήκη, για το ζήτημα που μας απασχολεί, έπειτα επιχειρείται να δοθεί μία απάντηση για την έλλειψη αυτή. Τέλος, κείμενα των Αγίων Πατέρων της Εκκλησίας αλλά και οι κανόνες των Συνόδων (Οικουμενικών και μη), συμπληρώνουν το κεφάλαιο αυτό.

Οι συμπερασματικές μας παρατηρήσεις-επισημάνσεις διατυπώνονται στο τέλος, ενώ κρίθηκε αναγκαίο η επισύναψη παραρτήματος για την γέννηση του Καπιταλισμού.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Εννοιολογικό Πλαίσιο.

Ο Τόκος ερμηνεύεται ως η ποσότητα των πραγμάτων (σε χρήμα ή σε είδος), την οποία υποχρεώνεται να δώσει ο οφειλέτης στο δανειστή του, ως αμοιβή για την παραχώρηση της απόλαυσης ενός κεφαλαίου από ίδια πράγματα¹. Υπό την σημερινή του μορφή, ο τόκος, είναι η αμοιβή για τη χρησιμοποίηση ξένου κεφαλαίου. Η αμοιβή για τη χρησιμοποίηση από τον επιχειρηματία δικού του κεφαλαίου περιέχεται στο ακαθάριστο επιχειρηματικό κέρδος.

Η χρησιμοποίηση του ξένου κεφαλαίου βασίζεται σε σύμβαση δανείου, που συναρμολογείται με τον κεφαλαιούχο ο οποίος μεταβιβάζει στον δανειζόμενο αγοραστική δύναμη αμέσως χρησιμοποιήσιμη. Αυτό όμως δεν σημαίνει κατ' ανάγκην άμεση παράδοση ρευστού χρήματος. Μπορεί να γίνει π.χ. και με ένα άνοιγμα πιστώσεως σε Τράπεζα. Με βάση το άνοιγμα αυτό, ο δικαιούχος εκδίδει επιταγές με πληρωτή την Τράπεζα. Άλλη περίπτωση, στην οποία γίνεται δανεισμός χωρίς παράδοση ρευστού χρήματος, είναι η πώληση με πίστωση όπως συμβαίνει στις πωλήσεις με δόσεις. Εκεί η τιμή του αγαθού περικλείει τόκο δανείου για την περίοδο που μεσολαβεί έως την αποπληρωμή.

Εκτός από τον τόκο που αναφέρεται στο δανειζόμενο κεφάλαιο (δανειακός τόκος), έχουμε και τον τόκο που αποτελεί την αμοιβή του κεφαλαίου, το οποίο επενδύθηκε σε κεφαλαιουχικό αγαθό, που εκμισθώνεται. Εμφανίζεται με μορφή ενοικίου. Στην πραγματικότητα είναι αμοιβή κεφαλαίου (μισθωτός τόκος). Το ενοίκιο όμως περιλαμβάνει και την φθορά του κεφαλαίου².

¹ Βλ. <http://www.livepedia.gr/index.php/%CE%A4%CF%8C%CE%BA%CE%BF%CF%82>.

² Βλ. «Λεξικό Οικονομικών Επιστημών» του Χρήστου Ν. Τότση, Τόμος Β΄, Εγκυκλοπαιδικά Λεξικά Πάμισος, Εκδ. Πάμισος, σελ. 1008.

Η συμφωνία για τον τόκο γίνεται με βάση την αμοιβή στις εκατό χρηματικές μονάδες για ένα έτος (επιτόκιο)³.

Σύντομη Ιστορική Αναδρομή.

Οι πρώτες καταγραφές πιστώσεων⁴ χρονολογούνται πίσω στο 3.000 π.Χ. στον πολιτισμό των Σουμέριων, ενώ και σε άλλους πολιτισμούς είναι φανερή η ύπαρξη δανείων πριν την δημιουργία νομίσματος (οι συναλλαγές γίνονταν με ανταλλαγές αγαθών ή με πολύτιμα μέταλλα)⁵.

Τόσο στην αρχαιότητα, όσο και στην μεσαιωνική εποχή, ο τόκος δεν εύρισκε δικαιολογητική βάση και εθεωρείτο ως κάτι ανήθικο και ανεπίτρεπτο τόσο από την Εκκλησία όσο και από τους Φιλόσοφους της εποχής. Ο Αριστοτέλης, που ασχολήθηκε ειδικά με το θέμα αυτό, υποστήριξε, ότι μόνο η γη είναι παραγωγική και δεν θα ήταν σωστό να εισπράττεται τόκος για το δανειζόμενο κεφάλαιο, γιατί το χρήμα δεν γεννά χρήμα. Ο Χριστιανισμός, επίσης, θεώρησε ανήθικη την τοκοληψία. Όπως τόνισε ο Θωμάς ο Ακινάτος, εκπρόσωπος των οικονομολογούντων θεολόγων του Μεσαίωνα, είσπραξη τόκου θα σήμαινε απαίτηση αμοιβής για την απλή πάροδο χρόνου (από τη λήψη του δανείου έως την αποπληρωμή του), ενώ ο χρόνος είναι «θείο δώρο».

Κύριος λόγος της καταδίκης του τόκου από τις παλαιότερες διδασκαλίες ήταν το γεγονός, ότι τα δανειζόμενα χρήματα ικανοποιούσαν καταναλωτικούς σκοπούς και, τις περισσότερες φορές, επείγουσες ανάγκες των προσώπων που δανείζονταν. Έτσι, δεν υπήρχε η δικαιολογία ότι, χάρη στο δάνειο, αυξήθηκε η παραγωγή ή το εισόδημά τους. Οι νομοθεσίες πολλών κρατών, επηρεασμένες από τις αντιλήψεις αυτές είχαν θεσπίσει απαγορευτικές διατάξεις και ποινικές

³ Βλ. όπ. π., σελ. 1010.

⁴ Πίστωση είναι η μεταβίβαση κινητών πραγμάτων από μία οικονομία σε μία άλλη οικονομία (ατομική, επιχειρησιακή, κοινωνική, δημόσια), με τη βεβαιότητα, -στηριζόμενη στην εμπιστοσύνη (πίστη) - ότι θα υπάρξει και η βούληση και η δυνατότητα για την επιστροφή τους, με τους όρους που συμφωνήθηκαν. Βλ. «Λεξικό Οικονομικών Επιστημών» του Χρήστου Ν. Τότση, Τόμος Β', Εγκυκλοπαιδικά Λεξικά Πάμισος, Εκδ. Πάμισος, σελ. 834.

⁵ Βλ. <http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A4%CF%8C%CE%BA%CE%BF%CF%82> .

κυρώσεις σε βάρος εκείνων που έπαιρναν τόκο. Όπως ήταν φυσικό, αναπτύχθηκε λαθραία αγορά χρήματος με τοκογλυφικές αμοιβές.

Αντίθετη στάση έλαβε η Γαλλική Επανάσταση. Με βάση το σεβασμό της ιδιοκτησίας δικαιολόγησε τον τόκο ως προϊόν της. Η απόλυτη μορφή της ιδιοκτησίας θεωρήθηκε, ότι περιλαμβάνει το δικαίωμα της εκμεταλλεύσεως του κατεχομένου κεφαλαίου και, κατά συνέπεια, της αποκτήσεως προσόδου από το δανειζόμενο κεφάλαιο. Οι αντιλήψεις αυτές τελικά επικράτησαν με επακόλουθο να αναγνωρισθεί από τις νομοθεσίες των διαφόρων κρατών της Ευρώπης το δικαίωμα λήψεως τόκου⁶. Έτσι, ο τοκισμός αποτελεί σήμερα συνήθη οικονομική πρακτική σε πολιτισμούς όπου επικρατεί ο Χριστιανισμός ή ο Ιουδαϊσμός. Ωστόσο στα κράτη που έχουν θεοκρατικά μουσουλμανικά καθεστώτα, ακόμα και σήμερα η τοκοφορία των κεφαλαίων αντίκειται στους Νόμους και τη Θρησκεία οδηγώντας σε ένα ειδικό καθεστώς λειτουργίας των τραπεζών⁷.

Θεωρίες του Τόκου.

Για τον τόκο αναπτύχθηκαν διάφορες αντιλήψεις και διατυπώθηκαν πολλές θεωρίες. Μια σοβαρή διαφορά που χωρίζει τις παλαιότερες απόψεις από τις νεώτερες, είναι η εξής: Στο απώτερο παρελθόν η συζήτηση αναφερόταν στο αν θα έπρεπε να εισπράττεται τόκος ως αμοιβή για το δανειζόμενο κεφάλαιο. Τους τελευταίους δύο αιώνες, αντίθετα, τέτοια συζήτηση θεωρείται ξεπερασμένη, γιατί όλοι πλέον δέχονται τη νομιμότητα και την σκοπιμότητα της καταβολής τόκου. Οι συζητήσεις και οι διαμάχες στρέφονται γύρω από την αιτιολογία της εισπράξεως αμοιβής για το μεταβιβαζόμενο κεφάλαιο.

Θα επισκοπήσουμε, εδώ, τις κυριότερες θεωρίες για τον τόκο.

1) Η κλασική θεωρία ήταν η πρώτη που επηρεάστηκε από τις ιδέες της Γαλλικής επαναστάσεως. Δέχθηκε, ως δεδομένο, την νομιμότητα και την

⁶ Βλ. «Λεξικό Οικονομικών Επιστημών» του Χρήστου Ν. Τότση, Τόμος Β΄, Εγκυκλοπαιδικά Λεξικά Πάμισος, Εκδ. Πάμισος, σελ. 1008-1009.

⁷ Βλ. υποσημείωση 5.

σκοπιμότητα λήψεως τόκου και εντόπισε το έργο της στην εξήγηση του τόκου ως ιδιαίτερης αμοιβής. Σύμφωνα με την άποψη των κλασικών οικονομολόγων, ο τόκος αποτελεί αμοιβή για τη θυσία, στην οποία υποβάλλεται ο ιδιοκτήτης χρηματικού κεφαλαίου, απέχοντας από τη κατανάλωσή του. Το επίπεδο του τόκου εξαρτάται, όπως σ' όλες τις συναλλαγές, από τη προσφορά και τη ζήτηση αποταμιεύσεων.

Πρέπει, όμως, να σημειώσουμε, ότι διατυπώνοντας αυτή τους τη θεωρία, οι κλασικοί έκαναν σύγχυση ανάμεσα στην αμοιβή του κεφαλαίου (τόκου) και την αμοιβή του επιχειρηματία (κέρδους). Είχαν ασφαλώς επηρεασθεί από το γεγονός, ότι τότε ο επιχειρηματίας διέθετε, αποκλειστικά σχεδόν, δικά του κεφάλαια στην επιχείρησή του.

2) Η σοσιαλιστική θεωρία. -Ο Marx υποστήριξε, ότι μόνο η εργασία είναι παραγωγική και ότι οι επιχειρηματίες και οι κεφαλαιούχοι, που εκμεταλλεύονται τους εργάτες, ιδιοποιούνται την υπεραξία που παράγουν. Ο τόκος, σύμφωνα με τον Marx, είναι τμήμα της υπεραξίας που δημιουργείται με την υπερεργασία στην οποία υποβάλλονται οι εργάτες στο καθεστώς της ατομιστικής κεφαλαιοκρατίας. Έτσι, κατά την άποψη αυτή, ο τόκος, όπως και η έγγειος πρόσοδος είναι δευτερογενές κεφαλαιοκρατικό εισόδημα.

3) Η θεωρία της οριακής παραγωγικότητας. -Η θεωρία αυτή υποστηρίζει, ότι ο τόκος δικαιολογείται από τη δυνατότητα που παρέχεται στον δανειζόμενο να αποκτήσει υλικό κεφάλαιο, χάρη στο οποίο αυξάνει την απόδοση της εργασίας. Έτσι, πετυχαίνεται περίσσειμα, από το οποίο καταβάλλεται ο τόκος, ενώ, παράλληλα, εξασφαλίζεται η βαθμιαία αναπαραγωγή του πραγματικού κεφαλαίου (απόσβεση) και δημιουργούνται περιθώρια για να αμειφθεί και ο επιχειρηματίας (κέρδος). Το ύψος του τόκου εξαρτάται από την οριακή παραγωγικότητα, δηλαδή την παραγωγικότητα των τελευταίων μονάδων του κεφαλαίου που χρησιμοποιούνται επωφελώς στην επιχείρηση. Η θεωρία αυτή όμως, ενώ εξηγεί τον τόκο για τα παραγωγικά δάνεια, δεν δίνει καμιά εξήγηση για τον τόκο στα καταναλωτικά δάνεια.

4) Η θεωρία της Αυστριακής σχολής. -Ο τόκος, σύμφωνα με την θεωρία του E. Bohm Bawerk αιτιολογείται από τη διαφορά που πραγματοποιείται μεταξύ της αξίας των παρόντων αγαθών που αποκτώνται με το δανειζόμενο κεφάλαιο και την αξία των μελλόντων αγαθών που θα παραχθούν, χάρη στο κεφάλαιο αυτό. Η θεωρία αυτή είναι, από μία άποψη, παραπλήσια με τη θεωρία της οριακής χρησιμότητας, αφού και οι δύο έχουν βάση το περίσσειμα που δημιουργείται. Εξηγεί όμως και τον τόκο στα καταναλωτικά δάνεια. Αιτιολογία είναι το γεγονός, ότι ο δανειζόμενος προτιμά τα παρόντα αγαθά που αποκτά με το δάνειο και, γι' αυτό, δέχεται να δώσει ένα υπερτίμημα στο μέλλον.

5) Ο Σουηδός οικονομολόγος Gustav Cassel εφήρμοσε στο θέμα του τόκου τη θεωρία του για τη σπανιότητα των αγαθών και υποστήριξε ότι ο τόκος εξαρτάται από το βαθμό σπανιότητας των κεφαλαίων (προσφορά) σε συσχέτιση με το ενεργό ενδιαφέρον που εκδηλώνεται στην πλευρά της αποκτήσεως κεφαλαίων (ζήτηση). Αποστολή του τόκου, σύμφωνα με τον Cassel, είναι να περιορίζεται η ζήτηση αποταμιευτικού κεφαλαίου.

6) Ο Άγγλος οικονομολόγος J. M. Keynes έριξε αλλού το βάρος, διατυπώνοντας τη γνώμη, ότι ο τόκος αποτελεί το αντιστάθμισμα της παραιτήσεως από την ρευστότητα. Η παραίτηση από τη ρευστότητα από μέρους του προσώπου που δανείζει τα χρήματά του, επιτρέπει σ' αυτό που τα παίρνει να τα χρησιμοποιήσει κατά τρόπο που είναι επωφελής γι' αυτό. Συγκεκριμένα, κατά τον Keynes, ο τόκος ως οικονομικό μέγεθος εξαρτάται από α) την προτίμηση ρευστότητας (ζήτηση), και β) την ποσότητα των διαθεσίμων μέσων (προσφορά), την οποία μπορούν να αυξήσουν ή να μειώσουν οι νομισματικές αρχές της κάθε χώρας, ανάλογα με την πολιτική που ακολουθούν. Οποσδήποτε, κριτήριο της χρησιμοποίησης ξένου κεφαλαίου είναι η οριακή αποδοτικότητά του σε συσχέτιση με το ύψος του τόκου. όταν το τελευταίο διαμορφωθεί σε χαμηλότερο επίπεδο από την οριακή αποδοτικότητα του κεφαλαίου, οι επιχειρηματίες κινητοποιούνται προς τη ζήτηση χρήματος, γιατί πιστεύουν ότι η χρησιμοποίησή του θα είναι επωφελής γι' αυτούς.

Η αγορά, μέσα στην οποία προσφέρονται και ζητούνται δανειακά κεφάλαια, είναι γνωστή ως πιστωτική αγορά και περιλαμβάνει την αγορά χρήματος (βραχυπρόθεσμη) και την αγορά κεφαλαίου (μακροπρόθεσμη). Σ' αυτή διαμορφώνεται το επίπεδο του τόκου, που εξαρτάται από τους διάφορους παράγοντες της προσφοράς (παραγωγικοί ή καταναλωτικοί σκοποί και, γενικότερα απόκτηση ρευστότητας) και της ζήτησεως (νέες αποταμιεύσεις, αντιθησαύριση και νέο χρήμα).

Η Τοκογλυφία.

Μία ιδιαίτερα σημαντική παράμετρος του τόκου είναι η τοκογλυφία. Ερμηνεύεται ως η εκμετάλλευση των προσώπων που δανείζονται χρήματα, η οποία εκδηλώνεται με την απαίτηση και είσπραξη τόκου σε επίπεδο πάνω από το κανονικό ή, ακριβέστερα, πάνω από εκείνο που επιτρέπουν οι νόμοι⁸. Η τοκογλυφία παρουσιάζει μεγάλο εγκληματολογικό και θυματολογικό ενδιαφέρον. Είναι μία αρχέγονη συναλλακτική πρακτική, που απαντάται σε διάφορα μέρη του πλανήτη με απαξιολογικό χαρακτήρα.

Στην τετραχιλιετή ιστορική της πορεία, έλαβε διαφορετικούς ορισμούς, ανάλογα με τα εκάστοτε θρησκευτικά και φιλοσοφικά ρεύματα, τα οικονομικά συστήματα, τους εθιμικούς κανόνες και την κοινωνική εξέλιξη. Έτσι, ως τοκογλυφία, εννοείτο κυρίως, άλλοτε η **λήψη οποιασδήποτε προσαύξησης** πάνω από το κεφάλαιο (χρηματικό ή μη), και άλλοτε η **υπέρβαση του εθιμικού τόκου**⁹. Από την εποχή όμως που επικράτησαν οι φιλελεύθερες ιδέες στις συναλλαγές και κρίθηκε ότι με το δάνειο οφελείται εκείνος που δανείζεται, ενώ στερεί το δανειστή του από το να έχει αυτός την ωφέλεια, τα πράγματα άλλαξαν: η τοκοληψία επιτράπηκε, αλλά σχεδόν παντού επιβλήθηκαν ανώτατα όρια τόκου. Έτσι, ως τοκογλυφία χαρακτηρίζεται μόνο η καταχρηστική λήψη

⁸ Βλ. «Λεξικό Οικονομικών Επιστημών» του Χρήστου Ν. Τότση, Τόμος Β΄, Εγκυκλοπαιδικά Λεξικά Πάμισος, Εκδ. Πάμισος, σελ. 1007-1010.

⁹ Βλ. «Η Τοκογλυφία, Διαχρονική-Εγκληματολογική προσέγγιση» του Μαρίνου Μιχ. Σκανδάμη, Δ. Ν. Δικηγόρου, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη 2007, σελ. 1.

ωφελημάτων πάνω από **το θεμιτό ποσοστό τόκου**, που ο νομοθέτης έχει ορίσει.

Η τοκογλυφία άνθισε σε όλες τις εποχές και σ' όλες τις χώρες, όταν υπήρχε στενότητα χρήματος. Όταν πολλοί ζητούν δάνεια και λίγοι προσφέρουν τα αντίστοιχα χρηματικά ποσά, το ύψος του επιτοκίου ανεβαίνει. Οι δανειστές ρισκοκινδυνεύουν βέβαια γιατί παρανομούν, αλλά χρησιμοποιούν διάφορες μεθόδους συγκαλύψεως της παρανομίας, όπως είναι η προσθήκη του επιπλέον τόκου στο κεφάλαιο ή η παρακράτησή του προκαταβολικά (παραχώρηση μικροτέρου ποσού χρημάτων από εκείνο που εμφανίζεται ως δάνειο).

Η τοκογλυφία οργίασε σε βάρος των αγροτών και μικροεπιχειρηματιών των πόλεων σε όλες τις χώρες μέχρι την εποχή που έγινε συστηματική παρέμβαση των Κρατών και ιδρύθηκαν τράπεζες (αγροτικές, επαγγελματικές κλπ.), οι οποίες χρηματοδοτούν τους ενδιαφερόμενους με λογικό επίπεδο επιτοκίου. Δεν εξαφανίσθηκε όμως εντελώς η τοκογλυφία. Παρατηρείται και σήμερα, όταν η επίσημη προσφορά χρήματος είναι πολύ μικρότερη από τη ζήτηση και, ακόμη περισσότερο, στις περιόδους σοβαρών οικονομικών διαταραχών εξαιτίας εκτάκτων γεγονότων¹⁰.

Η Τοκογλυφία σήμερα τιμωρείται από το νόμο με φυλάκιση και χρηματική ποινή¹¹.

¹⁰ Βλ. «Λεξικό Οικονομικών Επιστημών» του Χρήστου Ν. Τότση, Τόμος Β΄, Εγκυκλοπαιδικά Λεξικά Πάμισος, Εκδ. Πάμισος, σελ. 1007.

¹¹ Βλ. υποσημείωση 9.

ΚΕΦ. 1^ο

Ο ΤΟΚΟΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ

1. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΑΡΓΥΡΑΜΟΙΒΩΝ.

Οι πρώτες ενδείξεις που διαθέτουμε για τη δραστηριοποίηση «τραπεζών» στην αρχαία Ελλάδα ανάγονται στον 6ο αι. π.Χ.. Ως γνωστόν, ο κυρίαρχος τότε θεσμός της πόλης-κράτους είχε ως αποτέλεσμα την ύπαρξη μεγάλου αριθμού ανεξαρτήτων κρατών, πολλά από τα οποία «έκοβαν» δικά τους νομίσματα, ποικίλης πραγματικής, ονομαστικής και εμπορικής αξίας. Ήδη από το τελευταίο τρίτο του 6^{ου} αιώνα η κυκλοφορία αυτών των πολυάριθμων και ανόμοιων ως προς την αξία τους νομισμάτων διαφόρων πόλεων δυσκόλευε εξαιρετικά τις διάφορες εμπορικές συναλλαγές και έκανε τις υπηρεσίες αργυραμοιβών, δηλαδή ατόμων που θα αντάλλασσαν τα διάφορα νομίσματα, - εντελώς αναγκαίες. Έπρεπε να υπάρχουν ειδικοί που να γνωρίζουν, π.χ., τις αξίες και το βάρος των νομισμάτων κάθε κράτους και να καθορίζουν την αξία τους σε σχέση με το νόμισμα της χώρας στην οποία γινόταν η συναλλαγή. Έπρεπε ακόμη να ξεχωρίζουν τα κίβδηλα νομίσματα, αφού κυκλοφορούσε και κάλπικο χρήμα, και να εντοπίζουν τα λιποβαρή¹². Οι Βυζάντιοι έδωσαν (το 527; π.Χ.) σε έναν από τους αργυραμοιβούς της πόλεώς τους το μονοπώλιο της ασκήσεως του επαγγέλματος¹³.

Από πολύ νωρίς, ορισμένοι ιδιώτες συνήθιζαν να καταθέτουν σε αρχαία ελληνικά ιερά (και ιδιαίτερα σ' αυτά με πανελλήνια αναγνώριση, όπως λόγω χάρις τα ιερά του Απόλλωνος στους Δελφούς και στη Δήλο) διάφορα ποσά, κοσμήματα και πολύτιμα μέταλλα, ιδίως χρυσό, για φύλαξη¹⁴ επειδή οι Ναοί ήταν χώροι ασύλου¹⁵. Το φαινόμενο αυτό γνώριζε ιδιαίτερη έξαρση κυρίως σε περιόδους αναταραχών και πολεμικών συρράξεων. Η ιερότητα και το

¹² Δες Άρθρο του Μ. Δ. Τιβέριου, καθηγητή Κλασικής Αρχαιολογίας στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, «Τράπεζες και Τοκογλύφοι στην Αρχαία Ελλάδα», εφημερίς ΤΟ ΒΗΜΑ, 20/06/1999, αρ. φύλλου 12612, σελ. Β03.

¹³ Δες «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους», τόμος Γ2', Κλασικός Ελληνισμός 479-336 π.Χ., Εκδοτική Αθηνών ΑΕ, Αθήνα 1972, σελ. 184.

¹⁴ Βλ. υποσημείωση 12.

¹⁵ Βλ. http://clubs.pathfinder.gr/ARXAIA_ELLADA/180529

απαραβίαστο των ορίων των ιερών ήταν σεβαστά από όλους και επομένως τα χρήματα αυτά είχαν εδώ τη μεγαλύτερη δυνατή ασφάλεια. Έτσι σιγά σιγά στα ιερά συσσωρεύονταν σημαντικά ποσά. Η συνήθεια της κατάθεσης χρημάτων σε ιερά, που πρόσφεραν ασφάλεια όχι όμως και αύξηση των σχετικών κεφαλαίων, περιορίστηκε από τη δράση ορισμένων ευφύων ατόμων. Προσφέροντας **τόκο** ως αμοιβή στους καταθέτες, άρχισαν αυτοί να προσελκύουν τα χρήματα αυτά, αυξάνοντας έτσι το κεφάλαιό τους, πράγμα που σήμαινε και επέκταση του κύκλου των εργασιών τους. Η ενέργεια αυτή, σε συνδυασμό και με την παροχή εκ μέρους τους εντόκων δανείων σε όσους είχαν ανάγκη από «ρευστό», δημιούργησε τις πρώτες τράπεζες¹⁶ όπου οι αργυραμοιβοί αντικαταστάθηκαν από τους τραπεζίτες¹⁷. Παλαιότερα πολλά ιερά και λίγοι ιδιώτες δέχονταν καταθέσεις χωρίς να τις τοκίζουν¹⁸.

Πολύ γρήγορα όμως και τα ιερά υποχρεώθηκαν, εκ των πραγμάτων, στην καθιέρωση τόκων για τις καταθέσεις αλλά σε σχέση με τις ιδιωτικές «τράπεζες» βρίσκονταν σε μειονεκτική θέση. Οι ιδιώτες τραπεζίτες δεν θα μπορούσαν να αναπτύξουν τις εργασίες τους στον βαθμό που τις ανέπτυξαν, αν τα ιερά δεν είχαν ορισμένες δεσμεύσεις. Οι «ιερές τράπεζες» για οποιαδήποτε σοβαρή δραστηριότητά τους έπρεπε προηγουμένως να έχουν την έγκριση των αρχών της πόλης στην οποία ανήκαν τα ιερά. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα το χάσιμο πολύτιμου χρόνου, πράγμα που αποθάρρυνε τους εμπόρους και άλλους βιαστικούς υποψηφίους και έκανε τους ανυπόμονους καταθέτες και τους απελπισμένους δανειολήπτες να καταφεύγουν στους τραπεζίτες ή σε μεμονωμένα άτομα (ιδιώτες πιστωτές)¹⁹.

Από την άλλη μεριά τα ιερά κατέληξαν γρήγορα να προσελκύουν όχι καταθέσεις, αλλά παρακαταθήκες, που οι ιδιοκτήτες τους δεν ήθελαν να διατεθούν σε δανεισμό: αυτό το γεγονός υποχρέωνε τα ιερά να δανείζουν μόνο

¹⁶ Βλ. υποσημείωση 12.

¹⁷ Βλ. www.pireas.com/history/sea_commer_gr.htm

¹⁸ Βλ. υποσημείωση 13.

¹⁹ Βλ. υποσημείωση 12.

από δικά τους κεφάλαια. Με τον καιρό, εξ άλλου, οι ιδιώτες τραπεζίτες ανέλαβαν την εκτέλεση σύνθετων και λεπτών εργασιών για λογαριασμό των πελατών τους²⁰.

2. ΚΑΤΑΘΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΔΑΝΕΙΑ.

Στις κύριες τραπεζικές εργασίες, εκτός από την ανταλλαγή των νομισμάτων και τον έλεγχο της γνησιότητάς τους, τις έντοκες καταθέσεις και τα έντοκα δάνεια²¹, συγκαταλέγονταν και άλλες. Ανάμεσά τους η διαχείριση περιουσιών, η αποδοχή παρακαταθηκών κυρίως από τις «ιερές τράπεζες», η εντολή πληρωμής προς τρίτους, όπως και η έκδοση πιστωτικών επιστολών που εξοφλούνταν σε άλλη πόλη από κάποιον άλλο τραπεζίτη με τον οποίο συνεργαζόταν η τράπεζα που είχε εκδώσει τη σχετική επιστολή. Αναφέρεται ότι με αυτό τον τρόπο ο Κικέρων κάλυψε κάποτε τα έξοδα του γιου του, όταν αυτός βρισκόταν στην Αθήνα.

Για την ανταλλαγή και τη «δοκιμασία» των νομισμάτων, εργασίες που έκαναν και οι αργυραμοιβοί, η προμήθεια ήταν συνήθως γύρω στο 5%-6% επί της αξίας των νομισμάτων, με μια πρόσθετη επιβάρυνση αν η ανταλλαγή γινόταν ανάμεσα σε νομίσματα κατασκευασμένα από διαφορετικά μέταλλα²². Πόλεις και ιδιώτες, ωστόσο, εξακολούθησαν να εμπιστεύονται σε ναούς τη φύλαξη χρημάτων, πολύτιμων μετάλλων και αντικειμένων, συμβολαίων και άλλων εγγράφων. Αυτού του τύπου καταθέσεις, δηλαδή παρακαταθήκες,

²⁰ Βλ. υποσημείωση 13.

²¹ Το δάνειο, από την οικονομική άποψη, αποτελεί συναλλαγή ανάμεσα σε δύο (φυσικά ή νομικά) πρόσωπα, κατά την οποία το ένα από αυτά (δανειοδότης), χορηγεί στο άλλο χρηματικό ποσό για ορισμένο χρόνο, ενώ το άλλο πρόσωπο (δανειολήπτης) αναλαμβάνει την υποχρέωση να επιστρέψει το ποσό αυτό, στο συμφωνούμενο χρόνο, καταβάλλοντας επιπλέον ένα ποσό τόκου. Ο τόκος αυτός αποτελεί την αμοιβή του δανειοδότη, που έχει στερηθεί κατά τη διάρκεια του δανείου το ποσό που μεταβιβάστηκε στο δανειολήπτη. Βλ. «Λεξικό Οικονομικών Επιστημών» του Χρήστου Ν. Τότση, Τόμος Α΄, Εγκυκλοπαιδικά Λεξικά Πάμισος, Εκδ. Πάμισος, σελ. 219.

²² Βλ. υποσημείωση 12.

σπάνια γίνονταν σε ιδιωτικές τράπεζες, και μόνο από ιδιώτες. Τα χρήματα των παρακαταθηκών παρέμεναν αδρανή, τα ιερά αλλά και οι ιδιώτες τραπεζίτες δεν φαίνεται να εισέπρατταν «φύλακτρα»²³. Επομένως από τη δραστηριότητα αυτή δεν πρέπει να είχαν κέρδη²⁴.

Αντίθετα, οι τραπεζίτες είχαν δικαίωμα να εκμεταλλεύονται για λογαριασμό τους τα χρήματα καταθέσεων που ανήκαν στους ακόλουθους τέσσερις τύπους. Ο απλούστερος τύπος ήταν η βραχυπρόθεσμη κατάθεση, που τερματιζόταν με την ανάληψη όλου του ποσού από τον καταθέτη. Αυτός ο τύπος χρησιμοποιήθηκε και για εξοφλήσεις δανείων μεταξύ ιδιωτών: ο οφειλέτης κατέθετε σε μία τράπεζα το ποσό που επρόκειτο να επιστρέψει και έπειτα από λίγο το ανελάμβανε και το παρέδιδε στον δανειστή, μπροστά στον τραπεζίτη. Έτσι ο τραπεζίτης και οι υπάλληλοί του χρησίμευαν ως μάρτυρες. Άλλος τύπος βραχυπρόθεσμης ή μεσοπρόθεσμης κατάθεσης συνοδευόταν από την εντολή του καταθέτη προς τον τραπεζίτη να καταβάλει το κατατεθειμένο ποσό σε τρίτο, μόλις παρουσιασθεί στην τράπεζα. Περισσότερο περίπλοκες ήταν οι καταθέσεις χωρίς προκαθορισμένο προορισμό: σ' αυτή την περίπτωση οι τραπεζίτες εκτελούσαν διαδοχικές πληρωμές σε τρίτους σύμφωνα με αντίστοιχες εντολές των καταθετών. Αυτός ο τύπος καταθέσεως φαίνεται ότι εφευρέθηκε από τον Πασίωνα²⁵. Οι εντολές πληρωμής αρχικά ήταν προφορικές· από τον 4^ο όμως αιώνα άρχισαν να γίνονται και γραπτές. Οι καταθέσεις αυτών των τριών τύπων φαίνεται ότι ήταν **άτοκες**. Τόκοι, και

²³ Βλ. «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους», τόμος Γ2', Κλασικός Ελληνισμός 479-336 π.Χ., Εκδοτική Αθηνών ΑΕ, Αθήνα 1972, σελ. 185.

²⁴ Βλ. υποσημείωση 12.

²⁵ Ο Πασίων ήταν πολύ γνωστός τραπεζίτης των πρώτων δεκαετιών του 4ου αι., δούλος κι αυτός, στον οποίο τα αφεντικά του, αφού τον απελευθέρωσαν, πούλησαν (ή νοίκιασαν) την τράπεζά τους. Αύξησε τη ρευστότητα των κεφαλαίων της τράπεζας, διέυρνε τον κύκλο των εργασιών της και εισήγαγε ορισμένες καινοτομίες στο όλο τραπεζικό σύστημα της εποχής. Εξαιτίας των δωρεών του προς το αθηναϊκό κράτος απέκτησε τελικά πολιτικά δικαιώματα. Είναι πολύ χαρακτηριστικό ότι και αυτός, όταν αποσύρθηκε για λόγους υγείας από τη δουλειά, νοίκιασε για λίγα χρόνια την επιχείρησή του στον δούλο του Φορμίωνα, τον οποίο και απελευθέρωσε. Και ο Φορμίων, αφού κατάφερε να ανοίξει δική του τράπεζα, έκανε μια πολύ πετυχημένη καριέρα τραπεζίτη, κερδίζοντας και αυτός τα δικαιώματα του αθηναίου πολίτη. Βλ. υποσημείωση 12.

μάλιστα αρκετά υψηλοί καταβάλλονταν για τις καταθέσεις μεγάλης διαρκείας²⁶, όπου το επιτόκιο ήταν γύρω στο 10%, στην Αθήνα του 4^{ου} αι. π.Χ.²⁷.

Ο δανεισμός γινόταν κυρίως αντί ενέχυρου ή αντί υποθήκης. Για να διασφαλιστεί ο δανεισμός και από τις δύο πλευρές (δανειστής-δανειζόμενος) αναγράφονταν το ποσό της οφειλής και το όνομα των πιστωτών. Υπέγραφαν οι μάρτυρες και φυλαγόταν. Αυτή ήταν η βασική αρχή του δανεισμού, εκτός ελαχίστων περιπτώσεων που η φιλία οδηγούσε μερικές φορές σε δάνεια, χωρίς τόκο, υποθήκες, ενέχυρο και μάρτυρες. Για τα δάνεια που συνάπτονταν χωρίς έγγραφα, οι χρεώστες ορκίζονταν και οι δανειστές δεν μπορούσαν ποτέ να χρησιμοποιήσουν τα χρέη για υποτέλεια σε δουλεία των χρεωστών²⁸. Πολλές συζητήσεις έγιναν και πολλές γίνονται ακόμα, ιδίως μετά τη διατύπωση από τον Pringsheim της απόψεως ότι η παρουσία μαρτύρων ήταν απολύτως αναγκαία για τη γέννηση των υποχρεώσεων του δανειζομένου. Η άποψη αυτή σημειωτέον συζητήθηκε και αποκρούστηκε με κάποια, βέβαια, χρονική διαφορά, από μελετητές του κύρους του Gernet και του Jones οι οποίοι απέδειξαν ακριβώς ότι η παρουσία μαρτύρων δεν είχε παρά μόνο αποδεικτικό χαρακτήρα. Δεν έλειψαν, επίσης, κάποιοι (όπως λ.χ. ο Wolff) που είδαν το θεσμό κάτω από μια οπτική γωνιά εντελώς διαφορετική από την παραδεδεγμένη και υποστήριξαν ότι το δάνειο δεν μεταβίβαζε την κυριότητα του δανεισθέντος πράγματος καθώς επίσης ότι η ευθύνη του οφειλέτη γεννιόταν από το γεγονός ακριβώς ότι κατακρατούσε παράνομα ένα πράγμα του οποίου η κυριότητα ανήκε σε κάποιον άλλον.

Τέλος, ας παρατηρηθεί, ότι διαφορετικά από ότι συνέβαινε στο ρωμαϊκό περί δανείων δίκαιο, στην ελληνική σύμβαση δανείου, η υποχρέωση καταβολής τόκων στο δανειστή, εθεωρείτο σαν **φυσικό επακόλουθο** των δανείων εις

²⁶ Βλ. υποσημείωση 23.

²⁷ Βλ. υποσημείωση 12.

²⁸ Βλ. υποσημείωση 15.

χρήμα. Σιγά σιγά ο τόκος απέκτησε και επιτόκιο, καθοριζόμενο κάθε φορά ανάλογα με την ζήτηση και την προσφορά. Έτσι στις περιπτώσεις που οι συμβαλλόμενοι δεν είχαν ρητώς συμφωνήσει για το ύψος των καταβλητέων τόκων (τα άτοκα δάνεια αποτελούσαν κάτι το εξαιρετικό), οι τόκοι υπολογίζονταν βάσει ενός συνηθισμένου επιτοκίου²⁹. Για παράδειγμα κατά τον 4^ο αιώνα π.Χ., το επιτόκιο των δανείων κυμαινόταν γύρω στο 12%³⁰ ενώ «έφεκτοι»³¹ τόκοι ήταν αυτοί, οι οποίοι ήταν εξασφαλισμένοι με υποθήκην εγγείων κτημάτων³².

Γύρω στον τρίτο αιώνα π.Χ. τα δάνεια, χωρίζονταν σε ημερήσια, μηνιαία και ετήσια. Αυτός ο διαχωρισμός και η απόλυτη ελευθερία προκαλούσε συχνά καταχρήσεις. Τα περισσότερο επώδυνα ήταν τα ημερήσια και αυτοί που τα έδιναν λέγονταν ημεροδανειστές. Απαιτούσαν συνήθως επιτόκιο 25% ημερησίως. Ένας τέτοιος ήταν και ο φιλόσοφος Μένιππος³³.

Όταν άρχισε η εφαρμογή της ποινικής ρήτρας στα συμβόλαια, τα δάνεια γίνονταν πολύ δαπανηρά και καταπιεστικά. Μια αναφορά του 129 π.Χ. μιλάει για ένα δάνειο με την προϋπόθεση: Αν η επιστροφή των χρημάτων δεν λάβει χώρα κατά την λήξη της προθεσμίας, ο οφειλέτης θα πρέπει να πληρώσει το κεφάλαιο και το μισό επιπλέον σε χρήμα.

Αλλά και οι ίδιοι οι τραπεζίτες εκτός από τα χρήματα των πολιτών, συχνά δάνειζαν και δανείζονταν από και προς τα δημόσια ταμεία, πάντα με έναν μέτριο τόκο. Εδώ όμως οι σκευωρίες και οι απάτες ήταν συχνό φαινόμενο, αν και τα χρήματα φυλάγονταν με την επίβλεψη πολλών ταμείων και το κλειδί το

²⁹ Βλ. «Αρχαίο Ελληνικό Δίκαιο» του Biscardi Arnaldo, 5^η εκδ., Παπαδήμας, Αθήνα 2004, σελ. 255-256.

³⁰ Βλ. υποσημείωση 12.

³¹ Έφεκτος τόκος είναι ανερχόμενος εις το 1/6 του κεφαλαίου, ήτοι 16 2/3 επί τοις εκατόν. Βλ. «Δημοσθένους, λόγοι επιτροπικοί», επιμέλεια Κ. Θ. Αραπόπουλου, Τα Άπαντα των Αρχαίων Ελλήνων Συγγραφέων, τόμος τέταρτος, εκδ. Πάπυρος, σελ. 1756, σχόλιο 3.

³² Βλ. «Δημοσθένους, λόγοι επιτροπικοί», επιμέλεια Κ. Θ. Αραπόπουλου, Τα Άπαντα των Αρχαίων Ελλήνων Συγγραφέων, τόμος τέταρτος, εκδ. Πάπυρος, σελ. 1757.

³³ Μένιππος: Φιλόσοφος Κυνικός από τα Γάδιρα της Κοίλης Συρίας. Κατ' αρχήν ήταν δούλος, κατάφερε αργότερα να εξαγοράσει την ελευθερία του και εγκαταστάθηκε στη Θήβα. Από κει επιδόθηκε στο επάγγελμα του ημεροδανειστού.

κρατούσε ο Πρύτανης, ο οποίος άλλαζε καθημερινά. Φαίνεται ότι δεν έκαναν ούτε απογραφή, ούτε κρατούσαν βιβλία εγγραφής ποσών, με αποτέλεσμα οι ταμίες να δανείζουν εν αγνοία της πόλεως τους τραπεζίτες μεγάλα ποσά για να έχουν ίδιον όφελος και κέρδος. Για να κρύψουν δε την ατιμία τους αυτή, έβαζαν φωτιά για να πιστέψει η πόλη ότι τα χρήματα δεν καταχράστηκαν αλλά καταστράφηκαν³⁴.

Αν οι πόλεις που είχαν ανάγκη να συνάψουν δάνειο απευθύνονταν κατά προτίμηση σε ιερά που ανήκαν σ' αυτές, τότε «πετύχαιναν», όπως ήταν φυσικό, πολύ χαμηλότερο επιτόκιο³⁵ επειδή μπορούσαν να ορίσουν οι ίδιες το ύψος του επιτοκίου. Έτσι οι Αθηναίοι δανείστηκαν από τον ναό της Αθηνάς Παρθένου με 1 και 1/5%, 2%, 6%. Όταν όμως τα ιερά δάνειζαν σε ξένες πόλεις, τα επιτόκια ήταν υψηλότερα, συνήθως ίσα με τα επιτόκια που ζητούσαν από ιδιώτες: π.χ. ο ναός του Απόλλωνος στη Δήλο εισέπραττε 10% και από ιδιώτες και από πόλεις. Ωστόσο οι τράπεζες ιερών δάνειζαν κατά κανόνα με χαμηλότερα επιτόκια, αφού, έδιναν μόνο ενυπόθηκα δάνεια και χρησιμοποιούσαν δικά τους κεφάλαια· ενώ οι ιδιωτικές τράπεζες εργάζονταν με ξένες καταθέσεις που τους στοίχιζαν (για τις μακροπρόθεσμες κατέβαλλαν τόκο, για τις βραχυπρόθεσμες προσέφεραν υπηρεσίες) και διέτρεχαν κινδύνους, γι' αυτό οι τραπεζίτες ρύθμιζαν το ύψος του επιτοκίου ανάλογα με το μέγεθος του κινδύνου που διέτρεχε το δανειζόμενο ποσό τους. Οι τραπεζίτες που ήταν μέτοικοι -και αποτελούσαν την πλειονότητα αυτών των επαγγελματιών- δεν μπορούσαν να ζητήσουν υποθήκη³⁶. δέχονταν λοιπόν ενέχυρα ή απαιτούσαν πολύ υψηλά επιτόκια: ανάλογα με τις εξασφαλίσεις και την έκταση των κινδύνων οι ιδιωτικοί τόκοι κυμαίνονταν από 10 ως 100%³⁷. Γενικά τα δάνεια

³⁴ Βλ. υποσημείωση 15.

³⁵ Βλ. υποσημείωση 12.

³⁶ Ως μέτοικοι στερούνταν, ως γνωστόν, του δικαιώματος να έχουν ακίνητη περιουσία. Επομένως στα δάνεια που έδιναν δεν μπορούσαν να ζητήσουν υποθήκη ακινήτου και αυτό οπωσδήποτε επηρέαζε και τον καθορισμό του ύψους του επιτοκίου στα δάνειά τους. Δες υποσημείωση 12.

³⁷ Βλ. υποσημείωση 23.

από τράπεζες δεν συνέφεραν και γι' αυτό οι δανειστές στρέφονταν κυρίως σε ιδιώτες³⁸.

3. ΤΑ ΝΑΥΤΟΔΑΝΕΙΑ.

Ιδιαίτερη περίπτωση εφαρμογής του θεσμού του δανείου στον ελληνικό χώρο, με τα ανώτερα επιτόκια αποτελούν τα λεγόμενα **ναυτοδάνεια** ή θαλασσοδάνεια (χρήματα ναυτικά, δάνειον ναυτικόν), που διέφεραν ουσιωδώς από τα δάνεια του αστικού δικαίου λόγω του διαφορετικού πνεύματος που τα διείπε και της ριζικά αλλιώτικης δομής τους.

Πραγματικά, ενώ στα δάνεια του αστικού δικαίου δεν ασκούσε επίδραση ο σκοπός για τον οποίον ο οφειλέτης δανειζόταν χρήματα, στα ναυτικά δάνεια ο δανειστής παρέδιδε στον δανειζόμενο (στον πλοιοκτήτη ή στον πλοίαρχο) ένα ορισμένο χρηματικό ποσό³⁹ με τόκο κατά πολύ υψηλότερο από τα συνήθη δάνεια⁴⁰ για να το χρησιμοποιήσει ο τελευταίος αυτός σε ειδικώς καθοριζόμενες ναυτικές εμπορικές επιχειρήσεις, δηλαδή για ένα συγκεκριμένο σκοπό, του οποίου η επίτευξη υπέκειτο βέβαια στους κινδύνους της ναυσιπλοΐας (ναυάγιο κ.λ.π.). Ο οφειλέτης ανέλαμβανε την υποχρέωση να αποδώσει το κεφάλαιο και να καταβάλει τους τόκους σε ένα προκαθορισμένο λιμάνι.

Αυτό τον τύπο δανείου τον εγκαινίασαν οι Αθηναίοι κατά τις πρώτες δεκαετίες του 4^{ου} αιώνα.

Στοιχεία χαρακτηριστικά του ναυτοδανείου ήταν : (α) η ανάληψη του κινδύνου, (β) η συνομολόγηση **τόκων «ναυτικών»**, (γ) η εγγύηση και (δ) το σχετικό έγγραφο.

³⁸ Βλ. υποσημείωση 12.

³⁹ Βλ. «Αρχαίο Ελληνικό Δίκαιο» του Biscardi Arnaldo, 5^η έκδ., Παπαδήμας, Αθήνα 2004, σελ. 256-257.

⁴⁰ Βλ. υποσημείωση 17.

(α) Στα ναυτοδάνεια αποτελούσε στοιχείο βασικό η συμφωνία κατά την οποία ο κίνδυνος (κίνδυνοι, κατά πρώτο λόγο, ναυαγίου αλλά και, στη συνέχεια, συναντήσεων με πειρατές ή εχθρούς και ζημίες από την τυχόν ανάγκη ελάφρυνσης του караβιού με το πέταγμα ορισμένων από τα μεταφερόμενα εμπορεύματα στη θάλασσα) αναλαμβανόταν από τον πιστωτή με βάση τη ρήτρα «σωθείσης της νεώς» ή «σωθέντων των χρημάτων»⁴¹. Υπέγγυο ήταν μόνο το συγκεκριμένο πλοίο με το οποίο επρόκειτο να πραγματοποιηθεί η μεταφορά του εμπορεύματος⁴². Δηλαδή σε περίπτωση απώλειας του πλοίου μαζί με το φορτίο του, ο δανειστής δεν είχε καμία αξίωση από τον δανειζόμενο⁴³ ή επί της υπόλοιπης περιουσίας του^{44, 45}.

(β) Σε σύγκριση με τους τόκους του αστικού δικαίου που δεν υπερέβαιναν κατά κανόνα το 12% ετησίως, οι «ναυτικοί τόκοι» ήσαν υψηλότεροι (από 20 - 22% μέχρι 30⁴⁶ -33 1/3%⁴⁷ για ένα ταξίδι «μετ' επιστροφής» και 10% μέχρι 12% για τα απλά ταξίδια μετάβασης). Τα επιτόκια αυτά κατ' ουσίαν ήσαν ακόμα υψηλότερα γιατί δεν υπολογίζονταν με βάση το έτος αλλά με το ταξίδι και δικαιολογούνταν από τους μεγάλους κινδύνους στους οποίους η όλη επιχείρηση υπέκειτο, κινδύνους που ανελάμβανε ο δανειστής μόνος. Το επιτόκιο διέφερε ανάλογα με το δρομολόγιο, με την εποχή και τη διάρκεια του ταξιδιού.

(γ) Την εγγύηση (υποθήκη) αποτελούσε αυτό τούτο το πλοίο στις περιπτώσεις που εκείνος που δανειζόταν ήταν ο ίδιος ο ναύκληρος, ή μια ποσότητα εμπορευμάτων ειδικά καθορισμένη (κατά κανόνα διπλάσιας αξίας από το δανειζόμενο ποσό) οσάκις ο οφειλέτης ήταν έμπορος που ταξίδευε με τα εμπορεύματά του πάνω σε πλοίο κάποιου άλλου.

(δ) Τέλος, πρέπει να σημειωθεί ότι το έγγραφο του δανείου (η συγγραφή) αποτελούσε τίτλο εκτελεστό, που έδινε το δικαίωμα στο δανειστή να καταλάβει

⁴¹ Βλ. «Αρχαίο Ελληνικό Δίκαιο» του Biscardi Arnaldo, 5^η έκδ., Παπαδήμας, Αθήνα 2004, σελ. 257.

⁴² Βλ. υποσημείωση 17.

⁴³ Βλ. υποσημείωση 12.

⁴⁴ Βλ. υποσημείωση 17.

⁴⁵ Εξ' ου και η φράση «δανεικά και αγύριστα».

⁴⁶ Βλ. «Αρχαίο Ελληνικό Δίκαιο» του Biscardi Arnaldo, 5^η έκδ., Παπαδήμας, Αθήνα 2004, σελ. 257-258.

⁴⁷ Βλ. υποσημείωση 23.

τη νομή -εμβατεία- του φορτίου ή του πλοίου μόλις το τελευταίο αυτό θα έμπαινε στο λιμάνι. Ήταν συντεταγμένο κατά τέτοιο τρόπο ώστε, θεωρητικώς τουλάχιστον, να μην αφήνει περιθώρια σε επεμβάσεις του δικαστηρίου. Πάντως το έγγραφο αυτό ήταν απολύτως απαραίτητο για να μπορεί να προσφύγει ο ενδιαφερόμενος στα εμποροδικεία⁴⁸ στις περιπτώσεις που τυχόν ανέκυπταν διαφωνίες μεταξύ των συμβληθέντων ως προς τις διάφορες ρήτρες της σύμβασης. Μάλιστα οι πιο συχνές δίκες αφορούσαν τα ναυτικά δάνεια, μια και οι κανόνες τους ήταν κάπως ιδιόμορφοι. Η ιδιομορφία αυτή του ναυτικού δανείου έδινε αφορμή για διάφορες απάτες δανειζόμενων που για να γλιτώσουν την αποπληρωμή του δανείου μπορούσαν ακόμα και να βουλιάζουν το καράβι ώστε να μην επιστρέψει.

Τέλος, ανάγκη να θυμίσουμε ότι τόσο τα κοινά δάνεια, όσο και τα ναυτοδάνεια αποτελούσαν πράξεις παράγουσες ενοχές (υποχρεώσεις) υπό την προϋπόθεση βέβαια, της προηγούμενης πραγματικής παράδοσης του δανεισθέντος κεφαλαίου⁴⁹.

4. ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΕΣ ΡΥΘΜΙΣΕΙΣ.

Ο πρώτος νόμος που θέσπισε ο Σόλων ήταν η σεισάχθεια, η ανακούφιση των οφειλετών από την πίεση και την εκμετάλλευση των τοκογλύφων⁵⁰. Η σεισάχθεια ήταν ένας από τους βασικούς νόμους του Σόλωνα, για τις διατάξεις του οποίου υπάρχουν διαφωνίες ήδη στις πληροφορίες των αρχαίων συγγραφέων. Στην κυριολεξία ο όρος σεισάχθεια σημαίνει «αποσείω [σηκώνω]

⁴⁸ Για το αν υπήρχαν δικαστήρια που ειδικεύονταν σε εμπορικές υποθέσεις δεν υπάρχει μια σαφής απάντηση. Πιστεύεται, όμως, ότι μάλλον τέτοιες υποθέσεις εκδικάζονταν στα κοινά δικαστήρια, όπου η αμεροληψία των δικαστών εξασφαλιζόταν από την κλήρωσή τους το πρωί της μέρας της δίκης. Έτσι, λοιπόν, μάλλον τα συνηθισμένα δικαστήρια λειτουργούσαν ενίοτε και ως εμποροδικεία. Δες υποσημείωση 17.

⁴⁹ Βλ. «Αρχαίο Ελληνικό Δίκαιο» του Biscardi Arnaldo, 5^η έκδ., Παπαδήμας, Αθήνα 2004, σελ. 258-259.

⁵⁰ Βλ. «Πλούταρχος Ηθικά», Αρχαία Ελληνική Γραμματεία «Οι Έλληνες», εκδ. Κάκτος, σελ. 219, σχόλιο 8.

το άχθος, το βάρος δηλαδή» (σειώ + άχθος). Από τα αποσπάσματα των ποιημάτων του Σόλωνα που διασώθηκαν φαίνεται ότι με το νόμο εκείνο καταργήθηκαν όλες οι κτηματικές υποθήκες, που είχαν δημιουργηθεί με προηγούμενα δάνεια, απαγορεύτηκε το «επί τοις σώμασιν δανείζειν», δηλαδή το δικαίωμα να μπορεί εκείνος που δάνειζε ένα ποσό σε κάποιον άλλο να τον κάνει δούλο του αν δεν του επέστρεφε στον καθορισμένο χρόνο το δάνειο και ελευθερώθηκαν όλοι εκείνοι που ήδη είχαν γίνει δούλοι εξαιτίας των χρεών τους, αναφέρεται ακόμη ότι εξαγοράστηκαν, άγνωστο με ποιο τρόπο, και οι δούλοι που είχαν πουληθεί σε ξένες χώρες.

Ο Πλούταρχος στο Βίο του Σόλωνα λέει ότι καταργήθηκαν όλα τα χρέη ύστερα από τη θέσπιση του νόμου αυτού.

Άλλοι, όπως ο Ανδροτίωνας πιστεύουν ότι η σεισάχθεια απλώς ανακούφισε εκείνους που είχαν δημιουργήσει χρέη. Τη γνώμη αυτή στηρίζουν κυρίως στην ελλάτωση της αξίας της αρχαίας δραχμής, πράγμα που σημαίνει ότι ενώ πρώτα με την απόδοση μίας μνας ο χρεωφειλέτης εξοφλούσε χρέος 75 δραχμών, τώρα με την νέα ισοτιμία εξοφλούσε χρέος 100 δραχμών. Όμως το γεγονός αυτό δεν μπορεί να δικαιολογήσει τον ισχυρισμό του Σόλωνα ότι ελευθερώθηκαν ή και εξαγοράστηκαν δούλοι από δάνεια^{51 52}. Ιδού η σχετική ρύθμιση:

Άρθρο 265

Εκατόν δραχμών την μνάν είναι (Η μνά αξίζει εκατόν δραχμάς)⁵³.

⁵¹ Το πιο πιθανό και λογικό είναι να σκεφτεί κανείς ότι ορισμένα χρέη, τα οποία εξαιτίας της οικονομικής κατάστασης των οφειλετών δεν ήταν δυνατόν να πληρωθούν, καταργήθηκαν σύμφωνα με τις διατάξεις της σεισάχθειας. Όσοι όμως είχαν δανειστεί και διέθεταν οικονομικούς πόρους που τους επέτρεπαν να ξεπληρώσουν τα χρέη τους όφειλαν να το κάνουν, με τη διαφορά ότι ανακουφίζονταν κατά 27%.

⁵² Βλ.

<http://www.livepedia.gr/index.php/%CE%A3%CE%B5%CE%B9%CF%83%CE%AC%CF%87%CE%B8%CE%B5%CE%B9%CE%B1>

⁵³ Οι Αθηναίοι είχαν τριών ειδών νομίσματα· αργυρά, χρυσά και χάλκινα, ονομαζόμενα ούτω· λεπτόν χαλκού, δίχαλκον, ημιώβολον, οβολός, δυώβολον, τετρώβολον, δραχμή, δίδραχμον, τετράδραχμον, πεντάδραχμον, μνά, και τάλαντον. Τα αργυρά νομίσματα ήσαν περισσότερον εν χρήσει, αλλ' ήσαν κακώς κατασκευασμένα· το τάλαντον ήξιεν εξήκοντα μνάς· η μνα εκατόν δραχμάς· η δραχμή εξ οβολούς· ο οβολός οκτώ χαλκούς, ο χαλκούς επτά λεπτά· η δραχμή 336 λεπτά. Η μνα ήξιζε κατ' αρχάς 75 δραχμάς· αλλ' ο Σόλων ηύξησεν έπειτα την αξίαν της εις 100. Βλ. «Σόλων- Αρχαίον Ελληνικόν Δίκαιον», Εκδ. Πελεία, Αθήνα 1988, σελ. 182.

Όπως ήταν αναμενόμενο η θέσπιση της Σεισάχθειας προκάλεσε σάλο στην Αθηναϊκή κοινωνία. Οι οφειλέτες επωφελήθηκαν, ενώ οι δανειστές (προερχόμενοι κυρίως από τις υψηλές εισοδηματικές τάξεις) ζημιώθηκαν σοβαρά. Οι τελευταίοι αντέδρασαν έντονα κατηγορώντας τον Σόλωνα για εύνοια υπέρ των φίλων και οπαδών του. Σύμφωνα με την κατηγορία αυτή, περί των πλεονεκτημάτων της επερχόμενης σεισάχθειας είχαν εγκαίρως ενημερωθεί άτομα, κινούμενα στον φιλικό κύκλο του νομοθέτη. Τα άτομα αυτά είχαν φροντίσει να δανειστούν μεγάλα ποσά, υποθηκεύοντας γη που τους ανήκε, με αποτέλεσμα να καταστούν κατά πολύ πλουσιότεροι την επομένη της θέσπισης του νόμου⁵⁴.

Ας δούμε όμως και κάποια σχετικά με τα θέματα του τοκισμού άρθρα της Σολώνειας νομοθεσίας:

Άρθρο 258

Το αργύριον στάσιμον είναι εφ' όπосον αν βούληται ο δανείζων (Ο δανείζων δεν δύναται ν' απαιτή παρά τον συμφωνηθέντα τόκον).

Δηλαδή, δεν εσυγχωρείτο εις ουδένα να ζητή περισσότερον τόκον παρ' όσον εσυμφώνησεν, ηδύνατο μ' όλον τούτο να συμφωνήση τις όσον τόκον ήθελεν.

Άρθρο 259

Μη λαμβάνειν πολλούς τόκους (Δεν συγχωρείται να λαμβάνη τις υπέρογκους τόκους)⁵⁵.

⁵⁴ Βλ. http://nomosophia.blogspot.com/2007_09_01_archive.html

⁵⁵ Ο τρόπος της εκφράσεως εκείνων, οίτινες έμελλον να ζητήσωσι δέκα π.χ. τοις εκατόν ήτον ο ακόλουθος. Επί πέντε οβολοίς· όταν δώδεκα τοις εκατόν, επί δραχμή· όταν δεκαέξ, επί οκτώ οβολοίς· όταν δεκαοκτώ, επ' εννέα οβολοίς· όταν εικοσιτέσσαρα ή τριάκοντα έξ επί δυσί, τρισί δραχμαίς. Ο αριθμός των αναφερομένων οβολών και ο της δραχμής διπλασιαζόμενος εφάνερονε το ποσόν, όπερ ώφειλε να πληρόνη τις κατά μήνα εις τα εκατόν. Βλ. «Σόλων- Αρχαίον Ελληνικόν Δίκαιον», εκδ. Πελεία, Αθήνα 1988, σελ. 178-179.

Μία άλλη περίπτωση νομοθετικής επιβολής ανώτατου ορίου στα επιτόκια αφορά στους Δελφούς, οι οποίοι κατά τις αρχές του 4^{ου} αιώνα απαγόρευσαν την απαίτηση τόκου ανώτερου από τα 9% του χρέους⁵⁶.

5. ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ.

Ενώ εις την αρχαίαν Ελλάδα ο δανεισμός ιδίων χρημάτων δι' απόληψιν τόκου επιτρέπετο υπό των νόμων της πολιτείας, εν τούτοις τα οικογενειακά ήθη αφ' ενός, ευνοούντα τον άτοκον δανεισμόν, και η πολεμική ενίων φιλοσόφων κατά του τοκισμού αφ' ετέρου, περιόριζαν αισθητώς την τοκοληψίαν. Εκτός τούτου ο δανεισμός δεν ελάμβανε χώραν μόνον προς αντιμετώπιση αμέσων αναγκών, αλλά και προς ανάπτυξη του εμπορίου ή της ναυτιλίας. Εν τη ελληνική λοιπόν κοινωνία βλέπουμε να υφίσταται η διπλή έννοια του τόκου, ήτοι τόκου προερχομένου εκ παραγωγικού δανείου⁵⁷ και τόκου προερχομένου εκ δανείου προς αντιμετώπιση αμέσων αναγκών. Τοιουτοτρόπως ο ερευνητής διακρίνει **δύο αντιθέτους απόψεις** αναλόγως της αποδιδομένης εις το χρήμα οικονομικής σημασίας⁵⁸.

Έτσι λοιπόν από την μία μεριά, οι ηθικολόγοι, συχνά επέκριναν την τοποθέτηση χρημάτων. Η λέξη τόκος, σημαίνει τοκετός εξ ου και το θαυμάσιο λογοπαίγνιο του Πλούταρχου: «Τόκος προς τόκους, τόκος δε μεν εστί και

⁵⁶ Βλ. υποσημείωση 23.

⁵⁷ Αντίθ. Όπως επισημαίνουν οι M. M. Austin - P. Vidal Naquet, «το βασικό γνώρισμα της σύγχρονης τράπεζας απουσίαζε από τις τράπεζες της κλασικής Ελλάδας». Δηλαδή αυτοί υποστηρίζουν πως υπάρχει μια βασική διαφορά ανάμεσα στις σύγχρονες τράπεζες και σ' αυτές της αρχαιότητας, εκτός από τη διαφορά των αρχαίων και των σημερινών τραπεζιτών ως προς την κοινωνική τους θέση. Οι τράπεζες στις ημέρες μας είναι βασικά πιστωτικά ιδρύματα που στοχεύουν στην ενθάρρυνση παραγωγικών επενδύσεων ενώ στην αρχαία Αθήνα τα χρήματα των τραπεζών δεν κατευθύνονταν σε παραγωγικούς σκοπούς. Δες υποσημείωση 12. Τούτο βέβαια δεν μας βρίσκει συμφώνους, καθώς η ύπαρξη των ναυτοδανείων δεικνύει ότι τα δάνεια κατευθύνονταν σε παραγωγικούς σκοπούς.

⁵⁸ Βλ. «Αι περί ιδιοκτησίας απόψεις εν τη Εκκλησία» του Αρχιμ. Νεκτάριου Χατζημιχάλη, Ανάλεκτα Βαλτάδων 13, ΠΠΜ, Θεσσαλονίκη 1972, σελ. 75.

άλλος» δηλαδή το χρήμα όταν είναι στειρό δεν μπορεί να γεννήσει, πράγμα που είναι ενάντια στη φύση⁵⁹.

Παρακάτω παραθέτουμε αποσπάσματα από τον λόγο του Πλούταρχου «Περί του μη δειν δανείζεσθαι»⁶⁰:

... αρ' ου δη έδει και περί χρημάτων είναι νόμον, όπως μη δανείζονται παρ' ετέρων μηδ' επ' αλλοτρίας πηγάς βαδίζωσι, μη πρότερον οίκοι τας αυτών αφορμάς εξελέξαντες και συναγαγόντες ώσπερ εκ λιβάδων το χρήσιμον και αναγκαίον αυτοίς; νυνί δ' υπό τρυφής και μαλακίας ή πολυτελείας ου χρώνται τοις εαυτών, έχοντες, αλλά λαμβάνουσιν επί πολλώ παρ' ετέρων, μη δεόμενοι· τεκμήριον δε μέγα· τοις γαρ απόροις ου δανείζουσιν, αλλά βουλομένοις ευπορίαν τιν' εαυτοίς κτάσθαι· και μάρτυρα δίδωσι· και βεβαιωτήν άξιον, ότι έχει, πιστεύεσθαι, δέον έχοντα μη δανείζεσθαι.

Τι θεραπεύεις τον τραπεζίτην ή πραγματευτήν; από της ίδιας δάνεισαι τραπεζής· εκπώματ' έχεις, παροψίδας αργυράς, λεκανίδας· υπόθου ταύτα τη χρεία· την δε τράπεζαν η καλή Αυλίσ ή Τένεδος αντικοσμήσει τοις κεραμέοις, καθαρωτέροις ούσι των αργυρών· ουκ όζει τόκου βαρύ και δυσχερές ώσπερ ιού καθ' ημέραν επιρρυπαίνοντος την πολυτέλειαν, ουδ' αναμνήσει των καλανδών και της νουμηνίας, ην ιερωτάτην ημερών ούσαν αποφράδα ποιούσιν οι δανεισταί και στύγιον.

... ουκούν και ημείς ώσπερ εν πολιορκία ταις χρείαις μη παραδεχώμεθα φρουράν δανειστού πολεμίου, μηδ' οράν τα αυτών επί δουλεία διδόμενα· αλλά της τραπεζής

... Δεν θα έπρεπε όμως να υπάρχει νόμος και για τα χρήματα, για να μη δανείζονται οι άνθρωποι από άλλους και να μην κατευθύνονται προς ξένες πηγές, χωρίς προηγουμένως να έχουν ελέγξει στο σπίτι τους τις δικές τους δυνατότητες, και να συγκεντρώσουν, σαν από μικρά ρυάκια, ότι τους είναι χρήσιμο και αναγκαίο; Τώρα όμως από την τρυφηλότητα, τη μαλθακότητα και την υπερβολική σπατάλη τους δεν χρησιμοποιούν τα δικά τους, μολονότι έχουν, αλλά παίρνουν από άλλους με μεγάλο τόκο, χωρίς να το χρειάζονται. Σπουδαία απόδειξη είναι η ακόλουθη· δάνεια δεν δίνονται στους φτωχούς αλλά σε εκείνους που επιδιώκουν ν' αποκτήσουν οικονομική ευπορία. Και κάποιος άνθρωπος παρέχει μάρτυρες και βεβαιωτές για το ότι έχει περιουσία και γι' αυτό είναι αξιόπιστος να δανειστεί παρ' ότι, εφόσον έχει, δεν πρέπει να δανείζεται.

Γιατί υπηρετείς τον τραπεζίτη ή τον χρηματιστή; Δανείσου από τη δική σου τράπεζα⁶¹· έχεις ποτήρια, αργυρούς δίσκους, πινάκια· ενεχυριάσε τα για τις ανάγκες σου. Η ωραία Αυλίδα ή η Τένεδος θα βάλουν στη θέση τους για στολισμό στο τραπέζι σου τα κεραμικά σκεύη, που είναι καθαρότερα από τα αργυρά. Δεν έχουν τη βαριά και ανυπόφορη οσμή του τόκου, που λεκιάζει καθημερινά, σαν σκουριά, την υπερβολική σπατάλη σου, ούτε θα σου θυμίζει τις καλένδες και τη νέα σελήνη⁶², που, μολονότι είναι η πιο ιερή ημέρα, οι δανειστές την έχουν κάνει αποφράδα και μισητή.

... Έτσι κι εμείς, λοιπόν, όταν οι ανάγκες μας πολιορκούν, τρόπον τινά, ας μη δεχτούμε τη φρουρά του εχθρικού δανειστή, κι ας μη δούμε τα υπάρχοντά μας να πουλιούνται ως δούλοι. Αντίθετα, ας διαφυλάξουμε την ελευθερία μας, αφαιρώντας καθετί άχρηστο από το τραπέζι μας,

⁵⁹ Βλ. υποσημείωση 15.

⁶⁰ Βλ. «Πλούταρχος Ηθικά», Αρχαία Ελληνική Γραμματεία «Οι Έλληνες», εκδ. Κάκτος, σελ. 164-187.

περιελόντες τα μη χρήσιμα, της κοίτης, των οχημάτων, της διαίτης, ελευθέρους διαφυλάττωμεν εαυτούς, ως αποδώσοντες αύθις, εάν ευτυχήσωμεν.

... μηδέ συ γ' ιπποσύνας τε μένειν,

μηδ' οχήματα ζευκτά κερασφόρα και κατάργυρα, α τόκοι ταχείς καλαμβάνουσι και παρατρέχουσιν· αλλ' όνω τινί τω τύχοντι και καβάλλη χρώμενος φεύγε πολέμιον και τύραννον δανειστήν, ου γην αιτούντα και ύδωρ ως ο Μήδος, αλλά της ελευθερίας απτόμενον και προγράφοντα την επιτιμίαν· καν μη διδώς, ενοχλούντα· καν έχης, μη λαμβάνοντα· καν πωλής, επευωνίζοντα· καν μη πωλής, αναγκάζοντα· καν δικάζης, εντυγχάνοντα· καν ομόσης, επιτάττοντα· καν βαδίζης επί θύρας, αποκλείοντα· καν οίκοι μένης, επισταθμεύοντα και θυροκοπούντα.

Τι γαρ ώνησε Σόλων Αθηναίους απαλλάξας του επί τοις σώμασιν οφείλιν; δουλεύουσι γαρ άπασι τοις αφανισταίς, μάλλον δ' ουδ' αυτοίς· τι γαρ ην το δεινόν; αλλά δούλοις υβρισταίς και βαρβάροις και αγροίσι, ώσπερ ους ο Πλάτων φησί καθ'

από τις καθημερινές μας δαπάνες, με τη σκέψη πως θα το επιστρέψουμε πάλι, αν μας ευνοήσει η τύχη.

... Μην περιμένεις, λοιπόν, το ιππικό⁶³

ούτε τα ζευκτά άρματα, στολισμένα με κέρατα και ασήμι, τα οποία καταλαμβάνουν και τρέχουν γρήγορα οι ταχείς τόκοι· αντίθετα, να χρησιμοποιήσεις όποιο τυχόν γαιδούρι ή αλογάκι βρεις και να ξεφύγεις από τον εχθρό και αφέντη σου, τον δανειστή, που δεν ζητάει γη και ύδωρ, όπως οι Πέρσες, αλλά επιβουλεύεται την ελευθερία σου και προσημειώνει τα πολιτικά σου δικαιώματα. Αν δεν του πληρώσεις, σ' ενοχλεί· αν έχεις, δεν θα δεχτεί πληρωμή· αν πουλός, κατεβάζει την τιμή· αν δεν πουλός, σ' εξαναγκάζει να πουλήσεις· αν τον διώκεις δικαστικά, σε συναντά στο δικαστήριο· αν δίνεις όρκο, σε διατάζει να το κάνεις· αν πηγαίνεις στο σπίτι σου, σου κλείνει την πόρτα κατά πρόσωπο· αν μένεις στο δικό σου σπίτι, κατασκηνώνει απ' έξω και σου χτυπάει την πόρτα.

Τι ωφέλησε ο Σόλων τους Αθηναίους, απαλλάσσοντάς τους από τα χρέη που είχαν αναληφθεί με εγγύηση το σώμα του οφειλέτη; Οι οφειλέτες, δηλαδή, είναι δούλοι των ανθρώπων που τους καταστρέφουν, ή μάλλον ούτε αυτών -τι θα ήταν, άλλωστε, τόσο φοβερό σε τούτο; Αντίθετα είναι δούλοι δούλων αλαζόνων, βάρβαρων και άγριων, σαν κι αυτούς που λέει ο Πλάτων⁶⁴ ότι

⁶¹ Η λέξη τράπεζα του αρχαίου κειμένου σημαίνει «τραπέζι», όπως γίνεται αντιληπτό και από τη συνέχεια των παρατηρήσεων του συγγραφέα, αλλά συνάμα υπονοεί και την εργασία των τραπεζιτών, η δραστηριότητα των οποίων έθεσε τη βάση της νεότερης τραπεζικής οικονομίας.

⁶² Καλένδες (calendae) ονομάζονταν οι πρώτες ημέρες των Ρωμαϊκών μηνών και ήταν αντίστοιχες με την Ελληνική νομηνία. Κατά τις καλένδες εξοφλούνταν τα χρέη και οι τόκοι, και το βιβλίο όπου ήταν καταγεγραμμένα τα χρέη ονομαζόταν από αυτές καλενδάριον (απ' όπου μεταφορικός η σημασία «ημερολόγιο»). Επειδή οι Ελληνικοί μήνες δεν είχαν καλένδες δημιουργήθηκε η παροιμία ad graecas calendas solvere (εξόφληση στις Ελληνικές καλένδες), για τις περιπτώσεις χρεών που ουδέποτε εξοφλούνταν.

⁶³ Απόσπασμα από τον αναφερόμενο στην ιστορία του Ηρόδοτου (7, 141) χρησμό του Δελφικού ιερού προς τους Αθηναίους.

⁶⁴ Βλ. Πλάτων, Πολιτεία 615e.

⁶⁵ Όμηρος, Οδύσσεια λ 578.

⁶⁶ Ο Τάλαντος ήταν βασιλιάς της Παφλαγονίας (ή της Φρυγίας ή της Λυδίας). Προσκλήθηκε πολλές φορές στα δείπνα των θεών. Κατά μία εκδοχή, σε κάποιο γεύμα τους παρέθεσε κατατεμαχισμένο τον γιό του Πέλοπα, κατ' άλλη παράδοση έκλεψε από το τραπέζι των αθανάτων το νέκταρ και την αμβροσία, τα οποία προσέφερε στους ανθρώπους. Τιμωρήθηκε σε αιώνια πείνα και δίψα ευρισκόμενος μέσα σε μία λίμνη περιβαλλόμενη από καρποφόρα δέντρα.

⁶⁷ Πρβλ. Αριστοφάνης, Ίπτης 1059. Η φράση προήλθε από τη σύγκριση ανάμεσα σε τρεις Πελοποννησιακές πόλεις με το όνομα αυτό.

⁶⁸ Ο Μουσώνιος Ρούφος ήταν Ρωμαίος Στωικός φιλόσοφος του 1^{ου} μ.Χ. αιώνα.

⁶⁹ Myiisch, Frag. Phil. Graec. I, σ. 2, στ. 35.

⁷⁰ Ο Ιπποκράτης χολέρα ονομάζει όχι την οξεία λοιμώδη επιδημική νόσο αλλά την έντονη διαρροϊκή κένωση.

Αίδου διαπύρους κολαστάς και δημοκοίνους εφεστάναι τοις ησεβηκόσι. και γαρ ούτοι την αγοράν ασεβών χώραν αποδείξαντες τοις αθλίοις χρεώστες γυπών δίκην έσθουσι και υποκείρουσιν αυτούς 'δέρτρον έσω δύνοντες,' τους δ' ώσπερ Ταντάλους εφεστώτες είργουσι γεύσασθαι των ιδίων τρυγώντας και συγκομίζοντας. ως δε Δαρείος επί τας Αθήνας έπεμψε Δάτιν και Αρταφέρην εν ταις χερσίν αλύσεις έχοντας και δεσμά κατά των αιχμαλώτων, παραπλησίως ούτοι των χειρογράφων και συμβολαίων ώσπερ πεδών επί την Ελλάδα κομίζοντες αγγεία μεστά τας πόλεις επιπορεύονται και διελαύνουσι, σπείροντες ουχ ήμερον καρπόν ως ο Τριπτόλεμος, αλλ' οφλημάτων ρίζας πολυπόνους και πολυτόκους και δυσεκλείπτους τιθέντες, αι κύκλω νεμόμεναι και περιβλαστάνουσαι κάμπτουσι και άγχουσι τας πόλεις. τους μεν γαρ λαγώς λέγουσι τίκτειν άμα και τρέφειν έτερα και επικυϊσκεσθαι πάλιν, τα δε των μαστιγιών τούτων και βαρβάρων χρεά πριν ή συλλαβείν τίκτει· διδόντες γαρ ευθύς απαιτούσι και τιθέντες αίρουσι και δανείζουσιν ο λαμβάνουσιν υπέρ του δανείσαι.

Λέγεται μεν παρὰ Μεσσηνίοις

έστι Πυλός προ Πύλοιο, Πυλός γε μεν έστι και άλλος·

Λεχθ'ησεται δε προς τους δανειστάς

έστι τόκος προ τόκοιο, τόκος γε μεν έστι και άλλος.

είτα των φυσικών δήπου καταγελώσι, λεγόντων μηδέν εκ του μη όντος γενέσθαι· παρὰ τούτοις γαρ εκ του μηκέτ' όντος μηδ' υφεστώτος γεννάται τόκος· και το τελωνείν όνειδος ηγούνται, του νόμου διδόντος· αυτοί γαρ παρανόμως δανείζουσι τελωνούντες,

βρίσκονται στον Άδη ως πυρωμένοι τιμωροί και δήμιοι των ασεβών. Πραγματικά, οι δανειστές αυτοί μεταβάλλουν την αγορά σε χώρα των ασεβών για τους αξιολύπητους οφειλέτες, και, σαν να είναι γύπες, τους κατατρώγουν και τους γδέρνουν «μπαίνοντας στα σωθικά τους»⁶⁵, ή άλλοτε στέκονται και τους τιμωρούν όπως τον Τάλαντο⁶⁶, εμποδίζοντάς τους να γευτούν τα δικά τους προϊόντα που τρυγούν και συγκομίζουν. Όπως ο Δαρείος έστειλε εναντίον της Αθήνας τον Δάτι και τον Αρταφέρην, έχοντας στα χέρια τις αλυσίδες και τα δεσμά για τους αιχμαλώτους, κατά παρόμοιο τρόπο και τούτοι, φέρνοντας εναντίον της Ελλάδας αγγεία γεμάτα υπογεγραμμένες βεβαιώσεις και συμφωνίες, σαν δεσμά, βαδίζουν εναντίον των πόλεων και περνούν μέσα από αυτές, σπείροντας όχι ήμερο καρπό, όπως ο Τριπτόλεμος, αλλά φυτεύοντας ρίζες χρεών πολύπρονες και πολύτοκες, που είναι δύσκολο να εξαφανιστούν και που, καθώς απλώνονται και βλασταίνουν ολόγυρα, πιέζουν και καταπνίγουν τις πόλεις. Λένε ότι ο λαγός γεννά τα μικρά του και ταυτοχρόνως τρέφει άλλα και συλλαμβάνει πάλι άλλα· τα χρέη όμως τούτων των αχρείων και βαρβάρων γενούν προτού ακόμα συλλάβουν· με το που δίνουν, δηλαδή, αμέσως απαιτούν, και με το που καταθέτουν χρήματα τα παίρνουν, και ότι παίρνουν για το ποσό που είχαν δανείσει το δανείζουν.

Οι Μεσσηνιοί λένε:

Υπάρχει Πύλος πριν την Πύλο, και υπάρχει ακόμα κι άλλη Πύλος⁶⁷.

στους δανειστές, λοιπόν, μπορούμε να πούμε:

Υπάρχει τόκος πριν τον τόκο, και υπάρχει ακόμα κι άλλος τόκος.

Ύστερα κοροϊδεύουν τους φυσικούς φιλοσόφους που λένε πως τίποτε δεν δημιουργείται εκ του μηδενός· στην περίπτωση των ανθρώπων τούτων ο τόκος γεννιέται από κάτι που ούτε υπάρχει ούτε υπήρχε. Θεωρούν, μάλιστα, ντροπή να είσαι φοροεισπράκτορας, κάτι που επιτρέπεται από τον νόμο· και τούτο γιατί οι ίδιοι δανείζουν

μάλλον δ' , ει δει ταληθές ειπειν, εν τω δανείζειν χρεωκοπούντες· ο γαρ ου γράφει λαμβάνων έλαττον χρεωκοπείται. καίτοι Πέρσαι γε το ψεύδεσθαι δεύτερον ηγούνται των αμαρτημάτων, πρώτον δε το οφείλιν· ότι και το ψεύδεσθαι τοις οφείλουσι συμβαίνει πολλάκις· ψεύδονται δε μάλλον οι δανείζοντες και ραδιουργούσιν εν ταις εαυτών εφημερίσι, γράφοντες ότι τω δεινί τοσούτον διδόασιν, έλαττον διδόντες· και το ψεύδος αιτίαν έχει πλεονεξίαν, ουκ ανάγκην ουδ' απορίαν, αλλ' απληστίαν, ης αναπόλαυστόν έστιν αυτοίς το τέλος και ανωφελές ολέθριον δε τοις αδικουμένοις. ουτε γαρ αγρούς ους αφαιρούνται των χρεωστών γεωργούσιν, ούτ' οικίας αυτών, εκβαλόντες εκείνους, οικούσιν, ουτε τραπέζας παρατίθενται ούτ' εσθήτας εκείνων· αλλά πρώτος τις απόλωλε, και δεύτερος κυνηγετείται υπ' εκείνου δελεαζόμενος.

... έχεις; μη δανείση, ου γαρ απορείς. ούκ έχεις; μη δανείση, ου γαρ εκτίσεις. κατ' ιδίαν δ' ούτως εκάτερα σκοπώμεν.

... πενίαν φέρειν μη δυνάμενος δανειστήν επιτίθης σεαυτώ, φορτίον και πλουτούντι δύσοιστον.

... Ο Ρουτίλιος εκείνος εν Ρώμη τω Μουσωνίω προσελθών 'Μουσώνιε,' είπεν, 'ο Ζεύς ο σωτήρ, ον συ μιμή και ζηλοίς, ου δανείζεται.' και ο Μουσώνιος μειδιάσας είπεν 'ουδέ δανείζει.' ο γαρ Ρουτίλιος, δανείζων αυτός ωνείδισεν εκείνω δανειζομένω.

... τοιγαρούν ιν' ελεύθεροι ώμεν δανεισάμενοι, κολακεύομεν οικοτριβέας ανθρώπους και δορυφορούμεν και δειπνίζομεν και δώρα και φόρους υποτελούμεν, ου διά την πενίαν (ουδείς γαρ δανείζει πένητι), αλλά διά την πολυτέλειαν. ει γαρ ηρκούμεθα τοις αναγκαίοις προς τον βίον, ουκ αν ην γένος δανειστών, ώσπερ ουδέ Κενταύρων εστίν ουδέ Γοργόνων· αλλ'

παράνομα, εισπράττοντας φόρους από τους οφειλέτες τους, ή, μάλλον, αν πρέπει να ειπωθεί η αλήθεια, εξαπατώντας τους με τον δανεισμό· πραγματικά, αυτός που παίρνει λιγότερα απ' όσα αναγράφονται στο συμφωνητικό εξαπατάται. Ωστόσο, οι Πέρσες θεωρούν το ψέμα δεύτερο ανάμεσα στα παραπτώματα, με πρώτο το χρέος - γιατί και όσοι χρωστούν συχνά ψεύδονται. Περισσότερο από τούτους όμως ψεύδονται οι δανειστές, και κάνουν μάλιστα απάτες με τα ημερολόγια τους, γράφοντας ότι έδωσαν τόσα στον δείνα, ενώ έδωσαν λιγότερα. Το ψέμα τους οφείλεται σε πλεονεξία, όχι σε ανάγκη ή σε απορία, αλλά σε απληστία, η κατάληξη της οποίας, χωρίς να είναι για τους ίδιους ευχάριστη ή ωφέλιμη, είναι ολέθρια για τα θύματά τους. Αυτοί πραγματικά, δεν καλλιεργούν τους αγρούς που κατάσχουν από τους οφειλέτες του, δεν κατοικούν στα σπίτια εκείνων, από τα οποία τους εξώνουν, δεν τρώνε στα τραπέζια τους ούτε φορούν τα ρούχα τους, αλλά καταστρέφουν πρώτα κάποιον και μετά κυνηγούν δεύτερον, με δόλωμα τον άλλον.

... Έχεις χρήματα; Μη δανείζεσαι, αφού δεν έχεις ανάγκη. Δεν έχεις χρήματα; Μη δανείζεσαι, γιατί δεν θα μπορείς να τα ξεπληρώσεις. Ας εξετάσουμε τις δύο περιπτώσεις ξεχωριστά.

... Ενώ δεν μπορείς να σηκώσεις τη φτώχεια σου, φορτώνεσαι από πάνω τον δανειστή, φορτίο δυσβάστακτο και για τον πλούσιο.

... Κάποτε στη Ρώμη ο γνωστός Ρουτίλιος πήγε στον Μουσώνιο⁶⁸ και του είπε: «Μουσώνιε, ο σωτήρας Δίας, του οποίου είσαι μιμητής και ζηλωτής, δεν δφανείζεται». Ο Μουσώνιος χαμογέλασε και του απάντησε : «Ούτε δανείζει». Ο Ρουτίλιος, δηλαδή, όντας ο ίδιος δανειστής, προσπάθησε να χλευάσει τον Μουσώνιο επειδή δανειζόταν.

... Συνεπώς, για να μείνουμε ελεύθεροι, αφού δανειστήκαμε, κολακεύουμε ανθρώπους που κλείνουν σπίτια, τους περιστοιχίζουμε, τους κάνουμε τραπέζια, γινόμαστε δώρου και φόρου υποτελείς τους, όχι από τη φτώχεια μας - κανένας δεν δανείζει φτωχούς- αλλά από την υπερβολική σπατάλη μας. Αν, βέβαια, αρκούμαστε στα απαραίτητα για την επιβίωση, δεν θα υπήρχε η

η τρυφή δανειστάς εποίησεν ουχ ήττον ή χρυσοχόους και αργυροκόπους και **μυρεψούς** και ανθοβάφους. ου γαρ άρτων ουδ' οίνου **τιμήν** οφείλομεν, αλλά χωρίων και ανδραπόδων και ημιόνων και τρικλίνων και τραπεζών, και χορηγούντες εκλελυμένως πόλεσι, φιλοτιμούμενοι φιλοτιμίας ακάρπους και αχαρίστους. ο δ' άπαξ ενειληθείς **μένει** χρεώστης διά παντός, άλλον εξ άλλου **μεταλαμβάνων** αναβάτην, ώσπερ ίππος εγχαλινωθείς· αποφυγή δ' ουκ έστιν επί τας **νομάς** εκείνας και τους λειμώνας, αλλά πλάζονται καθάπερ οι θεήλατοι και ουρανοπετείς εκείνοι του Εμπεδοκλέους δαίμονες·

... 'άλλος δ' εξ άλλου δέχεται' τοκιστής ή πραγματευτής Κορίνθιος, είτε Πατρεύς, είτε Αθηναίος, άχρι αν υπό πάντων περικρουόμενος εις τόκους διαλυθή και κατακερματισθή. καθάπερ γαρ αναστήναι δει τον πεπηλωμένον ή **μένειν**, ο δε στρεφόμενος και κυλινδούμενος υγρώ τω σώματι και διαβρόχω προσπεριβάλλεται πλείονα **μολυσμόν**· ούτως εν ταις **μεταγραφαίς** και **μεταπτώσεσι** των δανείων τους τόκους προσαναλαμβάνοντες αυτοίς και προσπλάττοντες αεί βαρύτεροι γίνονται και των χολερικών ουδέν διαφέρουσιν, οι θεραπείαν **μεν** ου προσδέχονται, το δε προστεταγμένον εξερώντες, είτε πλέον αύθις συλλέγοντες αεί διατελούσι· και γαρ ούτοι καθαρθήναι **μεν** ου θέλουσιν, αεί δ', όσαι του έτους ώραι, **μετ'** οδύνης και σπαραγμών τον τόκον αναφέροντες, επιρρέοντος ευθύς ετέρου και προσισταμένου, **πάλιν** ναυτιώσι και καρηβαρούσι· **δέον** απαλλαγέντας ειλικρινείς και ελευθέρους γίνεσθαι.

... τόκων τόκοις επικυλισθέντων· ο δε συγκλυζόμενος αντέχεται των βαρυνόντων, απονήξασθαι και φυγείν **μη** δυνάμενος· **αλλ'** ωθείται κατά βυθού, **μετά** των εγγυησαμένων φίλων αφανιζόμενος.

φυλή των δανειστών, όπως δεν υπάρχει των Κενταύρων και των Γοργόνων. Η τρυφηλότητα όμως δημιουργεί δανειστές εξίσου όπως χρυσοχόους, αργυροκόπους, μυροποιούς και βαφείς ζωηρών χρωμάτων. Δεν έχουμε, δηλαδή να πληρώσουμε χρέη για το ψωμί μας ή για το κρασί μας αλλά για γαιοκτησίες, για δούλους, για μουλάρια, για αίθουσες δείπνου και για τραπέζια και για τις έκλυτες χορηγίες που αναλαμβάνουμε στις πόλεις, με τις οποίες διεκδικούμε ανώφελες και αχάριστες τιμές. Όποιος μια φορά εμπλακεί, παραμένει ισοβίως οφειλέτης, αλλάζοντας τον ένα μετά τον άλλο τους αναβάτες, όπως το άλογο που του φορέσανε χαλινάρι. Γλιτωμός στα προηγούμενα βοσκοτόπια και λιβάδια δεν υπάρχει, αλλά πλανιούνται όπως οι γνωστοί θεόσταλτοι και ουρανοφερμένοι δαίμονες του Εμπεδοκλή.

«Ο ένας τον παραλαβαίνει από τον άλλο»⁶⁹, τοκιστής ή χρηματιστής, πρώτα Κορίνθιος, μετά Πατρεύς, μετά Αθηναίος, ώσπου, χτυπημένος ολόγυρα απ' όλους, να διαλυθεί και να κατακερματιστεί σε τόκους. Όπως, δηλαδή, αυτός που έπεσε στη λάσπη πρέπει ή να σηκωθεί ή να μείνει εκεί, αλλά όποιος στριφογυρίζει και κυλιέται λερώνει το υγρό και μουσκεμένο σώμα ακόμα περισσότερο, έτσι και στις μεταβιβάσεις και μεταβολές των δανείων, με το ν' αναλαμβάνουν πρόσθετες πληρωμές τόκων και με το να τις προσθέτουν πάνω τους βαρύνονται όλο και περισσότερο, και δεν διαφέρουν καθόλου από τους χολερικούς⁷⁰, οι οποίοι δεν δέχονται τη θεραπεία και αποβάλλουν το φάρμακο που ορίστηκε να πάρουν, ενώ μετά μαζεύουν μέσα τους περισσότερη χολή. Και τούτοι λοιπόν οι οφειλέτες δεν θέλουν να καθαρθούν, και πάντοτε, σε όλες τις εποχές του χρόνου, πληρώνουν με οδύνη και σπαραγμό τους τόκους μέχρις ότου άλλοι τόκοι κυλούν **πάλι** και τους πιέζουν, οπότε και **πάλι** ζαλίζονται και πονοκεφαλιάζουν. Αυτό που πρέπει να κάνουν είναι ν' απαλλαγούν από τα χρέη και να γίνουν υγιείς κι ελεύθεροι.

... καθώς οι τόκοι κυλούσαν πάνω σε τόκους· ο οφειλέτης κατακυριευμένος συνεχίζει να τους κρατάει καθώς τον βαραίνουν, μη μπορώντας να κολυπήσει μακριά τους και να ξεφύγει· τον τραβούν όμως στον βυθό, και χάνεται μαζί με τους φίλους του που εγγυήθηκαν για κείνον.

Εκ των αρχαίων φιλοσόφων ο Αριστοτέλης καθίσταται ο κύριος πολέμιος του τόκου, αφού εις την περί τόκου πραγματεία του εθεώρει το χρήμα μόνον ως υπηρετικόν μέσον, το οποίον μοναδικόν σκοπόν είχε την διευκόλυνση των συναλλαγών μεταξύ των ανθρώπων. Τούτου ένεκεν καλεί ούτος ως παρά φύση κατάσταση την εκ του χρήματος γέννηση ετέρου χρήματος, ως συμβαίνει εις τον τόκον⁷¹ και τολμά πριν 2500 χρόνια να πει ότι το χρήμα που προέρχεται από τοκογλυφία δεν είναι καν χρήμα και δεν πρέπει να λογίζεται ως νομισματικό αντίκρισμα. Προχωρώντας δε ακόμη παραπέρα, προτρέπει την Πνύκα να πατάξει και να εξοστρακίσει τους τοκογλύφους από την Αθήνα. Ιδού τι λέγει στα Πολιτικά Α' 3, 23⁷²:

Διπλῆς δ' οὔσης αὐτῆς, ὥσπερ εἶπομεν, καὶ τῆς μὲν καπηλικῆς τῆς δ' οἰκονομικῆς, καὶ ταύτης μὲν ἀναγκαίας καὶ ἐπαινουμένης, τῆς δὲ μεταβλητικῆς ψεγομένης δικαίως (οὐ γὰρ κατὰ φύσιν ἄλλ' ἀπ' ἀλλήλων ἐστίν) εὐλογώτατα μισεῖται ἢ ὀβολοστατικῆ διὰ τὸ ἀπ' αὐτοῦ τοῦ νομίσματος εἶναι τὴν κτῆσιν καὶ οὐκ ἐφ' ὅπερ ἐπορίσθη· μεταβολῆς γὰρ ἐγένετο χάριν, ὁ δὲ τόκος αὐτὸ ποιεῖ πλέον (ὅθεν καὶ τοῦνομα τοῦτ' εἴληφεν· ὅμοια γὰρ τὰ τικτόμενα τοῖς γεννώσιν αὐτὰ ἐστίν, ὁ δὲ τόκος γίνεται νόμισμα ἐκ νομίσματος)· ὥστε καὶ μάλιστα παρὰ φύσιν οὗτος τῶν χρηματισμῶν ἐστίν.

Επειδὴ δε αὐτὴ ἡ χρηματιστικὴ⁷³ εἶναι δύο εἰδῶν, ὅπως εἶπομεν ἤδη ἀνωτέρω, καὶ ἡ μὲν μία εἶναι ἐμπορικῆ, ἀποβλέπουσα εἰς τὸ κέρδος, ἡ δε ἄλλη ἀνήκει εἰς τὴν οἰκιακὴν οἰκονομίαν, καὶ αὐτὴ μὲν ἡ δευτέρα ὑπάρχει ἐκ φυσικῆς ἀνάγκης καὶ διὰ τούτο ἐπαινεῖται καὶ ἐπιδοκιμάζεται ὑπὸ των ἀνθρώπων, ἐνῶ ἡ ἀνταλλακτικὴ κατακρίνεται ὑπ' αὐτῶν δικαίως, διότι δὲν προέρχεται ἐκ φυσικῆς ἀναγκαιότητος, ἀλλὰ εἶναι προϊόν τῆς μεταξύ των ἀνθρώπων ἀνταλλακτικῆς δραστηριότητος, διὰ πάντα ταῦτα δικαιοτάτα οἱ ἄνθρωποι μισοῦν τὴν τοκογλυφίαν, διότι ἡ ἐξ αὐτῆς προερχόμενη ἀπόκτησις νομίσματος γίνεται μέσω αὐτοῦ τούτου τοῦ νομίσματος καὶ ὄχι ἐκ τῆς χρήσεως, διὰ τὴν ὁποῖαν ἐξευρέθη τούτο. Το νόμισμα δηλαδὴ κατεσκευάσθη ὡς μέσον πρὸς διευκόλυνσιν των ἀνταλλαγῶν, ὁ τόκος ὅμως αὐξάνει αὐτὸ ἐπὶ πλέον· ἐκ τῆς αἰτίας ταύτης ἔλαβε καὶ τὸ ὄνομα αὐτό· διότι τα γεννώμενα εἶναι ὅμοια πρὸς τα γεννῶντα αὐτά, ὁ δε τόκος εἶναι νόμισμα, τὸ ὁποῖον γίνεται (γεννάται) ἐξ ἄλλου νομίσματος. Κατ' ἀκολουθίαν ὁ τόκος εἶναι ἐξ ὅλων των τρόπων πρὸς ἀπόκτησιν χρημάτων ὁ περισσότερο ἀντίθετος πρὸς τὴν φύσιν.

⁷¹ Βλ. υποσημείωση 58.

⁷² Βλ. «Αριστοτέλης, Πολιτικά I--III, Βιβλιοθήκη Αρχαίων Συγγραφέων, μετάφραση-σχόλια Παναγῆς Λεκάτσα, εκδ. I. Ζαχαρόπουλος, σελ. 128-129. Βλ. ἐπίσης καὶ «Αριστοτέλους ἅπαντα» Πολιτικά Α', ἐπιμέλεια Σπυρίδωνος Χ. Μαγγίνα Διδάκτορος Φιλοσοφικῆς σχολῆς, Βιβλιοθήκη των Ελλήνων, Ἑλληνικός ἐκδοτικός ὀργανισμός, σελ. 64.

Στα Ηθικά Νικομάχεια Δ' 1, 37, λέγει πάλι ο Αριστοτέλης⁷⁴:

Οἱ δ' αὖ κατὰ τὴν λῆψιν ὑπερβάλλουσι τῶ πάντοθεν λαμβάνειν καὶ πᾶν, οἷον οἱ τὰς ἀνελευθέρους ἐργασίας ἐργαζόμενοι, πορνοβοσκοὶ καὶ πάντες οἱ τοιοῦτοι, καὶ τοκισταὶ κατὰ μικρὰ καὶ ἐπὶ πολλῶ. Πάντες γὰρ οὗτοι ὅθεν οὐ δεῖ λαμβάνουσι, καὶ ὅποσον οὐ δεῖ. Κοινὸν δ' ἐπ' αὐτοῖς ἡ αἰσχροκέρδεια φαίνεται· πάντες γὰρ ἕνεκα κέρδους, καὶ τούτου μικροῦ, ὀνειδῆ ὑπομένουσιν. Τοὺς γὰρ τὰ μεγάλα μὴ ὅθεν δὲ δεῖ λαμβάνοντας, μηδὲ ἃ δεῖ, οὐ λέγομεν ἀνελευθέρους, οἷον τοὺς τυράννους πόλεις πορθοῦντας καὶ ἱερὰ συλῶντας, ἀλλὰ πονηροὺς μᾶλλον καὶ ἀσεβεῖς καὶ ἀδίκους.

Άλλοι πάλι παίρνουν υπερβολικά απ' όπου μπορούν, και τέτοιοι είναι αυτοί που ασκούν ταπεινά επαγγέλματα, λ.χ. οι πορνοβοσκοί κι όλοι οι τέτοιας λογής άνθρωποι, όπως κι οι τοκογλύφοι, που δανείζουν μικρά ποσά με μεγάλο τόκο. Όλοι, λοιπόν, αυτοί παίρνουν από όπου δεν πρέπει. Επομένως γι' αυτούς είναι κοινή η αισχροκέρδεια, επειδή αψηφούν, για χάρη του κέρδους, και μάλιστα, για χάρη του μικρού κέρδους, την καταισχύνη. Γιατί αυτούς που παίρνουν πολλά από όπου δεν πρέπει και ότι δεν πρέπει όπως οι τύραννοι που ερημώνουν τις πολιτείες και λεηλατούν τους ναούς δεν τους ονομάζουμε φιλάργυρους αλλά πιο σωστά κακούς, ασεβεῖς και άδίκους.

Ο Πλάτων στους Νόμους του (Ε' 742C)⁷⁵ ρητά ζητά να απαγορευτούν τα έντοκα δάνεια:

Γαμοῦντα δὲ καὶ ἐκδιδόντα μὴτ' οὖν δίδοναι μῆτε δέχεσθαι προῖκα τὸ παράπαν μηδ' ἦντινοῦν, μηδὲ νόμισμα παρακατατίθεσθαι ὅτω μὴ τις πιστεύει, μηδὲ δανείζειν ἐπὶ τόκῳ, ὡς ἐξὸν μὴ ἀποδιδόναι τὸ παράπαν τῶ δανεισαμένῳ μῆτε τόκον μῆτε κεφάλαιον·

Όταν επίσης νυμφεύεται κανείς ή παντρεύη (την κόρη του), ούτε να δίνη ούτε να παίρνη την παραμικρή προίκα, οποιασδήποτε μορφής, ούτε να καταθέτη νομίσματα σε όποιον δεν έχει εμπιστοσύνη, ούτε να δανείζη με τόκο, αλλιώς επιτρέπεται (στον οφειλέτη) να μη επιστρέφει σ' αυτόν που του edάνεισε, ούτε τόκο ούτε κεφάλαιο.

Έτσι εξηγείται το γιατί οι γνωστοί τραπεζίτες της Αθήνας είναι σχετικά λίγοι και ακόμη το γιατί οι περισσότεροι από αυτούς ήταν μέτοικοι και είχαν υπαλλήλους δούλους.

⁷³ Τουτέστιν ανταλλακτική.

⁷⁴ Βλ. «Αριστοτέλους Ηθικά Νικομάχεια», απόδοση Βασίλη Μισκόβη, Κλασική βιβλιοθήκη, Αρχαίοι Έλληνες Συγγραφείς, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 176-179.

⁷⁵ Βλ. «Πλάτωνος Νόμοι», επιμέλεια Κων. Φιλίππας, Άπαντα Αρχαίων Ελλήνων Συγγραφέων, εκδ. Πάπυρος, σελ. 494-495.

Παρά ταύτα όμως, υπάρχουν και περιπτώσεις όπου ο Πλάτωνας θεωρεί την επιβολή τόκου αναγκαία, όπως βλέπουμε στους Νόμους του ΙΑ΄ 921C⁷⁶:

ἐὰν δὲ τις ἐκδούς αὖ δημιουργῶ μὴ ἀποδῶ τοὺς μισθοὺς ὀρθῶς κατὰ τὴν ἔννομον ὁμολογίαν γενομένην, Δία δὲ πολιούχον καὶ Ἀθηνᾶν κοινωνοὺς πολιτείας ἀτιμάζων, βραχὺ κέρδος ἀγαπῶν, λύη μεγάλας κοινωνίας, νόμος ὁ βοηθῶν ἔστω τῷ τῆς πόλεως συνδέσμῳ μετὰ θεῶν. Ὅς γὰρ ἂν προαμειψάμενος ἔργον μισθοὺς μὴ ἀποδιδῶ ἐν χρόνοις τοῖς ὁμολογηθεῖσιν, διπλοῦν πραττέσθω· ἐὰν δὲ ἐνιαυτὸς ἐξέλθῃ, τῶν ἄλλων ἀτόκων ὄντων χρημάτων, ὅποσα δανεισμῷ συμβάλλει τις, οὗτος τῇ δραχμῇ ἐκάστου μηνὸς ἐπωβελίαν κατατιθέτω, δίκας δὲ εἶναι τούτων ἐν τοῖς κατὰ φυλάς δικαστηρίοις.

Αν πάλι κάποιος παραγγεῖλει μια δουλειά και δεν πληρώσει την αμοιβή που είχε οριστεί με νόμιμο συμφωνητικό δείχνοντας ἔλλειψη σεβασμοῦ στον Δία, προστάτη της πόλης, και στην Αθήνα, που είναι μέλη της ίδιας πολιτικής κοινότητας μαζί του, αυτός καταλύει τους δεσμούς της κοινότητας στην προσπάθειά του να αποκτήσει κάποιο κέρδος. Ο ακόλουθος νόμος λοιπόν θα προστατέψει τους δεσμούς της πολιτείας, με τη βοήθεια των θεῶν: Ὅποιος παραλάβει ένα ἔργο από κάποιον τεχνίτη χωρίς να καταβάλει το αντίτιμο στον συμφωνημένο χρόνο, θα πληρώσει τα διπλά. Αν περάσει ολόκληρος χρόνος, μολονότι τα χρήματα των δανείων δεν αποφέρουν γενικά τόκο, αυτός θα είναι υποχρεωμένος να πληρώσει έναν οβολό τον μήνα για κάθε δραχμή που χρωστάει⁷⁷. Οι υποθέσεις αυτές θα δικάζονται στα δικαστήρια της φυλής.

Ο Φιλόστρατος μάλιστα, στον «Βίο Απολλωνίου Τυανέως»⁷⁸, κάνει αναφορά για έναν εκ των φιλοσόφων ο οποίος ήταν οβολοστάτης:

καὶ μὴν ὅποσα γίγνεται φιλοσόφῳ ἀνδρὶ κολακεύοντι τοὺς δυνατοὺς, δηλοῖ τὰ Εὐφράτου· τούτῳ γὰρ ἐντεῦθεν τί λέγω χρήματα; πηγαὶ μὲν οὖν εἰσι πλούτου, κάπι τῶν τραπεζῶν ἤδη διαλέγεται κάπηλος, ὑποκάπηλος, τελώνης, ὀβολοστάτης, πάντα γιγνόμενος τὰ πωλούμενά τε καὶ πωλοῦντα, ἐντετύπωται δ' αἰεὶ ταῖς τῶν δυνατῶν θύραις καὶ προσέστηκεν αὐταῖς πλείω καιρὸν ἢ οἱ θυρωροί, ἀπελήφθη δὲ καὶ ὑπὸ θυρωρῶν πολλάκις, ὥσπερ τῶν κυνῶν οἱ λίχνοι, δραχμὴν δὲ οὐδὲ φιλοσόφῳ ἀνδρὶ προέμενός ποτε, ἐπιτειχίζει τὸν ἑαυτοῦ πλοῦτον,

Και όμως, εἴν θέλετε να μάθετε, πόσο πολλά είναι δυνατόν να αποκτήσει ένας φιλόσοφος, κολακεύοντας τους δυνατοὺς, αυτό μπορεί να σας το φανερώσει η περίπτωση του Ευφράτη. Αλλά γιατί λέγω ὅτι μόνον χρήματα ἔχει αποσπάσει από αυτούς; Διότι αυτός ἔχει πηγές πλούτου και ἤδη συζητάει στις τράπεζες, ὅπως ένας επιτυχημένος ἔμπορος, μικροἔμπορος, εἰσπράκτορας φόρων, μικρὸς χρηματιστής, ρόλους τους οποίους υποδύεται, εἴν υπάρχει κάτι να αγοράσει ἢ να πουλήσει. Και κολλάει σαν στρείδι ἐπάνω στις πόρτες των δυνατῶν και στέκεται κοντά σ' αυτές περισσότερο χρόνο απ' ὅτι οι θυρωροί, ενώ πολλές φορές τον ἔχουν εμποδίσει οι θυρωροί να περάσει μέσα, ὅπως εμποδίζουν τα λαίμαργα σκυλιά. Ούτε

⁷⁶ Βλ. «Πλάτων Νόμοι», μετάφραση Γιώργος Κουσουνέλος, Οι Ἕλληνες, εκδ. Κάκτος 1992, σελ. 46-49.

⁷⁷ Μια δραχμή είχε ἔξι οβολούς. Δώδεκα οβολοί (δύο δραχμές) τον χρόνο σημαίνουν επιτόκιο 200%.

⁷⁸ Βλ. «Φιλοστράτου Βίος Απολλωνίου Τυανέως», επιμέλεια Αποστόλου Τζαφερόπουλου, Βιβλιοθήκη των Ελλήνων-Γεωργιάδης, Αθήναι 1995, τόμος Γ', σελ. 290-293.

έτεροις τὸν Αἰγύπτιον τουτονὶ βόσκων
χρήμασι καὶ ὀξύνων ἐπ' ἐμὲ γλῶτταν ἀξίαν
ἐκτετμῆσθαι.

ποτέ έχει παραχωρήσει μια δραχμή σε κανέναν φιλόσοφο, αλλά κλειδαμπαρώνει τον πλούτο του, ενώ ταΐζει αυτόν εδώ τον Αιγύπτιο με τα χρήματα των άλλων και ακονίζει εναντίον μου την γλώσσα του, η οποία θα έπρεπε να είχε κοπεί.

Ο Δημοσθένης με την σειρά του, εκθειάζει τα πλεονεκτήματα του χρήματος, και υποστηρίζει τον τοκιστήν ως βλέπουμε εις τον λόγον του «Προς Τιμόθεον περί χρεως».

Διά τούτο οι μαρτυρίες των τραπεζιτών, είχαν μεγάλη ισχύ στα δικαστήρια. Μάλιστα το γεγονός αυτό επιβάλλει να τους αναγνωρίσουμε μια κάποια τιμιότητα και εντιμότητα.

Ωστόσο, μπορούμε να υποθέσουμε πως στις συνειδήσεις των πολιτών, το επάγγελμα του τραπεζίτη δεν έχαιρε ιδιαίτερης εκτίμησης. Οι τράπεζες σχετίζονταν με δάνεια και σύμφωνα με τα πάτρια ήθη «όπου υπήρχε δάνειο δεν υπήρχε φίλος», μια και όταν «ένας άνθρωπος είναι φίλος δεν δανείζει αλλά δίνει». Και σε μια τέτοια περίπτωση **τόκος ήταν η ευγνωμοσύνη** του δανειζομένου προς τον δανειστή του⁷⁹.

Όσον αφορά την **τοκογλυφία**, από αρχαιοτάτων χρόνων υπήρξε η **πιο κατάπτυστη ενέργεια** ανθρώπου προς άνθρωπο ενώ οι τοκογλύφοι θεωρούνται οι πιο απεχθής άνθρωποι στον κοινωνικό ιστό. Ο τοκογλύφος θεωρείται άνθρωπος μοχθηρός, κακός, άδικος και ασεβής. Μάλιστα, προς αποφυγή της δυσφήμισης για τοκογλυφία οι τράπεζες, κάποιες φορές, εισέπρατταν χαμηλό τόκο (στην Αθήνα μάλιστα δεν επιτρεπόταν ο ανατοκισμός εκτός εάν από την αρχή υπογραφόταν ειδική συμφωνία)⁸⁰.

⁷⁹ Βλ. υποσημείωση 12.

⁸⁰ Βλ. υποσημείωση 15.

ΚΕΦ. 2^ο
Ο ΤΟΚΟΣ ΕΙΣ ΤΟ ΑΡΧΑΙΟ ΙΣΡΑΗΛ

1. Ο ΤΟΚΟΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΠΑΛΑΙΑ ΔΙΑΘΗΚΗ.

Η βάση της λεγομένης μωσαϊκής νομοθεσίας είναι ο «Δεκάλογος»⁸¹. Σύμφωνα με τις γραφές, ο Δεκάλογος παραδόθηκε από τον Θεό στον Μωϋσή, στο όρος Σινά⁸². Η μονοθεϊστική, εξ αποκαλύψεως θρησκεία του λαού των Εβραίων⁸³, θεωρείτο γι' αυτό, ως εκ διαθήκης προερχόμενη. Γιατί κατά την εβραϊκή αντίληψη, αφορούσε την μεταξύ του Θεού και του περιούσιου λαού του συμφωνία, για εγκόσμια διαβίωση και κοινωνική οργάνωση, στη βάση των παραδοθέντων θρησκευτικών και ηθικών κανόνων. Η θρησκευτικά συνεπής κοινωνική συμπεριφορά καθίσταται έτσι, ζωτικής σημασίας επιδίωξη της εβραϊκής κοινότητας. Ο Θεός, από τον οποίο θεωρείται ότι πηγάζει το δίκαιο και η ηθική, ελέγχει τη συμπεριφορά αυτή. Αυτός συγκεντρώνει τις ιδιότητες του υπέρτατου νομοθέτη, του δικαστή και του πολεμικού ηγέτη. Ο Θεϊός νόμος του εμπεδώνεται με τρία είδη νομοθετικών διατάξεων, που περιέχονται στην Παλαιά Διαθήκη, δηλαδή με τελετουργικές, δικαστικές και ηθικές διατάξεις. Ο νόμος, το δίκαιο και τα αγαθά προέρχονται και κατοχυρώνονται από αυτόν. Το έννομο αγαθό της περιουσίας, που μας απασχολεί ειδικότερα, αναγνωρίζεται ως ζωτικό για την ατομική πρόοδο και προστατεύεται αδιαμφισβήτητα με τις

⁸¹ Έξοδος Κ', στίχοι 1-17, Δευτερονόμιο Ε', στίχοι 1-21.

⁸² Οι Εβραίοι είναι λαός σημιτικής καταγωγής, προερχόμενος από τη Μεσοποταμία. Περί το 2000 π.Χ. εγκαταλείπουν την Ουρ και εγκαθίστανται στην Παλαιστίνη και μετά τρεις αιώνες, μέρος αυτών, στην Αίγυπτο. Από την τελευταία διαφεύγουν με αρχηγό το Μωϋση περί το 1300 π.Χ. Εγκαθίστανται στην Παλαιστίνη, όπου ζουν νομαδικά, αντιμετωπίζοντας γηγενής και αλλότριες φυλές. Περί το 1020 π.Χ. οι νομαδικές αυτές φυλές του Ισραήλ δημιουργούν ενιαίο βασίλειο υπό την αρχηγία του Σαούλ. Αφού βασίλευσαν και οι Δαβίδ και Σολομών, το βασίλειο μετά το θάνατο του τελευταίου διαχωρίζεται στο βόρειο βασίλειο του Ισραήλ, και το νότιο βασίλειο του Ιούδα, τα οποία καταλύονται υποτασσόμενα στους Ασσυρίους το 722 και 700 π.Χ. αντιστοίχως (το βασίλειο του Ιούδα γίνεται υποτελές έως το 586 π.Χ., οπότε και καταλαμβάνεται από τους Βαβυλώνιους). Έκτοτε, αναγκαστικοί εκτοπισμοί, καταλήψεις των Περσών, των Ελλήνων και άλλων λαών, εμποδίζουν την ανασύσταση του εβραϊκού βασιλείου και οδηγούν το λαό αυτό στη συγκρότηση των κοινοτήτων της διασποράς.

⁸³ Για την διάκριση των ονομάτων Εβραίοι, Ισραηλίται, Ιουδαίοι βλ. σχετ. «Παγκόσμιος Ιστορία», εκδ. Ελευθερουδάκη-Νίκα, εκδ. 2^η, τόμος 1^{ος}, Αθήνα, σελ. 321 και την εκεί σχετική επεξήγηση: «...Υπό δε την γενικωτέραν έννοιαν Εβραίοι είνε και οι υπό του Αβραάμ απ' ευθείας καταγόμενοι ή μετ' αυτού συγγενεύοντες, κατά την Παλαιάν Διαθήκην, όμοροι λαοί Ιδουμαίοι, Αμμωνίται, Μωαβίται κτπ. Η δε ονομασία Ισραηλίται ή αγιογραφικώτερον υιοί Ισραήλ, ή απλώς Ισραήλ, είνε το επίσημον θεοκρατικόν τιμητικόν όνομα, δι ού ενασμενίζου να αυτοκαλώνται οι ανήκοντες εις τον λαόν τούτον...Τέλος υπό την ονομασίαν Ιουδαίοι φέρεται συνήθως ο εβραϊκός λαός μετά την Βαβυλώνιον αιχμαλωσίαν...».

διατάξεις του Δεκαλόγου «οὐ κλέψεις» (δεν θα κλέψης)⁸⁴ και «οὐκ ἐπιθυμήσεις ... ὅσα τῷ πλησίον σου ἐστί»⁸⁵ (δεν θα επιθυμήσης ... ὅσα ανήκουν εις τον πλησίον σου).⁸⁶

Εἶναι στη φύση των οικονομικῶν συναλλαγῶν να ἔχει κάποιος ἀνάγκη ἀπὸ χρηματικὸ κεφάλαιο. Τότε ο **δανεισμός** γινόταν για την κάλυψη ἐπειγουσῶν ἀναγκῶν οικονομικά ἀδυνάτων. Σήμερα ἔχει ἐξελιχθεῖ σε κύριο μέσο προώθησης επιχειρηματικῶν δραστηριοτήτων και ἐπενδύσεων. Η Π. Διαθήκη ἀναφέρεται στην πρώτη κατηγορία⁸⁷.

Η περιουσία ἐπίσης, ἀνήκει στο Θεό⁸⁸ και ο σεβασμός της ἐπιβάλλεται ἀπὸ αὐτή την ιερότητά της. Η ἀνταμοιβή του συμμορφούμενου στις βιβλικές διατάξεις ἔχει μεταφυσική διάσταση⁸⁹. Η προσβολή της ιερότητας της περιουσίας ἀποτελεῖ ἐγκλημα, τὸ οποίο ταυτίζεται με τὸ ἀμάρτημα. Στα πλαίσια αὐτά, η λήψη τόκου κάθε μορφῆς εἶναι ἀπαγορευμένη μεταξύ των μελῶν της εβραϊκῆς κοινότητας. Τούτο φαίνεται να εἶναι κατ' ἀρχήν, συντεταγμένο με τη γενικότερη ἀντίληψη για την προστασία της περιουσίας και την αὐτοσυντήρηση του «περιούσιου λαού»⁹⁰.

Ὡστόσο, στην πράξη τα πράγματα δεν εἶναι ἀκριβῶς ἔτσι. Οι διαστάσεις της ἰσραηλινῆς κοινωρίας, η σχετική φτώχεια της χώρας, τα ἐξωτερικά προβλήματα, η οργάνωση των μικρῶν πόλεων, που συνεχίζουν τις παραδόσεις της πατρίδας, δεν ἀφήσαν τις κοινωνικές ἐντάσεις να ἐκφυλιστοῦν σ'

⁸⁴ Ἐξοδος, κεφ. Κ', στίχος 14. Βλ. «Η Παλαιά Διαθήκη κατὰ τους Ο'», Κείμενο-ερμηνεία-σχόλια Αρχιμ. Ιωὴλ Γιαννακόπουλος, Θεσσαλονίκη 1986, ἐκδ. Λυδία, τόμος 1^{ος}, σελ. 122. Επίσης Δευτερονόμιον, κεφ. Ε', στίχος 19.

⁸⁵ Ἐξοδος, κεφ. Κ', στίχος 17. Βλ. «Η Π.Δ. κατὰ τους Ο'»..., τόμος 1^{ος}, σελ. 122. Επίσης Δευτερονόμιον, κεφ. Ε', στίχος 21.

⁸⁶ Βλ. «Η Τοκογλυφία, Διαχρονική-Εγκληματολογική προσέγγιση» του Μαρίνου Μιχ. Σκανδάμη, Δ.Ν., Δικηγόρου, Νομική Βιβλιοθήκη, 2007, σελ. 11-12.

⁸⁷ Βλ. www.kis.gr/chronika-209.pdf, παράγραφος 7.

⁸⁸ Ψαλμοί, ΚΓ', στίχος 1, ὅπου ἀναφέρεται: «**Του Κυρίου ἡ γῆ** καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς, ἡ οἰκουμένη καὶ πάντες οἱ κατοικοῦντες ἐν αὐτῇ» (Εἰς τον Κύριον ἀνήκει γενικῶς ὅλη η γῆ και ειδικῶς το καθετὶ που την γεμίζει. Ἰδική του δηλ. εἶναι η κατοικουμένη περιοχή της και οι ἄνθρωποι, οι οποίοι υπάρχουν εις αὐτήν). Βλ. «Η Π.Δ. κατὰ τους Ο'»..., τόμος 8^{ος}, σελ. 121.

⁸⁹ Κύριο χαρακτηριστικὸ των μονοθεϊστικῶν θρησκειῶν εἶναι η μεταφυσική ἀνταπόδοση.

⁹⁰ Βλ. «Η Τοκογλυφία, Διαχρονική-Εγκληματολογική προσέγγιση»... σελ. 12-13.

επαναστατικές συγκρούσεις, όπως έγινε στις πιο πολλές αυτοκρατορίες. Ωστόσο βρίσκει κανείς εκεί σοβαρές εντάσεις ανάμεσα στα διάφορα στοιχεία του πληθυσμού. Οι προφήτες είναι ανεξάντλητοι, όταν καταγγέλουν την αδικία των «πλουσίων» σε βάρος των «φτωχών». Στις περιόδους της ευημερίας οι πλούσιοι, οι δυνατοί εκμεταλλεύονται όλες τις ευκαιρίες, για να μαζεύουν γαίες, σπίτια, το χρυσάφι, το χρήμα, τα αγαθά. Όταν έρχεται ο καιρός της οικονομικής κάμψης, η κοινωνική διαφοροποίηση επιταχύνεται. Ο πλούσιος χρησιμοποιεί μεθόδους εκμετάλλευσης **προκαπιταλιστικές**, που συνηθίζονται τότε τόσο από τους Εβραίους, όσο και από τους γειτονικούς λαούς⁹¹.

2. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΤΟΚΟΥ.

Ο Τόκος εμφανίζεται στις βιβλικές περικοπές με δύο έννοιες· πρώτον, ως *neshekh*, που σημαίνει «δάγκωμα» και απαντάται στα βιβλία: Έξοδος κεφ. 22, στίχος 25, και Δευτερονόμιο κεφ. 23, στίχοι 20,21 και δεύτερον, ως *marbit* ή *tarbit*, που σημαίνει «αύξηση» και απαντάται στο Λευιτικόν, κεφ. 25, στίχοι 36,37. Κάθε έννοια από αυτές ενυλώνει διαφορετικό ουσιαστικό-νοηματικό περιεχόμενο, αφού δεν αφορά την ίδια ψυχολογική-συναισθηματική στάση έναντι του δανεισμού⁹². Η λέξη *neshekh* αφορά την απαίτηση τόκου, θεωρούμενη από τη δυσχερή θέση του οφειλέτη, ενώ οι λέξεις *marbit* ή *tarbit*, εκφράζουν την επιδίωξη του τόκου από τη θέση του δανειστή. Υπάρχει δηλαδή σαφής εννοιολογική διαφορά ανάμεσα στις λέξεις αυτές, αφού η πρώτη (*neshekh*) έχει σαφώς φορτισμένο περιεχόμενο, αντίθετα με τις άλλες δύο (*marbt*, *tarbit*), που παρουσιάζουν ουδετερότητα ως προς την νοηματική τους εκφορά⁹³.

⁹¹ Βλ. «Η Καθημερινή Ζωή των Ανθρώπων της Βίβλου» του Chouraqui Andre, Παπαδήμας, Αθήνα 1992, σελ. 48.

⁹² Αντίθ. ο θεολόγος του 4^{ου} αιώνα Rava, όμως, θεωρούσε ότι οι έννοιες *neshekh* και *tarbit* είναι συνώνυμες.

⁹³ Βλ. «Η Τοκογλυφία, Διαχρονική-Εγκληματολογική προσέγγιση»... σελ. 13.

3. Η ΑΠΑΓΟΡΕΥΣΙΣ.

3.1. Οι απαγορευτικές διατάξεις.

Το ερώτημα που τίθεται σ' αυτό το πολύ αμφισβητούμενο ζήτημα είναι: Τα χρήματα μπορούσαν να αποφέρουν χρήματα; Η απάντηση είναι πως κατά κανόνα κάθε έντοκο δάνειο απαγορευόταν⁹⁴. Οι κύριες διατάξεις, που απαγορεύουν τον τόκο, εμφανίζονται στα βιβλία της Πεντατεύχου (Torah): Έξοδος, Δευτερονόμιο και Λευϊτικόν. Η άρνηση της torah ισοδυναμεί, για τον λαό του Ισραήλ, με την άρνηση της πραγματικότητας και -εν τέλει- με την καταστροφή του. Ένας συνδυασμός υποσχέσεων και απειλών, που χαρακτηρίζει γενικότερα τη λογική αυτών των βιβλικών απαγορεύσεων, προειδοποιεί τους αρνητές του Θείου Λόγου. Έτσι, η εγκληματική συμπεριφορά κατά της περιουσίας προκύπτει, σε όλες τις ανωτέρω αφηγήσεις, από την πορεία: **εντολή -παραβίαση εντολής- συνέπεια.**

Ειδικότερα, στην Έξοδο, κεφ. 22, στίχος 25, ορίζεται⁹⁵:

25. εἰάν δὲ ἀργύριον ἐκδανείσης τῷ ἀδελφῷ τῷ πενιχρῷ παρὰ σοί, οὐκ ἔση αὐτὸν κατεπείγων, οὐκ ἐπιθήσεις αὐτῷ τόκον.

25. Εάν δανείσης τον πλησίον σου πτωχόν αδελφόν αργύριον, δεν θα πιέσης αὐτόν εις επιστροφήν του δανείου ούτε θα θέσης εις αὐτόν τόκον.

Στο Λευϊτικόν, κεφ. 25, στίχος 35-38 ορίζεται⁹⁶:

35. Ἐὰν δὲ πένηται ὁ ἀδελφός σου ὁ μετὰ σοῦ καὶ ἀδυνατήσῃ ταῖς χερσὶ παρὰ σοί, ἀντιλήψῃ αὐτοῦ ὡς προσηλύτου καὶ παροίκου καὶ ζήσεται ὁ ἀδελφός σου μετὰ σοῦ.

35. Εάν ο πλησίον αδελφός σου πτωχεύσῃ καὶ ἔλθῃ εις ἀδυναμίαν οικονομικὴν ἐνώπιον των οφθαλμῶν σου, θα ενδιαφερθῆς δι' αὐτόν ὡς περί ξένου καὶ παρεπιδήμου ὅπως εἶσαι καὶ σύ καὶ ἔτσι μαζί σου θα ζήσῃ ὁ ἀδελφός σου.

36. Δεν θα λάβῃς ἀπὸ αὐτόν τόκον διὰ χρήματα

⁹⁴ Βλ. «Η Καθημερινή Ζωή στην Παλαιστίνη στους Χρόνους του Ιησού» του Ροπερ Ντανιέλ (μτφρ. Έλλησ Αγγέλου), έκδ. 2^η, Παπαδήμας, Αθήνα 1990, σελ. 303.

⁹⁵ Βλ. «Η Π.Δ. κατά τους Ο'»..., τόμος 1^{ος}, σελ. 137.

⁹⁶ Βλ. «Η Π.Δ. κατά τους Ο'»..., τόμος 1^{ος}, σελ. 182-183.

36. οὐ λήψη παρ' αὐτοῦ τόκον, οὐδὲ ἐπὶ πλήθει· καὶ φοβηθήσῃ τὸν Θεόν σου, ἐγὼ Κύριος, καὶ ζήσεται ὁ ἀδελφός σου μετὰ σοῦ.

37. τὸ ἀργύριόν σου οὐ δώσεις αὐτῷ ἐπὶ τόκῳ καὶ ἐπὶ πλεονασμῷ οὐ δώσεις αὐτῷ τὰ βρώματά σου.

38. ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν, ὁ ἐξαγαγὼν ὑμᾶς ἐκ γῆς Αἰγύπτου, δοῦναι ὑμῖν τὴν γῆν Χαναάν, ὥστε εἶναι ὑμῶν Θεός.

οὔτε περισσότερα εἶδη ἀπὸ ὅτι ἔδωκες θα πάρης. Να φοβάσαι τον Θεόν σου, διότι ἐγώ εἶμαι ὁ Κύριος. Ὁ ἀδελφός σου θα ζήσει μαζί σου!

37. Τα χρήματά σου δεν θα δώσεις εἰς αὐτόν ἐντόκῳ. Οὔτε τροφάς θα δώσεις εἰς αὐτόν με κέρδος, διὰ να λάβης περισσοτέρας.

38. Εγώ εἶμαι Κύριος ὁ Θεός σας, ὁ ὁποῖός σας ἐξήγαγον ἀπὸ τὴν Αἴγυπτον διὰ να σας δώσω τὴν χώραν Χαναάν, ὥστε να εἶμαι Θεός σας! Ὅτι διατάσσω θα κάμητε!

Επίσης, στο Δευτερονόμιο, κεφ. 23, στίχοι 20,21, ορίζεται⁹⁷:

20. Οὐκ ἐκτοκιεῖς τῷ ἀδελφῷ σου τόκον ἀργυρίου καὶ τόκον βρωμάτων καὶ τόκον παντός πράγματος, οὐ ἂν ἐκδανείσης.

21. τῷ ἀλλοτρίῳ ἐκτοκιεῖς, τῷ δὲ ἀδελφῷ σου οὐκ ἐκτοκιεῖς, ἵνα εὐλογῆσῃ σε Κύριος ὁ Θεός σου ἐν πᾶσι τοῖς ἔργοις σου ἐπὶ τῆς γῆς, εἰς ἣν εἰσπορεύῃ ἐκεῖ κληρονομησαὶ αὐτήν.

20. Δεν πρέπει να λάβης τόκον ἀπὸ τον ἀδελφόν σου Ἰσραηλίτην οὔτε ἐκ του ἀργυρίου οὔτε ἐκ της τροφῆς οὔτε ἐξ ἄλλου πράγματος, τα ὁποῖα ἐδάνεισας αὐτόν.

21. Ἀπὸ τον μη Ἰσραηλίτην θα λαμβάνης τόκον καὶ οὐχὶ ἐκ του Ἰσραηλίτου, ἵνα σε εὐλογῆσῃ Κύριος ὁ Θεός σου εἰς ὅλα τα ἔργα, τα ὁποῖα θα κάμης εἰς τὴν χώραν, ὅπου μεταβαίνεις, ἵνα γίνης κύριος καὶ κληρονόμος.

Εἶναι σαφές, ὅτι οἱ περικοπές αὐτές διακρίνουν τα πρόσωπα εἰς βάρος των ὁποίων ἐπιδιώκεται ἡ λήψη τόκου. Ἡ διάκριση γίνεται στη βάση του στοιχείου του αἵματος. Δηλαδή, γιὰ τον «ἀδελφό», που ἀνήκει στην ἴδια φυλὴ με τον δανειστή, ἀπαγορεύεται κάθε μορφή ἐντοκου δανεισμοῦ. Δεν συμβαίνει ὁμως το ἴδιο καὶ με τον «ἀλλότριον», δηλαδή τον ξένο (nokki), ἀπὸ τον ὁποῖο ὁ δανειστής μπορεῖ να λαμβάνει τόκο⁹⁸. Οἱ ραββῖνοι παραδέχονταν να δανείζουν σ' ἓναν προσήλυτο ὅσο δεν εἶχε ἀκόμα περιτμηθεῖ, ἀλλὰ το Μπαμπά Μετσία⁹⁹ διευκρινίζει ὅτι μόλις ἔκανε τὴ μικρὴ ἐγχείρηση που τον καθιστοῦσε μέλος του Περιούσιου λαοῦ, ὁ πιστωτής ἔπρεπε να του πει: «Τα χρήματα που σου δάνεισα

⁹⁷ Βλ. «Ἡ Π.Δ. κατὰ τους Ο'»..., τόμος 2^{ος}, σελ. 113.

⁹⁸ Βλ. «Ἡ Τοκογλυφία, Διαχρονικὴ-Εγκληματολογικὴ προσέγγιση»... σελ. 14-15.

⁹⁹ Στη ραββινικὴ μετάφραση βρίσκουμε τα συγγράμματα Μπαμπά Μέτσια καὶ Μπαμπά Μπατρά, Δες «Ἡ Καθημερινὴ Ζωὴ στην Παλαιστίνη στους Χρόνους του Ἰησοῦ» του Ροπεζ Ντανιέλ (μτφρ. Ἑλλησ Αγγέλου), ἐκδ. 2^η, Παπαδήμας, Αθήνα 1990, σελ. 302.

δε θα έχουν πια τόκο». Θα θέλαμε να μάθουμε αν γινόταν έτσι και στην πράξη...¹⁰⁰

Η διάκριση Ιουδαίου και μη Ιουδαίου, κατά τον Gordon, οφείλεται στην ιουδαϊκή ανταποδοτική αντίληψη που εμπεριέχεται στο Δευτερονόμιο, κεφ. 19, στίχος 21: «... ψυχὴν ἀντὶ ψυχῆς, ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ, ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος, χεῖρα ἀντὶ χειρός, πόδα ἀντὶ ποδός» (θα τιμωρήσης αυτόν διά του νόμου των αυτών αντιποίνων. Ἦτοι την ἀφαίρεσιν της ζωῆς του θύματος διά της ἀφαιρέσεως της ζωῆς του δράστου την ἀφαίρεσιν του οφθαλμοῦ του οδόντος της χειρός του ποδός του θύματος διά ἀφαιρέσεως του οφθαλμοῦ του οδόντος της χειρός του ποδός του δράστου)¹⁰¹. Δηλαδή, αφού οι συναλλασσόμενοι με τους Εβραίους ελάμβαναν τόκο κατά την συναρμολόγηση δανείων, τότε ήταν ηθικά και νομικά ορθό, σε εφαρμογή της ανωτέρω βιβλικής επιταγής περί ταυτοπάθειας, να λαμβάνουν και οι Εβραίοι δανειστές τόκους, από τους αλλόφυλους αντισυμβαλλόμενούς τους. Αυτός ο διαχωρισμός μεταξύ αδελφών και ξένων, παρήγαγε τη δέουσα ηθική νομιμοποίηση για τον κερδοφόρο δανεισμό των εβραϊκών κεφαλαίων. Κατέστη έτσι, η διάκριση αυτή, κινητήρια δύναμη της ραγδαίας ιστορικής ανάπτυξης των κοινοτήτων της διασποράς¹⁰², που στο Μεσαίωνα κυριάρχησαν στο εμπόριο του χρήματος. Κατά τον Nelson, η διάκριση μεταξύ αδελφών και ξένων αποδεικνύει ουσιαστικά, την ύπαρξη δύο διαφορετικών οικονομικών συστημάτων, που καθόριζαν τις σχέσεις και τις συναλλαγές του εβραϊκού λαού. Δηλαδή, ενός εσωτερικού συναλλακτικού συστήματος, απαγορευτικού του τόκου και ενός εξωτερικού συστήματος, που επέτρεπε τον έντοκο δανεισμό σε όσους οφειλέτες είχαν ξενική καταγωγή.

¹⁰⁰ Βλ. «Η Καθημερινή Ζωή στην Παλαιστίνη στους Χρόνους του Ιησού»... σελ. 304.

¹⁰¹ Βλ. «Η Π.Δ. κατά τους Ο'»..., τόμος 2^{ος}, σελ. 97.

¹⁰² Γιατροί, και τεχνίτες, αλλά κυρίως δανειστές, προμηθευτές, έμποροι, ενεχυροδανειστές και τοκογλύφοι, οι Εβραίοι της διασποράς, κατοικώντας σε μικρούς πυρήνες, καθίστανται οι κύριοι προμηθευτές χρηματικών κεφαλαίων στη μεσαιωνική Ευρώπη.

Επιβεβαιώνεται μέσα από την αντίληψη αυτή, η σημασία που είχε στο μωσαϊκό νόμο η ενότητα της κοινότητας και η προστασία των μελών της φυλής. Η αδελφότητα στην εβραϊκή φιλοσοφική αντίληψη έχει έννοια αμιγώς φυλετική, σε αντίθεση με τη χριστιανική κοινότητα που έχει οικουμενική διάσταση, αλλά και την ισλαμική, που έχει θρησκευτική υπερ-φυλετική διάσταση. Το έγκλημα αποτελεί επομένως όχι μόνον μια ατομική προσβολή, αλλά, ένα γεγονός της κοινότητας, που εμπλέκει τα θύματα, τους δράστες και τις οικογένειές τους. Η ποινική αντίδραση αποβλέπει έτσι, αφενός στην αποκατάσταση των θυμάτων, αφετέρου στη διασφάλιση της κοινοτικής ειρήνης (shalom)¹⁰³.

Πέραν, όμως, από τη διάκριση αυτή, η οικονομική εξέλιξις και το παράδειγμα των αλλοδαπών συνετέλεσαν εις την συχνήν παράβασιν των σχετικών απαγορεύσεων και μεταξύ των μελών της εβραϊκής κοινότητος. Ούτως, ο δίκαιος δεν δανείζει επί τόκω ως βλέπομεν εις τον δέκατον τέταρτον Ψαλμόν, στίχοι 1 και 5, όπου ο Δαβίδ αναρωτιέται¹⁰⁴:

1. Κύριε, τίς παροικήσει ἐν τῷ σκηνώματί σου; ἢ τίς κατασκηνώσει ἐν ὄρει ἁγίῳ σου;

ὁς

5. τὸ ἀργύριον αὐτοῦ οὐκ ἔδωκεν ἐπὶ τόκῳ καὶ δῶρα ἐπ' ἀθώοις οὐκ ἔλαβεν. ὁ ποιῶν ταῦτα, οὐ σαλευθήσεται εἰς τὸν αἰῶνα.

1. Κύριε ποιος είναι ἄξιος να φιλοξενηθῆ εἰς το ἐν τῇ Ἱερουσαλήμ κατοικητήριόν Σου; Ἡ ποιος εἶναι ἰκανός να στήσῃ τὴν σκηνὴν τοῦ εἰς τὸν ἱερόν λόφον τῆς Σιών Σου;

5. Αὐτός ο οποίος δεν δανείζει τα χρήματά του με τόκον και δεν δέχεται δωροδοκίαν εἰς βάρος ἀθῶων ἀνθρώπων. Ο ἄνθρωπος ο οποίος πράττει ταῦτα οὐδέποτε θα κλονισθῆ ἐν τῇ παρουσίᾳ ζωῆς ὑπὸ τῶν κινδύνων.

Ο κακός όμως δανείζει επί τόκω καθώς φαίνεται στο βιβλίο των Παροιμιῶν του Σολομώντος κεφ. ΚΗ' στίχος 8¹⁰⁵:

¹⁰³ Βλ. «Η Τοκογλυφία, Διαχρονική-Εγκληματολογική προσέγγιση»... σελ. 15-16.

¹⁰⁴ Βλ. «Η Π.Δ. κατά τους Ο'»..., τόμος 8^{ος}, σελ. 74-76.

¹⁰⁵ Βλ. «Η Π.Δ. κατά τους Ο'»..., τόμος 9^{ος}, σελ. 166-167.

8. ὁ πληθύνων τὸν πλοῦτον αὐτοῦ μετὰ τόκων καὶ πλεονασμῶν, τῷ ἐλεῶντι πτωχοὺς συνάγει αὐτόν.

8. Εκείνος ὁ οποίος πολλαπλασιάζει τὰ υπάρχοντά του με τόκους χρημάτων καὶ λαμβάνει περισσότερα πράγματα ἀπὸ ὅσα ἔδωκε, μαζεύει διὰ νὰ περιέλθουν *ὡς κληρονομία* εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὁ οποίος ελεεῖ τοὺς πτωχοὺς.

Αὐτό μπορούμε νὰ το δοῦμε καλύτερα στο βιβλίον τοῦ προφήτη Ἰεζεκιήλ, κεφ. ΙΗ΄ στίχοι 5, 8, 10, 13, 14, καὶ 17¹⁰⁶:

5. Ὁ δὲ ἄνθρωπος ὃς ἔσται δίκαιος, ὁ ποιῶν κρίμα καὶ δικαιοσύνην,

5. Ὁ ἄνθρωπος, ὁ οποίος εἶναι δίκαιος, θὰ κρίνη δηλ. καὶ θὰ πράττῃ δικαίως, ὀρθῶς, καὶ θὰ ἔχη οὕτω τὰς ἐξῆς ἀρετάς:

8. καὶ τὸ ἀργύριον αὐτοῦ ἐπὶ τόκῳ οὐ δώσει καὶ πλεονασμὸν οὐ λήψεται καὶ ἐξ ἀδικίας ἀποστρέψει τὴν χεῖρα αὐτοῦ, κρίμα δίκαιον ποιήσει ἀνὰ μέσον ἀνδρῶς καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ πλησίον αὐτοῦ

8. δὲν θὰ δανείζῃ τὸ χρήμα τοῦ με τόκον καὶ δὲν θὰ λαμβάνῃ περισσότερα πράγματα ἀπὸ ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἔδωκε, θὰ ἀπομακρύνῃ τὴν χεῖρα τοῦ ἀπὸ ἀδίκους πράξεις, θὰ ἐκφέρῃ δικαίαν κρίσιν ὡς δικαστὴς μετὰ ἀνθρώπων ἐχόντων διαφοράς,

10 Καὶ ἐὰν γεννήσῃ υἱὸν λοιμὸν ἐκχέοντα αἷμα καὶ ποιῶντα ἁμαρτήματα,

10. Αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος, εἴν ἀποκτήσῃ υἱὸν διεφθαρμένον, ὁ οποίος φονεύει καὶ γενικῶς διαπράττει ἁμαρτήματα

13. μετὰ τόκου ἔδωκε καὶ πλεονασμὸν ἔλαβεν, οὗτος ζωῆ οὐ ζήσεται, πάσας τὰς ἀνομίας ταύτας ἐποίησε, θανάτῳ θανατωθήσεται, τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐπ' αὐτὸν ἔσται.

13. δανείζῃ χρήματα μετὰ τόκου καὶ λαμβάνει περισσότερα ἀπὸ ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἔδωκεν, αὐτὸς ἐξάπαντος δὲν θὰ ζήσῃ, διότι διέπραξεν ὅλας τὰς ἀνωτέρω ἀμαρτίας θὰ ἀποθάνῃ ἐξάπαντος καὶ ὁ θάνατός του θὰ εἶναι ἐξ ἰδίας τοῦ ὑπατιότητος.

14 Ἐὰν δὲ γεννήσῃ υἱόν, καὶ ἴδη πάσας τὰς ἁμαρτίας τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ἃς ἐποίησε, καὶ φοβηθῆ καὶ μὴ ποιήσῃ κατ' αὐτάς,

14. Εἴν ὁμοῦς ὁ ἀσεβὴς οὗτος ἀποκτήσῃ υἱόν, καὶ ἴδη οὗτος τὰς ἀμαρτίας, τὰς ὁποῖας ὁ πατὴρ διέπραξε, θὰ φοβηθῆ καὶ δὲν θὰ π'ραξῇ αὐτάς,

17. καὶ ἀπὸ ἀδικίας ἀπέστρεψε τὴν χεῖρα αὐτοῦ, τόκον οὐδὲ πλεονασμὸν οὐκ ἔλαβε, δικαιοσύνην ἐποίησε καὶ ἐν τοῖς προστάγμασί μου ἐπορεύθη, οὐ τελευτήσῃ ἐν ἀδικίαις πατρὸς αὐτοῦ, ζωῆ ζήσεται.

17. θὰ ἀπομακρύνῃ τὴν χεῖρα τοῦ ἀπὸ ἀδίκους πράξεις, τόκον χρημάτων δὲν θὰ λαμβάνῃ, οὔτε περισσότερα ἀπὸ ὅσα ἐδάνεισε πράγματα θὰ παίρῃ, ἀλλὰ θὰ εἶναι δίκαιος καὶ θὰ βαδίζῃ εἰς τὰς ἐντολάς μου, αὐτὸς δὲ θὰ ἀποθάνῃ λόγω τῶν ἀμαρτιῶν τοῦ πατρὸς τοῦ καὶ ἐξάπαντος θὰ ζήσῃ.

Διὰ τοῦτο, στο ἴδιο βιβλίον (κεφ. ΚΒ΄ στίχος 12), καταδικάζεται ἡ Ἱερουσαλήμ¹⁰⁷:

¹⁰⁶ Βλ. «Ἡ Π.Δ. κατὰ τοὺς Ο΄»..., τόμος 7^{ος}, σελ. 142-144.

¹⁰⁷ Βλ. «Ἡ Π.Δ. κατὰ τοὺς Ο΄»..., τόμος 7^{ος}, σελ. 177.

12. δῶρα ἐλαμβάνουσιν ἐν σοί, ὅπως ἐκχέωσιν αἷμα, τόκον καὶ πλεονασμὸν ἐλαμβάνουσιν ἐν σοί· καὶ συνετελέσω συντέλειαν κακίας σου τὴν ἐν καταδυναστεία, ἐμοῦ δὲ ἐπελάθου, λέγει Κύριος.

12. Μεταξύ σας υπήρχαν οι δωρολήπται *κατὰ τὰς δίκας*, διὰ να χύνωνται αδικῶς αἵματα ἀθῶων ἀνθρώπων· ἦσαν οἱ τοκογλύφοι σου οἱ ὁποῖοι ἠθέλον να λαμβάνουν ὅσον το δυνατόν περισσότερον τόκον ἀπὸ *τοὺς ἀδελφούς των*. Ἐφθασες εἰς μεγάλην κακίαν με κατατυράννησιν τῶν θυμάτων σου πέραν τῆς ὁποίας δεν υπήρχεν ἄλλη. Εμέ δε ἐλησμόνησες, λέγει ὁ Κύριος!

Ἡ κατάσταση αὐτή δεν βελτιοῦται οὔτε μετὰ τὴν βαβυλώνιον αἰχμαλωσίαν.

Ὁ Νεεμίας ομιλεῖ σαφῶς περὶ τῶν χρεῶν τοῦ λαοῦ (Νεεμίας, 5,1-13 καὶ Εσδράς Β΄ 15, 1-13)^{108 109}.

1. Καὶ ἡ κραυγὴ τοῦ λαοῦ καὶ γυναικῶν αὐτῶν **μεγάλη** πρὸς τοὺς ἀδελφούς αὐτῶν τοὺς Ἰουδαίους.

2. καὶ ἦσαν τινὲς λέγοντες· ἐν υἱοῖς ἡμῶν καὶ ἐν θυγατρᾶσιν ἡμῶν ἡμεῖς πολλοί· καὶ ληψόμεθα σῖτον καὶ φαγόμεθα καὶ ζήσομεθα.

3. καὶ εἰσὶ τινες λέγοντες· ἀγροὶ ἡμῶν καὶ ἀμπελῶνες ἡμῶν καὶ οἰκίαι ἡμῶν, ἡμεῖς διεγγυῶμεν, καὶ ληψόμεθα σῖτον καὶ φαγόμεθα.

4. καὶ εἰσὶ τινες λέγοντες· ἐδανεισάμεθα ἀργύριον εἰς φόρους τοῦ βασιλέως, ἀγροὶ ἡμῶν καὶ ἀμπελῶνες ἡμῶν καὶ οἰκίαι ἡμῶν.

5. καὶ νῦν ὡς σὰρξ ἀδελφῶν ἡμῶν σὰρξ ἡμῶν, ὡς υἱοὶ αὐτῶν υἱοὶ ἡμῶν, καὶ ἰδοὺ ἡμεῖς καταδυναστεύομεν τοὺς υἱοὺς ἡμῶν καὶ τὰς θυγατέρας ὑμῶν εἰς δούλους, καὶ εἰσιν ἀπὸ θυγατέρων ἡμῶν καταδυναστευόμενοι, καὶ οὐκ ἔστι δύναμις χειρῶν ἡμῶν, καὶ ἀγροὶ ἡμῶν καὶ ἀμπελῶνες ἡμῶν τοῖς ἐντίμοις.

6. καὶ ἐλυπήθην σφόδρα, καθὼς ἤκουσα

1. Μεγάλη κραυγὴ λαοῦ καὶ γυναικῶν ηγέρθη πρὸς τοὺς ἀδελφούς τῶν Ἰουδαίους.

2. Μεταξύ αὐτῶν ἦσαν τινες, οἱ ὁποῖοι ἔλεγον: «με τοὺς υἱοὺς καὶ τὰς θυγατέρας ἡμῶν ἀποτελούμεν μεγάλας οἰκογενεῖας ἔχομεν ἀνάγκη ἀπὸ σῖτον, ἵνα φάγωμεν καὶ ζήσωμεν».

3. Υπήρξαν ἄλλοι, οἱ ὁποῖοι ἔλεγον: «Ἴδου οἱ ἀγροὶ ἡμῶν οἱ ἀμπελώνες ἡμῶν. Ταῦτα ἡμεῖς υποθηκεύομεν, ἵνα λάβωμεν σῖτον να φάγωμεν καὶ να ζήσωμεν».

4. Υπήρξαν καὶ ἄλλοι, οἱ ὁποῖοι ἔλεγον: «εἴμεθα υποχρεωμένοι να καταβάλωμεν τὸ δάνειον εἰς τὸν βασιλέα, διότι ἐδανείσθημεν ἐξ αὐτοῦ χρήματα ἐναντι τῶν ἀγρῶν μας, τῶν ἀμπελώνων μας, τῶν οἰκιῶν μας».

5. Εἶναι δε γνωστὸν, ὅτι ἔχομεν τὴν αὐτὴν συγγένειαν αἵματος ἡμεῖς κι' αὐτοὶ καὶ ἐπομένως ὅπως εἶναι τὰ παιδιά τῶν εἶναι καὶ τὰ παιδιά μας. Καὶ ὅμως λόγω τοῦ χρέους ἔχομεν παραδώσει τοὺς υἱοὺς μας ὡς δούλους καὶ αἱ θυγατέρες μας ἔχουσι παραδοθῆ ὡς δούλαι εἰς αὐτούς. Ἐπὶ τῶν ἀγρῶν μας καὶ ἐπὶ τῶν ἀμπελώνων μας ουδεμίαν κυριότητα ἔχομεν, διότι ταῦτα ἀνήκουσιν εἰς τοὺς πλουσίους, τοὺς πιστωτὰς ἡμῶν».

6. Ὄταν ἤκουσα τὴν κραυγὴν αὐτῶν καὶ τοὺς λόγους τούτους ἐλυπήθην πάρα πολὺ.

7. Ἀφοῦ ἐσκέφθην ἐνδομύχως, ἀπηύθυνα

¹⁰⁸ Βλ. «Ἡ Π.Δ. κατὰ τοὺς Ὁ΄...», τόμος 7^{ος}, σελ. 184-187.

¹⁰⁹ Βλ. «Παραδόσεις Ἀρχαιολογίας τῆς Παλαιστίνης καὶ Βιβλικῆς Θεσμολογίας» τοῦ Ηλία Β. Οικονόμου, Ἀθήνα 1988, σελ. 344.

τὴν κραυγὴν αὐτῶν καὶ τοὺς λόγους τούτους.

7. καὶ ἐβουλεύσατο καρδία μου ἐπ' ἐμέ, καὶ ἐμαχεσάμην πρὸς τοὺς ἐντίμους καὶ τοὺς ἄρχοντας καὶ εἶπα αὐτοῖ· ἀπαιτήσῃ ἀνὴρ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ἃ ὑμεῖς ἀπαιτεῖτε. καὶ ἔδωκα ἐπ' αὐτοὺς ἐκκλησίαν μεγάλην.

8. καὶ εἶπα αὐτοῖς· ἡμεῖς κεκτήμεθα τοὺς ἀδελφούς ἡμῶν τοὺς Ἰουδαίους τοὺς πωλουμένους τοῖς ἔθνεσιν ἐν ἐκουσίῳ ἡμῶν· καὶ ὑμεῖς πωλεῖτε τοὺς ἀδελφούς ὑμῶν καὶ παραδοθήσονται ἡμῖν; καὶ ἡσύχασαν καὶ οὐχ εὔροσαν λόγον.

9. καὶ εἶπα· οὐκ ἀγαθὸς ὁ λόγος, ὃν ὑμεῖς ποιεῖτε· οὐχ οὕτως ἐν φόβῳ Θεοῦ ἡμῶν ἀπελεύσεσθε ἀπὸ ὀνειδισμοῦ τῶν ἐθνῶν τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν.

10. καὶ οἱ ἀδελφοί μου καὶ οἱ γνωστοί μου καὶ ἐγὼ ἐθήκαμεν ἑαυτοῖς ἀργύριον καὶ σῖτον· ἐγκατελίπομεν δὴ τὴν ἀπαίτησιν ταύτην.

11. ἐπιστρέψατε δὴ αὐτοῖς ὡς σήμερον ἀγροὺς αὐτῶν καὶ ἀμπελῶνας αὐτῶν καὶ ἐλαιῶνας αὐτῶν καὶ οἰκίας αὐτῶν· καὶ ἀπὸ τοῦ ἀργυρίου τὸν σῖτον καὶ τὸν οἶνον καὶ τὸ ἔλαιον ἐξενέγκατε αὐτοῖς.

12. καὶ εἶπαν· ἀποδώσομεν, καὶ παρ' αὐτῶν οὐ ζητήσομεν, οὕτως ποιήσωμεν καθὼς σὺ λέγεις· καὶ ἐκάλεσα τοὺς ἱερεῖς καὶ ὄρκισα αὐτοὺς ποιῆσαι ὡς τὸ ρῆμα τοῦτο.

13. καὶ τὴν ἀναβολὴν μου ἐξετίναξα καὶ εἶπα· οὕτως ἐκτινάξαι ὁ Θεὸς πάντα ἄνδρα, ὃς οὐ στήσῃ τὸν λόγον τοῦτον, ἐκ τοῦ οἴκου αὐτοῦ καὶ ἐκ κόπου αὐτοῦ, καὶ ἔσται οὕτως ἐκτετιναγμένος καὶ κενός, καὶ εἶπε πᾶσα ἡ ἐκκλησία· ἀμὴν καὶ ἤνεσαν τὸν Κύριον. καὶ ἐποίησεν ὁ λαὸς τὸ ρῆμα τοῦτο.

ἐπιτιμήσεις εἰς τοὺς πλουσίους καὶ τοὺς ἄρχοντας Ἰουδαίους καὶ εἶπον εἰς αὐτούς· «Ὡστε λοιπὸν δανεῖζετε τοὺς ἀδελφούς σας καὶ ζητεῖτε παρ' αὐτῶν τόκους! Πρὸς διακανονισμόν τῆς υποθέσεως ταύτης συγκέντρωσα μεγάλην συγκέντρωσιν ἐκ τῶν Ἰουδαίων

8. καὶ εἶπα εἰς αὐτούς· «Ἡμεῖς ἐξηγοράσαμεν τοὺς ἀδελφούς μας Ἰουδαίους ἐκ τῶν ἐθνῶν, ὅπου εἶχον πωληθῆ προσφέροντες ἕκαστος τὸ κατὰ δύναμιν καὶ σεις τώρα πωλεῖτε τοὺς ἀδελφούς σας ὥστε νὰ εἶναι παραδεδομένοι ὡς δούλοι μεταξὺ ἡμῶν!» Οἱ Ἰουδαῖοι ἀκούσαντες ταῦτα ἀπεστομώθησαν διότι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀπαντήσωσι·

9. καὶ πρόσθεσα· δὲν εἶναι καθόλου καλὸν πρᾶγμα αὐτό, τὸ ὁποῖον κάμνετε. Γνωρίζετε καλῶς, ὅτι οὐχὶ δι' ἄλλου τρόπου, παρὰ μόνον φοβούμενοι τὸν Θεὸν ἡμῶν, θα δυνηθῆτε νὰ λυτρωθῆτε, νὰ ἀποφύγητε τὸν ἐξευτελισμὸν σας ἐκ τῶν εἰδωλολατρικῶν σας ἐθνῶν, τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν.

10. Εγὼ, οἱ ἀδελφοί μου καὶ ὅλον τὸ περιβάλλον μου ἐδανείσαμεν τοὺς ἀδελφούς μας ἀργύριον καὶ σῖτον. Παραιτούμεθα πάσης ἀπαιτήσεως ἐκ τοῦ χρέους τούτου.

11. Αποδώσατε λοιπὸν καὶ σεις εἰς αὐτούς σήμερον τοὺς ἀγροὺς αὐτῶν, τοὺς ἀμπελῶνας τῶν, τοὺς ἐλαιῶνας τῶν καὶ τὰς οἰκίας τῶν καὶ ἐκ τοῦ ἀργυρίου τοῦ σίτου, τοῦ οἴνου, τοῦ ἐλαίου, ἐπιστρέψατε πρὸς αὐτούς, ὅτι ἐλάβετε ὡς τόκον.

12. Οἱ Ἰουδαῖοι ἀπήντησαν· «Θα ἐπιστρέψωμεν τὰ ληφθέντα καὶ δὲν θα λάβωμεν πλέον τίποτε ἐξ αὐτῶν. Θα πράξωμεν ὅπως μας λέγεις. Ἐκάλεσα τότε τοὺς ἱερεῖς, καὶ ὄρκισα αὐτούς ἵνα πράξωσι σύμφωνα με τὴν υπόσχεσιν τῶν.

13. Ἐτίναξα τότε τὸ ἐπανωφόριόν μου καὶ εἶπα· «εὐχόμαι, ὅπως κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τινάξῃ ὁ Θεὸς πάντα ἄνδρα ἐξ ἡμῶν, ὁ ὁποῖος θα παραβῇ τὸν λόγον τοῦ ἐξῶ τοῦ οἴκου αὐτοῦ καὶ θα ἀπορριφθῇ καὶ τῶν ἀγαθῶν του καὶ θα εἶναι ὁ ἄνθρωπος οὗτος οὕτως τιναγμένος καὶ ἀδειος, ὅπως εἶναι τὸ ἐπανωφόριόν μου. Ἡ συγκέντρωσις ὅλη τῶν Ἰουδαίων ἀπήντησεν «Ἀμὴν»! Ἐδόξασαν τὸν Κύριον καὶ ὅλος ὁ λαὸς ἐφήρμοσε τὸν λόγον τούτον.

Εκτός από τις απαγορευτικές διατάξεις περί τόκου, βλέπουμε σε πολλά σημεία της Γραφής να ενθαρρύνεται ο άνθρωπος, ο οποίος θέλει να τηρήσει τον Νόμο του Θεού, ώστε να μην τοκίζει τα δάνεια που δίδει. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι αυτό στο βιβλίο των Μακκαβαίων Δ', κεφ. 2, στίχος 8 όπου λέγει^{110 111}:

8. αὐτίκα γοῦν τῷ νόμῳ πολιτευόμενος, κἂν φιλάργυρος τις ᾗ, βιάζεται τὸν ἑαυτοῦ τρόπον τοῖς δεομένοις δανείζων χωρὶς τόκων, καὶ τὸ δάνειον τῶν ἑβδομάδων ἐνστασῶν χρεοκοπούμενος.

8. Τοιουτοτρόπως, μόλις κάποιος συμμορφώνεται και ζη σύμφωνα με τον Νόμον, και αν ακόμη είναι φιλάργυρος, μεταχειρίζεται σπουδῆν και βίαν εις τον εαυτόν του και συμπνίγει το πάθος του αυτό και δανείζει εις όσους έχουν ανάγκην χρήματα χωρὶς τόκου, χάνει δε και το δάνειον του μετά την πάροδον ωρισμένων εβδομάδων (κατ' άλλην ερμηνείαν : και διαγράφει το δάνειόν του, όταν φθάση το Ιωβηλαίον [έβδομον] έτος).

Επίσης στο βιβλίο του Δίκαιου Ιώβ, κεφ. 31, στίχοι 35-37, διαβάζουμε¹¹²:

35. τίς δῶψ ἀκούοντά μου; χεῖρα δὲ Κυρίου εἰ μὴ ἐδεδοίkein, συγγραφήν δέ, ἣν εἶχον κατὰ τινος,

36. ἐπ' ὧμοις ἂν περιθέμενος στέφανον ἀνεγίνωσκον,

37. καὶ εἰ μὴ ρήξας αὐτήν ἀπέδωκα, οὐθὲν λαβῶν παρὰ χρεωφειλέτου

35. εἶθε κάποιος να μου έφερεν εδώ κάθε άνθρωπον, όλον τον κόσμον ως ακροατήν. Ας ακούσουν όλοι ότι πάντοτε είχα τον φόβον της χειρός του Θεού. Διά τούτο οσάκις ετύγχανε να έχω χρεωφειλετικόν τι γραμματίον από κανένα όστις δεν ήτο εις θέσιν να το εξοφλήση

36. έρριπτα εις τους ώμους μου την δικαστικήν μου τήβενον και έθετα εις την κεφαλήν μου τον βασιλικόν μου στέφανον και καθήμενος ενώπιον όλων επί του δικαστικού βήματός μου ανεγίνωσκα τούτο.

37. Ευθύς δε κατόπιν το έχιζα και το έδιδα εις αυτόν χωρὶς να λάβω απολύτως τίποτα από τον χρεωφειλέτην τούτον.

Βρίσκουμε και άλλα ενδιαφέροντα χωρία, μεταξύ των οποίων είναι και τα εξής:

¹¹⁰ Βλ. «Η Παλαιά Διαθήκη μετά συντόμου ερμηνείας», ερμηνευτικά σχόλια Τερμπέλα, εκδόσεις Σωτήρ, τόμος 20^{ος}, σελ. 379-380.

¹¹¹ Το βιβλίο των Δ' Μακκαβαίων δεν συγκαταλέγεται μεταξύ των κανονικών βιβλίων της Π. Διαθήκης. Λόγω όμως της σπουδαιότητος του περιεχομένου αυτού, εκδίδεται συνήθως εν παραρτήματι μετά των άλλων βιβλίων της Π. Διαθήκης.

¹¹² Βλ. «Η Π.Δ. κατά τους Ο'»..., τόμος 8^{ος}, σελ. 190-191.

Στο βιβλίο Παροιμίες κεφ. ΚΘ' στίχος 13¹¹³:

13. δανειστοῦ καὶ χρεωφειλέτου ἀλλήλοις
συνελθόντων, ἐπισκοπήν ἀμφοτέρων
ποιεῖται ὁ Κύριος.

13. Πιστωταὶ καὶ χρεώσται συναντήθησαν ἐν τῇ
ἀγορᾷ πρὸς σύμπραξιν. Καὶ οἱ δύο εὐρίσκονται ὑπὸ τὸ
θεῖον βλέμμα.

Σημαντικὴ εἶναι ἐπίσης καὶ ἡ ἀναφορὰ που γίνεται στους Ψαλμοὺς του
προφητάνακτος Δαυὶδ, στὸν ΝΔ' (ΝΕ') Ψαλμὸ στίχος 12 ἀναφέρεται¹¹⁴:

12. καὶ ἀδικία, καὶ οὐκ ἐξέλιπεν ἐκ τῶν
πλατειῶν αὐτῆς τόκος καὶ δόλος.

12. καὶ εἰς αὐτάς τας δημοσίας πλατείας δὲν
ἔλειπεν ὁ τόκος καὶ ὁ δόλος.

Στὸν ΟΑ' (ΟΒ') Ψαλμὸ στίχοι 13, 14¹¹⁵:

13. φείσεται πτωχοῦ καὶ πένητος καὶ
ψυχὰς πενήτων σώσει.

13. Ὁ βασιλεὺς οὗτος-Μεσσίαςθα εὐσπλαγχνισθῆ
τὸν πτωχόν καὶ τὸν ἄθλιον ἄνθρωπον καὶ θα σώσῃ ἐκ
θανάτου τὴν ζωὴν τῶν.

14. ἐκ τόκου καὶ ἐξ ἀδικίας λυτρώσεται
τὰς ψυχὰς αὐτῶν, καὶ ἔντιμον τὸ ὄνομα
αὐτοῦ ἐνώπιον αὐτῶν.

14. Θα σώσῃ αὐτοὺς ἐκ τοκογλυφίας καὶ τὴν
ζωὴν τῶν ἐξ ἀδίκων θανάτων καὶ τὸ ὄνομά Του θα
εἶναι ἐντιμον καὶ προσκνητόν εἰς αὐτοὺς.

Καὶ τέλος στὸν ΡΗ' (ΡΘ') Ψαλμὸ στίχος 11¹¹⁶:

11. ἐξερευνησάτω δανειστῆς πάντα, ὅσα
ὑπάρχει αὐτῶ, καὶ διαρπασάτωσαν
ἀλλότριοι τοὺς πόνους αὐτοῦ·

11. Ὁ δανειστῆς ας ἐρευνήσῃ καὶ καταγράψῃ
ὅλα, ὅσα ἀνήκουν εἰς αὐτόν καὶ ξένοι ἄνθρωποι ας
διαρπάσουν τοὺς κόπους καὶ τοὺς μόχθους του.

3.2. Τα εἶδη τοῦ ἀπαγορευμένου τόκου.

Ὁ ἀπαγορευμένος τόκος παρουσιαζόταν με τέσσερις μορφές, κατὰ τις
συναλλαγές μεταξύ τῶν Εβραίων. Αὐτές ἦσαν:

¹¹³ Βλ. «*Η Π.Δ. κατὰ τοὺς Ο' »...*, τόμος 9^{ος}, σελ. 172.

¹¹⁴ Βλ. «*Η Π.Δ. κατὰ τοὺς Ο' »...*, τόμος 8^{ος}, σελ. 261.

¹¹⁵ Βλ. «*Η Π.Δ. κατὰ τοὺς Ο' »...*, τόμος 8^{ος}, σελ. 334.

¹¹⁶ Βλ. «*Η Π.Δ. κατὰ τοὺς Ο' »...*, τόμος 8^{ος}, σελ. 499.

1) Ο σταθερά καθορισμένος τόκος (fixed increase), που αφορούσε τις πλέον συνήθεις μορφές δανεισμού, όπου ο τόκος αποδιδόταν κατά την εξόφληση του κεφαλαίου.

2) Η απλή «σκόνη» της αύξησης (the mere dust of increase ή rabbinical increase), που αφορούσε: α) αγοραπωλησίες με προθεσμιακές εξοφλήσεις, β) δανεισμό χωρίς καθορισμό τόκου, αλλά με απόδοση αυτού κυρίως εκ λόγων ευγνωμοσύνης του οφειλέτου προς το δανειστή, γ) δανεισμό επίσης χωρίς καθορισμό τόκου, αλλά με απόδοση αυτού κατόπιν αιτήματος του δανειστή και εθελοντικής πληρωμής του από τον οφειλέτη, δ) αίτημα του οφειλέτη για παροχή δανείου και εκ μέρους του υπόσχεση για απόδοση τόκου.

3) Η εικονική αύξηση (the semblance of increase), που αφορούσε την εκ μέρους του οφειλέτη παροχή κάποιου συμβολικού δώρου προς το δανειστή, εκ λόγων ευγνωμοσύνης.

4) Αύξηση δι' άλλων μέσων, πλην των χρημάτων (increase payable by some means other than money), που αφορούσε την εκ μέρους του οφειλέτη παροχή διευκολύνσεων προς το δανειστή¹¹⁷.

Περί του ποσού, εις ό ανήρχετο ο τόκος εν Ισραήλ (ύψος των επιτοκίων), δεν έχομε σήμερα στην κατοχή μας κανένα συμβόλαιο δανεισμού, που να χρονολογείται από την περίοδο της βασιλείας. Η μοναδική, μεταιχμαλωσιακή πληροφορία (Νεεμίας 5,1 ή Εσδράς Β' 15,1), λόγω φθοράς του κειμένου δεν είναι ασφαλής, διότι η μεν μετάφρασις των Ο' δίδει εις τον στίχον άσχετον περιεχόμενον, η δε λατινική τοιαύτη (Βουλγάτα) κατενόησε τον στίχον ως σημαίνοντα μηνιαίον τόκον 1%¹¹⁸.

Έτσι είναι δύσκολο να πούμε από ποιο τόκο άρχιζε η τοκογλυφία και ως που μπορούσε να φτάσει η απληστία των τοκογλύφων. Ξέρομε όμως ότι στην αραμαϊκή επαρχιακή πρωτεύουσα Γκουζάνα το 13^ο αιώνα ο τόκος των δανείων

¹¹⁷ Βλ. «Η Τοκογλυφία, Διαχρονική-Εγκληματολογική προσέγγιση»... σελ. 16.

¹¹⁸ Βλ. «Παραδόσεις Αρχαιολογίας της Παλαιστίνης και Βιβλικής Θεσμολογίας» του Ηλία Β. Οικονόμου, Αθήνα 1988, σελ. 344-345.

σε χρήμα έφτανε το 50% και των δανείων σε δημητριακά το 100%. Στην Ασσυρία το μέσο επιτόκιο περνούσε το 25%¹¹⁹. Ο Φίλων επίσης, μας πληροφορεί ότι στην Αλεξάνδρεια υπήρχαν δανειστές που απαιτούσαν τόκο 100%, δε λέει όμως αν ήταν συμπατριώτες του ή ειδωλολάτρες...¹²⁰

Από τα δεδομένα αυτά μπορεί κανείς να καταλάβει ποια πρέπει να ήταν η κατάσταση στη γη της Χαναάν, που ήταν φτωχή και σπαραζόταν από τις τόσες και τόσες εσωτερικές συγκρούσεις. Γι' αυτό, ασφαλώς, υπήρχε ρητή απαγόρευση δανεισμού με τόκο στη μωσαϊκή νομοθεσία, που με το δραστικό αυτό μέτρο επιχειρεί να βάλει τέλος στις καταχρήσεις της τοκογλυφίας¹²¹.

3.3. Εξαιρέσεις από την απαγόρευση δανεισμού μεταξύ των Εβραίων.

Παρά τη σαφή απαγόρευση του έντοκου δανεισμού, στην πράξη είχαν καθιερωθεί δύο εξαιρετικές περιπτώσεις, κατά τις οποίες επιτρεπόταν η λήψη τόκου. Αυτές ήσαν οι ακόλουθες:

1) Ο μεταξύ των ραβίνων δανεισμός γεωργικών προϊόντων. Κατά τη συναλλαγή τέτοιου είδους επιτρεπόταν επιτόκιο έως 20%. Η λήψη τόκου εθεωρείτο πράξη φιλανθρωπίας και όχι τοκογλυφίας.

2) Ο δανεισμός των κεφαλαίων που είχαν συγκεντρωθεί για φιλανθρωπικούς σκοπούς. Χρήματα ερανικής προελεύσεως για την ανακούφιση φτωχών, ορφανών ή για την ανέγερση ναών, επιτρεπόταν να δανείζονται εντόκως¹²².

Κατά τας ραββινικάς πηγάς γνωρίζουμε πως και ο εν Ιεροσολύμοις ναός εδάνειζεν επί τόκω¹²³.

¹¹⁹ Βλ. «Η Καθημερινή Ζωή των Ανθρώπων της Βίβλου» του Chouraqui Andre, Παπαδήμας, Αθήνα 1992, σελ. 50.

¹²⁰ Βλ. υποσημείωση 100.

¹²¹ Βλ. υποσημείωση 119.

¹²² Βλ. «Η Τοκογλυφία, Διαχρονική-Εγκληματολογική προσέγγιση»... σελ. 16-17.

¹²³ Βλ. υποσημείωση 109.

Η κάμψη του απαγορευτικού κανόνα δεν ήταν άσχετη με τις οικονομικοκοινωνικές ανάγκες για αξιοποίηση των κεφαλαίων, αύξηση της παραγωγής και ενδυνάμωση του εμπορίου. Εξάλλου, τούτο κατέστη επιτακτικότερο όταν η αρχικώς γεωργική και κτηνοτροφική ιουδαϊκή οικονομία εξελίχθηκε κατά τα έτη της βασιλείας του Σολομώντα (961-922 π.Χ.) σε ελεύθερη οιονεί καπιταλιστική οικονομία. Το εμπόριο αναπτύσσεται ταχύτατα και μαζί του χρησιμοποιείται ευρύτατα το χρήμα¹²⁴ και το έντοκο δάνειο, παρά τις βιβλικές απαγορεύσεις.

3.4. Οι λόγοι απαγόρευσης του τόκου.

Όπως ανωτέρω εκτέθηκε ο μωσαϊκός νόμος απαγόρευε ρητά τη λήψη τόκου μεταξύ των Εβραίων. Για το αν αυτή η διάθεση φυλετικής αυτοπροστασίας ήταν και ο κύριος λόγος απαγορεύσεως του τόκου, υπήρξαν διαφορετικές επιστημονικές απόψεις. Κατά τον Higginson, η αποχή εκ της λήψεως τόκου από τον «αδελφό», υποκρύπτει ουσιαστικά κάποια αντίληψη συνεταιρισμού, που είναι συνήθης μεταξύ των ενώσεων κοινών οικονομικών συμφερόντων.

Κατά τους Meislin και Cohen, η διάκριση μεταξύ νομίμου δανείου στον ξένο και παρανόμου στον αδελφό, ουσιαστικά υποκρύπτει μια σαφή διαφορά μεταξύ των δανειοδοτικών συμβάσεων. Το δάνειο στον ξένο είναι επιχειρηματικής μορφής, ενώ το δάνειο στον ομοεθνή είναι καταναλωτικής μορφής. Αυτό βασίζεται στο ότι οι Εβραίοι είχαν κατά κύριο λόγο αγροτική δραστηριότητα, αντί των ξένων που επιτελούσαν κατά επαγγελματικό τρόπο, εμπορικές πράξεις και συναλλαγές.

Κατά την Buckley, η επιλεκτική απαγόρευση του έντοκου δανεισμού οφείλεται στη διάθεση αυτοσυντήρησης της κοινότητας. Η συνήθεια αυτή ενδυνάμωσε την οικονομική και συναλλακτική δυνατότητα του εβραϊκού λαού,

¹²⁴ Η νομισματοκοπία εμφανίζεται για πρώτη φορά στα τέλη του 7^{ου} π.Χ. αιώνα.

αφού τους προστάτευσε -σε κάποιο βαθμό- από τον μεταξύ τους οικονομικό ανταγωνισμό.

Είναι γνωστό, ότι για την κοινωνικοποίηση του ανθρώπου, αλλά πολύ περισσότερο για τη συντήρηση της κοινωνικής συνοχής, είναι απαραίτητος ο περιορισμός του εγωισμού και της επιθετικότητας των μελών της κοινωνίας. Η εκμετάλλευση μεταξύ των μελών της ίδιας κοινωνικής ομάδας αποτελεί αίτιο διάλυσης της κοινωνικής συνοχής. Η τοκογλυφία μεταφέροντας περιουσίες από το ένα μέλος της ομάδας στο άλλο, ξεπερνά τα αναγκαία κοινωνικά όρια, δημιουργώντας πτωχούς και δούλους. Διά του χαρακτηρισμού της, από τον Μωσαϊκό Νόμο, ως αμαρτήματος, επιτυγχανόταν ο στιγματισμός του παραβάτη και κατ' επέκταση, η προστασία της κοινωνίας από τέτοιες συμπεριφορές. Θεωρούμε λοιπόν, ότι η θρησκευτική απαγόρευση της τοκογλυφίας πηγάζει από την ανάγκη προστασίας της φυλής και διατήρησης της κοινωνικής της συνοχής. Η ανάγκη αυτή ήταν δηλαδή, παρούσα και αδήριτη στις ιστορικές συνθήκες που εμφανίστηκε η εν λόγω απαγόρευση, όταν ο εβραϊκός λαός απειλούνταν με εξαφάνιση, λόγω των συνεχών συγκρούσεων με άλλες φυλές. Η αλληλεγγύη ήταν ο σημαντικότερος παράγων αυτοπροστασίας. Η αλληλεγγύη ετίθετο σε κίνδυνο από το αμάρτημα-έγκλημα της τοκογλυφίας και η βιβλική απαγόρευσή της εξυπηρετούσε ακριβώς, την αναγκαία διατήρηση της κοινωνικής συνοχής. Η αντίληψη αυτή έμελλε, στη συνέχεια, να επηρεάσει τη χριστιανική και την ισλαμική προσέγγιση της λήψης του τόκου.

4. ΤΟ ΘΥΜΑ.

Ο εβραϊκός νόμος, σε αντίθεση με τον ισλαμικό που δίδει βάρος στο στερεότυπο του εγκληματία-τοκογλύφου, καθιστά επίκεντρο του ενδιαφέροντός του την προστασία του θύματος. Το θύμα των δανειακών

συμβάσεων αντιμετωπίζεται με ευμενή διάθεση. Αυτό οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην αντίληψη περί αυτοσυντήρησης και προστασίας της κοινότητας που εξετάσαμε ανωτέρω. Κατά τον εβραϊκό νόμο, θύμα της τοκογλυφικής συναλλαγής μπορεί να είναι μόνο ο ομόφυλος. Θύμα της τοκογλυφίας δεν μπορεί να είναι ο ξένος, αφού ο έντοκος δανεισμός προς αυτόν είναι ηθικά αιτιολογημένος. Ο ξένος ως θύμα προσεγγίζει μάλλον τη σύγχρονη αντίληψη του ενόχου θύματος.

Εξάλλου, οι προστατευτικοί για το θύμα θεσμοί, αποδεικνύουν τη **διαρκή και ανυποχώρητη** ύπαρξη του προβλήματος της τοκογλυφίας. Ακόμα δε, αποκαλύπτουν τη μεγάλη διάσταση μεταξύ θεωρίας και πράξης, που αποτελούσε κοινό χαρακτηριστικό των μονοθεϊστικών θρησκειών.

Η θυματοποίηση παραγόταν κυρίως, εξ αφορμής δύο χρηματοδοτικών σχέσεων. Πρώτον, με τον άμεσο δανεισμό, που στην πρωτογενή οικονομική οργάνωση της Ιουδαίας ήταν η κύρια αιτία δημιουργίας προσωπικών χρεών¹²⁵. Επί μακρόν χρονικών διάστημα οι την πλειονότητα του λαού αποτελούντες αγρόται είχαν υποστή μεγάλας ζημίας εκ τε των εις την χώραν των αραμαϊκών επιδρομών και της μακράς ξηρασίας (πρβ. 4, 7-9). Έξ αιτίας της εντεύθεν προελθούσης οικονομικής αθλιότητός των ηναγκάζοντο να δανείζονται χρήματα, υποθηκεύοντες τους αγρούς των και πληρώνοντες υπερβολικών τόκων¹²⁶. Ο δανεισμός ήταν αναγκαίος δηλαδή, για την αντιμετώπιση εκτάκτων γεωργικών και οικονομικών αναγκών.

Δεύτερον, ο δανεισμός μπορεί να οφειλόταν και σε εγγυήσεις δανειακών συμβάσεων, όπως προκύπτει από το βιβλίο Παροιμίας, κεφ. ΣΤ', στίχος 1, όπου αναφέρεται¹²⁷: «Υιέ, ἐὰν ἐγγυήση σὸν φίλον, παραδώσεις σὴν χειῖρα

¹²⁵ Βλ. «Η Τοκογλυφία, Διαχρονική-Εγκληματολογική προσέγγιση»... σελ. 17-19.

¹²⁶ Βλ. «Το βιβλίο του Αμώς» του Χαστούπη Π. Αθανάσιου, ΟΕΔΒ, Αθήνα 1986, σελ. 6-7.

¹²⁷ Βλ. «Η Π.Δ. κατά τους Ο'»..., τόμος 9^{ος}, σελ. 41.

ἐχθρῶ» (Υιέ μου αν εγγυηθείς εις χρέος τι για τον φίλο σου, θα δώσης λαβήν εις τον εχθρόν για να σε πιάσει).

Συνέπεια της συσσωρεύσεως των χρεών ήταν η προέλευση των οφειλετών σε οικονομική εξαθλίωση. Οι άμεσες επιπτώσεις της οικονομικής αδυναμίας τους αφορούσαν, σε πρώτο στάδιο, την απώλεια της προσωπικής τους περιουσίας¹²⁸. Ούτω οι αγροί των αγροτών, των αδυνατούντων να καταβάλουν τους υπερβολικούς τόκους και να επιστρέψουν εν καιρώ το δανεισθέν ποσόν, καθίσταντο εν τέλει κτήματα των δανειστών¹²⁹.

Σε δεύτερο στάδιο, οι επιπτώσεις αφορούσαν την περιέλευσή τους σε κατάσταση δουλείας¹³⁰, όπως διαφαίνεται και από το βιβλίο των Βασιλειών Δ', κεφ. Δ', στίχοι 1 και 7¹³¹:

1. Καὶ γυνὴ μίᾱ ἀπὸ τῶν υἱῶν τῶν προφητῶν ἐβόᾱ πρὸς τὸν Ἐλισαίῃ λέγουσα· ὁ δούλος σου ἀνὴρ μου ἀπέθανε, καὶ σὺ ἔγνωσ ὅτι δούλος σου ἦν φοβούμενος τὸν Κύριον· καὶ ὁ δανειστής ἦλθε λαβεῖν τοὺς δύο υἱούς μου ἑαυτῶ εἰς δούλους.

7. καὶ ἦλθε καὶ ἀπήγγειλε τῷ ἀνθρώπῳ τοῦ Θεοῦ, καὶ εἶπεν Ἐλισαίῃ· δεῦρο καὶ ἀπόδου τὸ ἔλαιον καὶ ἀποτίσεις τοὺς τόκους σου, καὶ σὺ καὶ οἱ υἱοὶ σου ζήσεσθε ἐν τῷ ἐπιλοίπῳ ἐλαίῳ.

1. Γυνή τις σύζυγος ενός εκ των προφητών εφώναξε προς τον Ελισσαίον λέγουσα. Ο δούλος σου ο σύζυγός μου απέθανε. Σὺ γνωρίζεις, ὅτι ο δούλος σου οὗτος εσέβετο τον Θεόν. Ο δανειστής μου όμως ἦλθε να λάβη ως δούλους και τους δύο υιούς μου.

7. Η γυνή μετέβη και ανήγγειλε ταῦτα εις τον προφήτην Ελισσαίον. Ο Ελισσαίος εἶπεν· πήγαινε, πώλησον το ἔλαιον και διά του εισπραχθέντος χρήματος θα πληρώσης το χρέος σου. Με το υπόλοιπον του ελαίου θα τραφήτε σύ και οι υιοί σου.

Στην πράξη ο μωσαϊκός νόμος, όπως και οι νόμοι πολλών αρχαίων εθνών, επιτρέπει στον οφειλέτη να ξοφλήσει τα χρέη του με την παροχή εργασίας, που προκειμένου για μεγάλα χρέη κρατούσε μήνες ή ακόμα και χρόνια. Έτσι, εάν οι δανειζόμενοι χρήματα Εβραίοι δεν είχαν ακίνητον περιουσίαν, ηναγκάζοντο να εγγυηθούν διά της προσωπικής τους εργασίας. Με άλλα λόγια, μπορούσαν να

¹²⁸ Βλ. «Η Τοκογλυφία, Διαχρονική-Εγκληματολογική προσέγγιση»... σελ. 19.

¹²⁹ Βλ. «Το βιβλίο του Αμάς» του Χασιτούπη Π. Αθανάσιου, ΟΕΔΒ, Αθήνα 1986, σελ. 7.

¹³⁰ Βλ. υποσημείωση 128.

¹³¹ Βλ. «Η Π.Δ. κατά τους Ο'»..., τόμος 3^{ος}, σελ. 24-26.

γίνουν, τουλάχιστον προσωρινά, σκλάβοι των δανειστών τους¹³². Εάν τελικά κάποιος δεν επέστρεφεν εν καιρώ το δανεισθέν ποσόν, τότε καθίστατο δούλος¹³³.

5. ΠΟΙΝΕΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥ ΘΥΜΑΤΟΣ.

Ο εβραϊκός νόμος, για την αντιμετώπιση της ευάλωτης θέσης του θύματος της τοκογλυφίας εμπεριείχε σειρά αποκαταστατικών διατάξεων. Τα μέτρα κατά της θυματοποίησης μπορούν -κατά τη γνώμη μας- να χαρακτηριστούν ως πολιτικού, ουσιαστικού και κατασταλτικού περιεχομένου. Αυτά είναι:

5.1. Τα απαλλακτικά μέτρα.

1) Η γενική διαγραφή των χρεών των αγροτών. Αυτή ήταν συνήθης πρακτική των νέο-ορκιζόμενων βασιλέων, αντιστοιχούσα στην ημετέρα σεισάχθεια¹³⁴. Αποτελούσε πολιτική επιλογή, βασιζόμενη στη διακριτική ευχέρεια του εκάστοτε βασιλιά, που στάθμιζε την αναγκαιότητα της ιστορικής στιγμής¹³⁵.

2) Η άφεση των χρεών. Καθ' έκαστον έβδομον έτος αφιέτο τελείως το χρέος των οφειλετών.¹³⁶ Μέτρον δικαιοτάτον, διότι κατά το έβδομον έτος λόγω της αγραναπαύσεως δεν ήτο συγκομιδή. Επρόκειτο για νομικό θεσμό προσιδιάζοντα στο θεσμό της παραγραφής, του ημέτερου δικαίου.

¹³² Βλ. υποσημείωση 119.

¹³³ Βλ. υποσημείωση 129.

¹³⁴ Και στη Μεσοποταμία συνήθιζαν οι βασιλείς να εκδίδουν τη λεγόμενη «Πράξη Δικαιοσύνης και Αμεροληψίας», με την οποία διέγραφαν χρέη και υποχρεώσεις των υπηκόων τους.

¹³⁵ Βλ. «Η Τοκογλυφία, Διαχρονική-Εγκληματολογική προσέγγιση»... σελ. 20.

¹³⁶ Κατ' άλλους όμως ανεβάλλετο μόνον δι' εν έτος μετά το έτος τούτο της αφέσεως, μετά την παρέλευσιν του οποίου ο πιστωτής εισήρχετο και πάλιν εις τα δικαιώματά του. Δες «Η Παλαιά Διαθήκη κατά τους 0'», Κείμενο-ερτημνεία-σχόλια Αρχιμ. Ιωήλ Γιαννακόπουλου, εκδ. Λυδία, Θεσσαλονίκη 1986, τόμος 2^{ος}, σελ. 78, και το εκεί σχόλιό του στους στίχους 1-3.

Προβλεπόταν στο βιβλίο Δευτερονόμιο, κεφ. ΙΕ', στίχοι 1-18, όπου αναφέρεται¹³⁷:

1. Δι' ἑπτὰ ἔτων ποιήσεις ἄφεσιν.
2. καὶ οὕτω τὸ πρόσταγμα τῆς ἀφέσεως· ἀφήσεις πᾶν χρέος ἴδιον, ὃ ὀφείλει σοι ὁ πλησίον, καὶ τὸν ἀδελφόν σου οὐκ ἀπαιτήσεις, ἐπικέκληται γὰρ ἄφεσις Κυρίῳ τῷ Θεῷ σου.
3. τὸν ἀλλότριον ἀπαιτήσεις ὅσα ἐὰν ᾦ σοι παρ' αὐτῷ, τῷ δὲ ἀδελφῷ σου ἄφεσιν ποιήσεις τοῦ χρέους σου·
4. ὅτι οὐκ ἔσται ἐν σοὶ ἐνδεής, ὅτι εὐλογῶν εὐλογήσει σε Κύριος ὁ Θεός σου ἐν τῇ γῆ, ἣν Κύριος ὁ Θεός σου δίδωσί σοι ἐν κλήρῳ κατακληρονομήσαι αὐτήν.
5. ἐὰν δὲ ἀκοῆ εἰσακούσητε τῆς φωνῆς Κυρίου τοῦ Θεοῦ ὑμῶν φυλάσσειν καὶ ποιεῖν πάσας τὰς ἐντολάς ταύτας, ὅσας ἐγὼ ἐντέλλομαί σοι σήμερον,
6. ὅτι Κύριος ὁ Θεός σου εὐλόγησέ σε, ὄν τρόπον ἐλάλησέ σοι, καὶ δανειεῖς ἔθνεσι πολλοῖς, σὺ δὲ οὐ δανειῆ, καὶ ἄρξεις ἐθνῶν πολλῶν, σοῦ δὲ οὐκ ἄρξουσιν.
7. Ἐὰν δὲ γένηται ἐν σοὶ ἐνδεής ἐκ τῶν ἀδελφῶν σου ἐν μιᾷ τῶν πόλεων σου ἐν τῇ γῆ, ἣν Κύριος ὁ Θεός σου δίδωσί σοι, οὐκ ἀποστέρξεις τὴν καρδίαν σου οὐδ' οὐ μὴ συσφίγξης τὴν χειρὰ σου ἀπὸ τοῦ ἀδελφοῦ σου τοῦ ἐπιδεομένου·
8. ἀνοίγων ἀνοίξεις τὰς χειρὰς σου αὐτῷ καὶ δάνειον δανειεῖς αὐτῷ ὅσον ἐπιδέεται, καθότι ἐνδεεῖται.
9. πρόσεχε σεαυτῷ, μὴ γένηται ρῆμα κρυπτόν ἐν τῇ καρδίᾳ σου ἀνόμημα λέγων· ἐγγίζει τό ἔτος τὸ ἕβδομον, ἔτος τῆς ἀφέσεως, καὶ πονηρεύσεται ὁ ὀφθαλμός σου

1. Ανά επτά ἔτη θα κάμης ἀφεσιν χρεῶν.
2. Ο νόμος του ἔτους τούτου της ἀφέσεως των χρεῶν εἶναι ὁ ἐξῆς : Πάν χρέος, το οποίο οφείλει εἰς σε ὁ πλησίον σου, κατὰ τὸ ἕβδομον ἔτος τούτο δεν θα ζητήσης καὶ δεν θα πιέσης τὸν πλησίον σου ἄλλως πῶς διότι ὑπὸ Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου διατάσσεται ἡ ἀφεσις αὐτῆ των χρεῶν.
3. Τὸν ξένον τὸν μὴ Ἰσραηλίτην θα πιέσης, ἵνα σου δώση ὅτι σου οφείλει, ἀπὸ τὸν ἀδελφόν σου ὅμως τὸν Ἰσραηλίτην θα κάμης ἀφεσιν τοῦ χρέους σου τοῦ οφειλουμένου πρὸς σε.
4. Τούτο θα γίνῃ, διότι δεν πρέπει, να υπάρχη μεταξύ σας πτωχός καὶ ἵνα αμείβων τὴν γενναιοδωρίαν σου σε εὐλογήσῃ Κύριος ὁ Θεός σου ἐν τῇ χώρα, τὴν ὁποίαν αὐτός σου ἔδωκε, ἵνα γίνητε κληρονόμοι ταύτης.
5. Εἴαν υπακούσητε εἰς τὴν φωνὴν ταύτην Κυρίου τοῦ Θεοῦ σας, ὥστε να φυλάττετε καὶ να εφαρμόζητε ὅλας τὰς ἐντολάς, τὰς ὁποίας ἐγὼ σας δίδω σήμερον, θα ευτυχήσετε
6. διότι ὁ Θεός θα σε εὐλογήσῃ, ὅπως σου υπεσχέθη. Θα ἔχῃς τόσην αφθονίαν αγαθῶν, ὥστε να δανειζῆς πολλοὺς λαοὺς, ἐνῶ συ δεν θα δανειζέσαι, θα εἶσαι ἄρχων πολλῶν λαῶν, οὐδεὶς θα εἶναι ἄρχων εἰς σε.
7. Εἴαν εἰς ἐκ των ἀδελφῶν σου των Ἰσραηλιτῶν περιέλθῃ εἰς πτωχείαν καὶ μένη εἰς τινα πόλιν τῆς χώρας, τὴν ὁποίαν Κύριος ὁ Θεός σου ἔδωκεν εἰς σε, δεν θα ἀφήσης να σκληρυνθῇ ἐναντι αὐτοῦ ἡ καρδία σου, ὥστε να κλείσης τὴν χεῖρα σου πρὸς ἐλεημοσύνην ἀπὸ τοῦ πονεμένου ἀδελφοῦ σου.
8. Τουναντίον θα ἀνοίξης διάπλατα τὴν χεῖρα σου εἰς αὐτόν, θα τὸν δανείσης ὅτι στερεῖται, ἐφόσον ἔχει ἀνάγκην.
9. Πρόσεξε εἰς τὸν εαυτόν σου μήπως εσωτερικῶς ἐν τῇ καρδίᾳ σου σκεφθῆς πονηρῶς λέγων· «πλησιάζει τὸ ἕβδομον ἔτος, τὸ ἔτος τούτο της ἀφέσεως των χρεῶν» καὶ οὕτω βλέπων με πονηρόν βλέμμα τὸν πτωχόν ἀδελφόν σου, δεν θα δανείσης αὐτόν καὶ ὁ ἀδελφός σου οὗτος κραυγάσῃ ἐναντίον

¹³⁷ Βλ. «Η Π.Δ. κατὰ τους Ο'»..., τόμος 2^{ος}, σελ. 78-80.

τῶ ἀδελφῶ σου τῶ ἐπιδεδομένῳ, καὶ οὐ δώσεις αὐτῶ, καὶ καταβοήσεται κατὰ σοῦ πρὸς Κύριον, καὶ ἔσται ἐν σοὶ ἁμαρτία μεγάλη.

10. διδοὺς δώσεις αὐτῶ καὶ δάνειον δανειεῖς αὐτῶ ὅσον ἐπιδέεται, καὶ οὐ λυπηθήσῃ τῇ καρδίᾳ σου διδόντος σου αὐτῶ, ὅτι διὰ τὸ ρῆμα τοῦτο εὐλογήσῃ σε Κύριος ὁ Θεός σου ἐν πᾶσι τοῖς ἔργοις καὶ ἐν πᾶσιν, οὐ ἂν ἐπιβάλης τὴν χεῖρά σου·

11. οὐ γὰρ μὴ ἐκλίπῃ ἐνδεής ἀπὸ τῆς γῆς σου. διὰ τοῦτο ἐγὼ σοὶ ἐντέλλομαι ποιεῖν τὸ ρῆμα τοῦτο λέγων· ἀνοίγων ἀνοίξεις τὰς χεῖράς σου τῶ ἀδελφῶ σου τῶ πένητι καὶ τῶ ἐπιδεδομένῳ τῶ ἐπὶ τῆς γῆς σου.

12. Ἐὰν δὲ πρᾶθῃ σοὶ ὁ ἀδελφός σου ὁ Ἑβραῖος ἢ Ἑβραία, δουλεύσει σοὶ ἕξ ἔτη, καὶ τῶ ἐβδόμῳ ἐξαποστελεῖς αὐτὸν ἐλεύθερον ἀπὸ σοῦ.

13. ὅταν δὲ ἐξαποστέλλῃς αὐτὸν ἐλεύθερον ἀπὸ σοῦ, οὐκ ἐξαποστελεῖς αὐτὸν κενόν·

14. ἐφόδιον ἐφοδιάσεις αὐτὸν ἀπὸ τῶν προβάτων σου καὶ ἀπὸ τοῦ σίτου σου καὶ ἀπὸ τοῦ οἴνου σου· καθὰ εὐλόγησέ σε Κύριος ὁ Θεός σου, δώσεις αὐτῶ.

15. καὶ μνησθήσῃ ὅτι οἰκέτης ἦσθα ἐν γῆ Αἰγύπτου καὶ ἐλυτρώσατό σε Κύριος ὁ Θεός σου ἐκεῖθεν· διὰ τοῦτο ἐγὼ σοὶ ἐντέλλομαι ποιεῖν τὸ ρῆμα τοῦτο.

16. ἐὰν δὲ λέγῃ πρὸς σε, οὐκ ἐξελεύσομαι ἀπὸ σοῦ, ὅτι ἠγάπηκέ σε καὶ τὴν οἰκίαν σου, ὅτι εὖ ἐστὶν αὐτῶ παρὰ σοί,

17. καὶ λήψῃ τὸ ὀπήτιον, καὶ τρυπήσεις τὸ ὠτίον αὐτοῦ πρὸς τὴν θύραν, καὶ ἔσται σοὶ οἰκέτης εἰς τὸν αἰῶνα· καὶ τὴν παιδίσκην σου ὡσαύτως ποιήσεις.

18. οὐ σκληρόν ἔσται ἐναντίον σου ἐξαποστελλομένων αὐτῶν ἐλευθέρων ἀπὸ σοῦ, ὅτι ἐπέτειον μισθὸν τοῦ μισθωτοῦ ἐδούλευσέ σοι ἕξ ἔτη· καὶ εὐλογήσῃ σε Κύριος ὁ Θεός σου ἐν πᾶσιν, οἷς ἐὰν ποιῆς.

σου πρὸς τὸν Θεόν. Ἡ ἁμαρτία σου θα εἶναι μεγάλη.

10. Ὅχι! Θα δώσης εἰς αὐτὸν δάνειον, τὸ οποίον θα εἶναι ἀνάλογον μετὰ τὴν ἀνάγκην του. Δίδων δε τοῦτο εἰς αὐτὸν δεν θα λυπηθῆς, διότι διὰ τὴν πράξιν σου ταύτην θα σε εὐλογήσῃ Κύριος ὁ Θεός σου εἰς ὅλα τα ἔργα, ὅπου βάλῃς τὰς χεῖρας σου. Ναι θα εὐλογήσῃ ὁ Θεός τα ἔργα τῶν χειρῶν σου!

11. Επειδὴ οὐδέποτε θα λείψῃ πτωχός ἐκ τῆς χώρας σου, διὰ τοῦτο σε διατάσσω λέγων : Θα ἀνοίγῃς διάπλατα τὰς χεῖρας σου εἰς τὸν ἐπὶ τῆς χώρας σου πτωχὸν ἀδελφόν σου, τὸν ἔχοντα τὴν ἀνάγκην σου.

12. Εἴαν ὁ ἀδελφός σου Ἑβραῖός ἢ Ἑβραία πωληθῇ λόγῳ χρέους εἰς σε ὡς δούλος, θα σε υπηρετήσῃ ἕξ ἔτη. Κατὰ τὸ ἑβδομὸν ἔτος θα ἀφήσῃς αὐτὸν ἐλεύθερον.

13. Ὅταν ἀφήσῃς αὐτὸν ἐλεύθερον, δεν θα τὸν ἀποπέμψῃς ἀνεὺ ἀμοιβῆς τινός.

14. Θα τὸν ἐφοδιάσῃς ἐκ τῶν προβάτων σου, ἐκ τοῦ σίτου σου ἐκ τοῦ οἴνου σου. Θα δώσης εἰς αὐτὸν ἀναλόγῳ τῶν ἀγαθῶν μετὰ τα οποία σε ἠυλόγησε Κύριος ὁ Θεός σου.

15. Θα ἐνθυμηθῆς, ὅτι δούλος ἦσο καὶ συ ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Κύριος ὁ Θεός σου σε ἐλευθέρωσε ἀπὸ ἐκεῖ. Διὰ τοῦτο ἐγὼ σε διατάσσω νὰ κάμῃς τὸ πρᾶγμα αὐτὸ φερόμενος πρὸς αὐτὸν μετὰ γενναιοδωρίαν.

16. Εἴαν ὁμῶς εἴπῃ ὁ δούλος οὗτος πρὸς σε, δεν θα φύγῃ ἀπὸ σε, διότι ἔχω ἀγαπήσῃ σε καὶ τὴν οἰκογένειάν σου, εἶμαι εὐτυχησμένος μαζί σου,

17. Θα λάβῃς τὸ τρυπητήριον θα τρυπήσῃς τὸ αὐτί του εἰς τὴν θύραν σου καὶ θα εἶναι δούλος σου πάντοτε. Τὸ ἴδιον θα κάμῃς καὶ διὰ τὴν δούλην σου, εἴαν καὶ αὕτη ἐκδηλώσῃ τὰς αὐτὰς διαθέσεις.

18. Δεν πρέπει νὰ βαρυθυμήσῃς, επειδὴ ἀφήνεις αὐτοὺς ἐλευθέρους ἀπὸ σε, διότι ἐπὶ ἕξ ἔτη σου ἐδούλευσαν ἕξ ἐτησίους μισθοὺς δούλου. Ἀν κάμῃς ὅτι σε διατάσσω, Κύριος ὁ Θεός σου θα σε εὐλογήσῃ εἰς ὅλας τὰς ἐργασίας σου.

3) Ο νόμος της πανηγυρικής επετείου (law of Jubilee)¹³⁸. Ο νόμος αυτός ο οποίος είναι ο πλέον εντυπωσιακός θεσμός που καθιέρωσε η Π. Διαθήκη, τύγγανε εφαρμογής κάθε πενήντα έτη, δηλαδή μετά την πάροδο επτά επταετιών αγραναπαύσεων¹³⁹. Πρόκειται δηλαδή, για το Ιωβηλαίο έτος, κατά το οποίο επιστρέφονταν οι απωλεσθείσες περιουσίες στα χέρια των παλαιών ιδιοκτητών τους και απελευθερώνονταν οι εκ χρεών υπόδουλοι. Πρόβλεψη του θεσμού αυτού γινόταν στο Λευϊτικόν, κεφ. ΚΕ' και κυρίως στους στίχους 10-12 και 54, όπου οριζόταν^{140 141}:

10. καὶ ἀγιάσετε τὸ ἔτος τὸν πεντηκοστὸν ἔνιαυτὸν καὶ διαβοήσετε ἄφεςιν ἐπὶ τῆς γῆς πᾶσι τοῖς κατοικοῦσιν αὐτήν· ἔνιαυτὸς ἀφέσεως σημασία αὕτη ἔσται ὑμῖν, καὶ ἀπελεύσεται εἰς ἕκαστος εἰς τὴν κτῆσιν αὐτοῦ, καὶ ἕκαστος εἰς τὴν πατριὰν αὐτοῦ ἀπελεύσεσθε.

11. ἀφέσεως σημασία αὕτη, τὸ ἔτος τὸ πεντηκοστὸν ἔνιαυτὸς ἔσται ὑμῖν· οὐ σπερεῖτε, οὐδὲ ἀμήσετε τὰ αὐτόματα ἀναβαίνοντα αὐτῆς, καὶ οὐ τρυγήσετε τὰ ἡγιασμένα αὐτῆς,

12. ὅτι ἀφέσεως σημασία ἔστιν, ἅγιον ἔσται ὑμῖν, ἀπὸ τῶν πεδίων φάγεσθε τὰ γενήματα αὐτῆς.

54. ἐὰν δὲ μὴ λυτρῶται κατὰ ταῦτα, ἐξελεύσεται ἐν τῷ ἔτει τῆς ἀφέσεως αὐτὸς καὶ τὰ παιδιά αὐτοῦ μετ' αὐτοῦ·

10. θα αγιάσετε το πεντηκοστόν έτος ολόκληρον και θα κηρύξετε κατ' αυτό εις την χώραν σας ελευθερίαν εις όλους τους κατοίκους της. Έτος ελευθερίας θα είναι η διά σαλπύγγων κατά το έτος τούτο ειδοποιήσις αὐτή και ἕκαστος εξ υμῶν θα επανέλθη εις το κτήμα του, ἕκαστος δούλος θα επιστρέψη εις την φυλήν του.

11. Το πεντηκοστόν έτος θα είναι έτος δι' υμᾶς, κατά το οποίον εξαγγέλεται ελευθερία ανθρώπων και χρεῶν. Κατά το έτος τούτο δεν θα σπείρητε. Δεν θα θερίσητε τα αυτοφυή της χώρας σας και δεν θα τρυγήσητε, διά να προσφέρητε τας προς Κύριον θυσίας σας,

12. διότι κατά το έτος τούτο εξαγγέλεται ελευθερία χρεῶν και ανθρώπων, θα είναι δι' υμᾶς το έτος τούτο ἅγιον, αφιερωμένον εις τον Κύριον και θα φάγετε εκ των πεδιάδων τα αυτοφυή προϊόντα.

54. Εάν δεν λυτρωθῆ να εξαρασθῆ κατά τα ανωτέρω λεχθέντα θα γίνη ούτος ελεύθερος κατά το Ιωβηλαίον έτος της ἀφέσεως αὐτός και τα παιδιά του δωρεάν.

Ως προς τον θεσμό. τα περισσότερα βιβλία της Π. Διαθήκης και το Λευιτικό χρονολογούνται στον 5^ο π.Χ. αιώνα. Είναι θαυμαστό, ότι σε τόσο παλαιά εποχή οι εβραίοι νομοθέτες εξήγγειλαν μέτρα απελευθέρωσης δούλων,

¹³⁸ Βλ. υποσημείωση 135.

¹³⁹ Βλ. www.kis.gr/chronika-209.pdf, παράγραφος 8, 3.

¹⁴⁰ Βλ. «Η Π.Δ. κατά τους Ο'»..., τόμος 1^{ος}, σελ. 176-177 και 186.

¹⁴¹ Βλ. υποσημείωση 135.

άφεσης χρεών και αναστροφής αγοραπωλησιών ακινήτων προς όφελος των παλαιών ιδιοκτητών. Ανάλογο πολιτικό και νομικό γεγονός συνέβη βεβαίως και στην **αρχαία Ελλάδα με τη σεισάχθεια του Σόλωνος**¹⁴². Αναδύεται μάλιστα για τον ιστορικό ερευνητή το πρόβλημα της ενδεχόμενης επίδρασης των μεταρρυθμίσεων που πραγματοποίησε ο Σόλων στις πολιτικές και νομικές ρυθμίσεις της Π. Διαθήκης, τις οποίες εκθέσαμε παραπάνω¹⁴³. Ο Σόλων ορίστηκε άρχων στην Αθήνα με έκτακτες εξουσίες ως διαλλάκτης, στη διάσταση που είχε διχάσει τους ευγενείς και τον κοινό λαό στις αρχές του 6^{ου} π.Χ. αιώνα, και νομοθέτης για το έτος 594/593 π.Χ. Φαίνεται ότι οι έκτακτες εξουσίες συνεχίσθηκαν και μετά τη θητεία του, για αυτό και οι μεταρρυθμιστικοί νόμοι του δημοσιεύθηκαν περί το 592/591 π.Χ., η λύση όμως του προβλήματος ανήκει στους ειδικούς εβραϊολόγους ιστορικούς, που θα πρέπει να απαντήσουν όχι μόνο σχετικά με την ακριβή χρονολόγηση του Λευιτικού, αλλά και τις σχέσεις του λαού των ελλήνων και του λαού του Ισραήλ κατά την αρχαία αυτή περίοδο¹⁴⁴.

Δεν είναι μόνον εντυπωσιακή η ρύθμιση που γίνεται με τις περικοπές αυτές της Βίβλου, αλλά και εντυπωσιακή η Μετάφραση των Ο'. Σε ολόκληρο το κείμενο των στοιχείων 8-17 της Μετάφρασης των Ο' **δεν περιέχεται ο όρος Ιωβηλαίον**. Όπως προκύπτει όμως από το κείμενο της Μετάφρασης στη Δημοτική από το εβραϊκό πρωτότυπο κείμενο της Βίβλου η λέξη ιωβηλαίο(ν), που περιλαμβάνεται στο λεξιλόγιο της ελληνικής, αλλά και των άλλων ευρωπαϊκών γλωσσών, αγγλ. jubilee, γαλ. jubile, γερμ. jubilaeum έχει

¹⁴² Για την νεότερη Ελλάδα μπορούμε να ισχυρισθούμε, ότι η νομοθεσία του Σόλωνος και το ιωβηλαίο απετέλεσαν το αρχέτυπο του Αναγκαστικού Νόμου 1323 της 25 Νοεμβρίου 1949 Περί (ακυρώσεως) των επί κατοχής συναφθεισών αγοραπωλησιών ακινήτων.

¹⁴³ Σχετικά με την άποψη περί της σχέσεως της νομοθεσίας του Μωϋσέως και των Ελλήνων ο Ιεζεκιήλ Βελανιδιώτης, μετέπειτα Μητροπολίτης Θεσσαλιώτιδος, γράφει επί λέξει: «Νομοθετών ο Μωϋσής διένειμε πάσαν την γην εις τας εννέα φυλάς του Ισραήλ, και καθώρισεν ίνα παν πεντηκοστόν έτος τα πωληθέντα κτήματα επανέρχονται εις τους πρώτους κυρίους εξοφλουμένων των χρεών. Ταύτην την σεισάχθειαν εμμίθησαν είτε ο Σόλων εν Αθήναις, ο Λυκούργος εν Σπάρτη, ο Μίνως εν Κρήτη, ο δε Πλάτων ώρισε την κοινοκτημοσύνην». Δες «Ελληνισμός και Ιουδαϊσμός» του Μεθόδιου Γ. φούγια Μητροπολίτη Πισιδίας και πρώην Αρχιεπίσκοπο Θυατείρων και Μ. Βρετανίας, εκδ. Νέα Σύνορα-Α. Α. Λιβάνη, 1995, σελ. 54, σχόλιο 14.

¹⁴⁴ Βλ. υποσημείωση 139.

υιοθετηθεί από την εβραϊκή και μάλιστα από το πρωτότυπο κείμενο της Βίβλου¹⁴⁵.

Εν τούτοις υπάρχει αμφιβολία για το αν πράγματι οι θεσμοί αυτοί τύγγαναν ευρείας εφαρμογής ή αποτελούσαν νεκρό γράμμα, όπως συνέβαινε και με άλλες βιβλικές επιταγές¹⁴⁶. Ένα παράδειγμα που το δεικνύει αυτό είναι τούτο: Παρότι ο ισραηλιτικός νόμος (Λευϊτ. 25,25 εξ.) προέβλεπε ότι ο προηγούμενος ιδιοκτήτης ηδύνατο οποτεδήποτε να ανακτήσει την περιουσίαν του δι' επιστροφής του δανεισθέντος ποσού και ότι εν τω ιωβηλαίω έτει απεδίδετο εις αυτόν ελεύθερος πάσης υποχρεώσεως, η εν ταις ημέραις του Αμών εφαρμογή του νόμου προσέκοπτεν εις την αιθαιρεσίαν διεφθαρμένων κριτών, ευκόλως δεκαζομένων υπό απλήστων πλουσίων¹⁴⁷.

Η μη εφαρμογή των βιβλικών επιταγών φαίνεται επίσης και από τον αυστηρό έλεγχο των προφητών εναντίον των τοκιστών εις βάρος των πτωχών και των αδυνάτων. Την κατάστασιν ταύτην εξεμεταλλεύοντο οι Ζηλωταί, παρακινούντες τον όχλον εις την διά της βίας απαλλαγήν εκ των χρεών¹⁴⁸. Υπήρχαν ωστόσο περιπτώσεις κατά τις οποίες πρέπει να γινόταν έλεγχος: στην πύλη του Ναού, για παράδειγμα, όπου, ο τόκος συναλλάγματος είχε ορισθεί σε μισό οβολό για μισό σίκλο, που αναλογεί άλλωστε στον υψηλό τόκο 10%¹⁴⁹.

Αποτελεσματικότερα από τα μέτρα αυτά, φαίνεται πως ήσαν τα κατασταλτικά μέτρα, που αντιμετώπισαν με πρακτικό αν και όχι ιδιαίτερα αυστηρό τρόπο, το εξεταζόμενο έγκλημα.

¹⁴⁵ Είναι αξιοθαύμαστος ο σεβασμός προς την αρχή της καθαρότητας προς την γλώσσα στην οποία μεταφράζεται ένα κείμενο άλλης γλώσσας, που δείχνουν οι εβδομήκοντα εβραίοι ελληνιστές που μετέφρασαν τη Βίβλο στην κοινή ελληνική. Επειδή, από αφοσίωση στην καθαρότητα της ελληνικής και σε πείσμα της πρακτικής αλληλεπίδρασης των γλωσσών με αμοιβαία δάνεια, δεν ήθελαν να εισάγουν στην κοινή ελληνική, μεταμορφώνοντάς την σε ελληνική, ιωβηλαίο, την εβραϊκή λέξη *yobbel*, δήλωσαν στη Μετάφραση των Ο' τον όρο με περιφράσεις. Ο όρος όμως ιωβηλαίο υιοθετήθηκε αργότερα από την ελληνική και όλες τις ευρωπαϊκές γλώσσες, και ορθώς οι σύγχρονοί μας Έλληνες καθηγητές Πανεπιστημίου που μετέφρασαν την Π. Διαθήκη στη Δημοτική χρησιμοποιούν τη λέξη ιωβηλαίο στη Μετάφρασή τους, όπως είδαμε παραπάνω.

¹⁴⁶ Βλ. «Η Τοκογλυφία, Διαχρονική-Εγκληματολογική προσέγγιση»... σελ. 21.

¹⁴⁷ Βλ. υποσημείωση 129.

¹⁴⁸ Βλ. «Αι περί Ιδιοκτησίας Απόψεις εν τη Εκκλησία κατά τους τρεις πρώτους αιώνας» του Αρχιμ. Νεκταρίου Χατζημιχάλη, Ανέλεκτα Βαλτάδων, ΠΙΠΜ, Θεσσαλονίκη 1972, σελ. 77.

¹⁴⁹ Βλ. υποσημείωση 94.

5.2. Τα κατασταλτικά μέτρα.

Η τοκογλυφία είχε το χαρακτήρα περισσότερο ηθικής παράβασης, δηλαδή αμαρτίας, παρά ποινικού αδικήματος, με τη σημερινή αντίληψη του όρου. Η ηθική απαξία της πράξης, είχε όμως τέτοια βαρύτητα, που ο βιβλικός λόγος εξομοίωνε τον τοκογλύφο με τον **ανθρωποκτόνο εγκληματία**. Στο βιβλίο της Παλαιάς Διαθήκης, Ιεζεκιήλ, κεφ. ΙΗ', στίχος 13, όπως είδαμε και παραπάνω, αναφέρεται πως ο τοκιστής «θανάτω θανατωθήσεται, τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐπ' αὐτὸν ἔσται». (θα αποθάνη εξάπαντος και ο θάνατός του θα είναι εξ' ιδίας του υπαιτιότητας).

Αλλά και στο βιβλίο του Ιερεμία, κεφ. Θ', στίχοι 6 και 7, λέγει¹⁵⁰:

6. τόκος ἐπὶ τόκῳ καὶ δόλος ἐπὶ δόλῳ· οὐκ ἤθελον εἰδέναι με, φησὶ Κύριος.

7. διὰ τοῦτο τάδε λέγει Κύριος· ἰδοὺ ἐγὼ πυρώσω αὐτούς καὶ δοκιμῶ αὐτούς, ὅτι ποιήσω ἀπὸ προσώπου πονηρίας θυγατρὸς λαοῦ μου.

6. Εισπράττεται τόκος ἐπάνω εις ἄλλον τόκον και διενεργείται μία δόλια πράξις ἐπάνω εις ἄλλην δολίαν πράξιν. Δεν θέλουν να με αναγνωρίσουν ως Θεόν των, λέγει ο Κύριος.

7. Διὰ τούτο ταῦτα λέγει ο Κύριος : Ἰδοὺ πῦρ θα θέσω ἐπ' αὐτῶν, θα θέσω αὐτούς εις μεγάλην δοκιμασίαν, θα κάμω δε τούτο λόγω της κακίας της θυγατρὸς μου, του λαοῦ μου τούτου.

Στην πράξη όμως, δεν φαίνεται πως επιβαλλόταν η θανατική ποινή στον δράστη της τοκογλυφίας. Αντίθετα, υπήρχαν ήπια επανορθωτικά μέτρα αστικού χαρακτήρα, όπως η προσφυγή στο δικαστήριο για την επιστροφή του τόκου. Ραβδισμός επιβαλλόταν μόνον στον μη συμμορφούμενο με τέτοια δικαστική απόφαση¹⁵¹. Μάλιστα στην περίπτωση της εικονικής αύξησης (the semblance of increase), που αφορούσε την εκ μέρους του οφειλέτη παροχή κάποιου συμβολικού δώρου προς το δανειστή, δεν υπήρχαν κατασταλτικές

¹⁵⁰ Βλ. «Η Π.Δ. κατά τους Ο'»..., τόμος 6^{ος}, σελ. 97-98.

¹⁵¹ Κατά την πρόμη εποχή του Ισραήλ, υπήρχαν διάφορες βαθμίδες απονομής του δικαίου. Ένα πρώτο στάδιο ήταν η πατριά, όπου την ανώτατη δικαστική εξουσία είχε ο pater familias. Άλλο στάδιο αποτελούσαν τα τοπικά δικαστήρια («δικαστήριο της πύλης»), όπου οι πρεσβύτεροι, στη βάση του εθμικού δικαίου, έλυναν τις πταισματικές και πλημμεληματικές διαφορές διαιτητικά, χωρίς να διαθέτουν εκτελεστική εξουσία. Τρίτο στάδιο απονομής της δικαιοσύνης αποτελούσαν οι «Μικροί Κριτές», που ήσαν σημαίνουσες προσωπικότητες της τοπικής κοινωνίας και επιλαμβάνονταν όταν είχαν αποτύχει οι προσπάθειες εφαρμογής του εθμικού δικαίου. Το τελευταίο στάδιο αποτελούσε το θρησκευτικό δικαστήριο, όπου οι πρεσβύτεροι από κοινού με τη συνέλευση του λαού αποφάσιζαν για τα θανάσιμα αδικήματα.

συνέπειες, αλλά αποχή εκ της τιμωρίας. Το ποσό που είχε λάβει ο δράστης δεν επιστρεφόταν¹⁵².

Μια πιο πολυσύνθετη κοινωνία από εκείνη της νομαδικής εποχής θ' ανεχόταν τόση αυστηρότητα; Θα καθιστούσε αδύνατο κάθε μεγαλέμπορο. Ήταν άλλωστε εύκολο να τους ξεφεύγουν. Με νόμιμο τρόπο αφού ο κακοπληρωτής οφειλέτης μπορούσε να κρατηθεί, αυτός και το βίος του και να πουληθεί, αποτελώντας έτσι **σημαντικό τόκο**. Με λιγότερο νόμιμο, αλλά και λιγότερο βίαιο τρόπο, ο δανειστής απαιτούσε ένα δώρο πριν καταβάλει τα κεφάλαια. Γι' αυτό κι οι ραββίνοι θέσπισαν μια νομοθεσία· το έντοκο δάνειο απαγορευόταν, σύμφωνα με το νόμο, στην πραγματικότητα ωστόσο εκείνο που καταδίκασαν ήταν **η τοκογλυφία**. Είχαν επεξεργαστεί ένα σύστημα χρηματικού κεφαλαίου που επέτρεπε το εισόδημα. Αντίθετα, το να απαιτεί κανείς υπέρογκους τόκους από φτωχούς ανθρώπους, που περνούσαν δυσκολίες, ήταν, όπως λέει το Ταλμούδ¹⁵³, σαν «να διαπράττεις το βδέλυγμα των βδελυγμάτων»· οι τοκογλύφοι μοιάζουν κατά τη γνώμη του, μ' αυτούς που «σκορπίζουν το αίμα».

Φαίνεται, ωστόσο, ότι οι σοβαρές αυτές διακηρύξεις δεν ήταν αρκετές ώστε να εμποδίσουν την ύπαρξη τοκογλύφων, αφού χωρίς κανένα ενδοιασμό έβαζαν ύποπτους γραφείς να συντάσσουν, μπροστά σε μάρτυρες αποδείξεις δανείων με υψηλό τόκο. Κάποιος από αυτούς, όπως λέει το Ταλμούδ, ακούγοντας να τον κατηγορούν ότι παραβιάζει το Νόμο απαίτησε μ' αυτά τα σαρκαστικά λόγια :

¹⁵² Βλ. «Η Τοκογλυφία, Διαχρονική-Εγκληματολογική προσέγγιση»... σελ. 21-22.

¹⁵³ Το Ταλμούδ είναι κώδιξ ηθικής, διαφορετικός από τον χριστιανισμό και συγγενής προς τον μουσουλμανισμό. Είναι μια εγκυκλοπαίδεια της ιουδαϊκής ιστορίας, θεολογίας, τελετουργικής, εθιμοτυπίας, ιατρικής, λαϊκών παραδόσεων, αλλά και συλλογή πραγματειών επί θεμάτων γεωργίας, κηπουρικής, βιοτεχνίας, επαγγελμάτων, εμπορίου, συναλλαγών, φόρων, ιδιοκτησίας, δουλείας, κληρονομίας, δικαστικής διαδικασίας και ποινικού νόμου. Οι προφήτες προσπάθησαν να στηρίξουν το ιουδαϊκό θάρρος κατά τη διάρκεια της βαβυλωνίου αιχμαλωσίας και οι ραββίνοι κατά την περίοδο της μακροτέρας διασποράς έπρεπε να δώσουν πάλι στο λαό τους την περηφάνια ν' αποκτήσουν τη σωματική και πνευματική υγεία ύστερα από την καταστρεπτική δοκιμασία τους. Δες «Ελληνισμός και Ιουδαϊσμός» του Μητροπολίτη Πισιδίας Μεθοδίου Γ. Φούγια και πρώην Αρχιεπισκόπου Θυατείρων και Μ. Βρετανίας, εκδ. Νέα Σύνορα-Α.Α. Λιβάνη, σελ. 49.

«Αν ο Μωϋσής ήξερε πόσα μπορεί να κερδίσει κανείς με τα λεφτά που δανείζει με τόκο, δε θα το είχε απαγορεύσει!»¹⁵⁴.

¹⁵⁴ Βλ. «Η Καθημερινή Ζωή στην Παλαιστίνη στους Χρόνους του Ιησού» του Ροπες Ντανιέλ (μτφρ. Έλλης Αγγέλου), έκδ. 2^η, Παπαδήμας, Αθήνα 1990, σελ. 303-304.

ΚΕΦ. 3^ο
Ο ΤΟΚΟΣ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΠΡΩΤΟΥΣ
ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΥΣ ΑΙΩΝΑΣ

1. Ο ΤΟΚΟΣ ΕΝ ΤΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ

Ως τοκογλυφία θεωρείται εν τη Εκκλησία των πρώτων αιώνων ουχί μόνον η εκμετάλλευσις των πιστωθέντων ατόμων, αλλά και η **απλή επί τόκω δανειοδότησις**. Ένεκα της επικρατούσης πενίας των λαϊκών στρωμάτων ο επί τόκω δανεισμός ήτο συνήθης και ως εκ τούτου αποτελεί αξιόλογον πηγήν πλουτισμού διά τους δανείζοντας. Πολλάκις η απληστία των τοκογλύφων έφθανεν εις τοιούτον σημείον, ώστε ο ενεχυριασμός και αυτών των ενδυμάτων και γενικώς των ειδών πρώτης ανάγκης των δανειζομένων πτωχών να αποτελή σύνηθες φαινόμενον¹⁵⁵.

Σε αντίθεση με τις σαφείς απαγορεύσεις της Παλαιάς Διαθήκης¹⁵⁶, εκ της διδασκαλίας της Κ. Διαθήκης διαφαίνεται ότι ο Ιησούς Χριστός δεν ωμίλησε σαφώς περί του εκ του τοκισμού προερχομένου κέρδους¹⁵⁷.

Αυτό συνδέεται προφανώς με τη γενικότερη αντίληψη για το έννομο αγαθό της περιουσίας στο Χριστιανισμό. Ο Ιησούς εμφανίζεται ατομικά αδιάφορος προς την ιδιοκτησία, δηλαδή ως μη έχων «ποῦ τήν κεφαλὴν κλίνῃ» (που να γείρη την κεφαλὴν)¹⁵⁸. Φιλοσοφικά φέρεται να αναγνωρίζει την ιδιοκτησία ως **εμπόδιο** στην τελείωση, όπως φαίνεται από τις ευαγγελικές περικοπές «Εἰ θέλεις τέλειος εἶναι, ὕπαγε πώλησόν σου τὰ ὑπάρχοντα καὶ δός πτωχοῖς» (Εάν θέλῃς να εἶσαι τέλειος, πῆγαινε, πώλησε τα υπάρχοντά σου, μοίρασέ τα εις τους πτωχοὺς)¹⁵⁹ και «δυσκόλως πλούσιος εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν» (πολύ δύσκολα θα εισάλθῃ πλούσιος εις την

¹⁵⁵ Βλ. «Αι περί Ιδιοκτησίας απόψεις εν τη Εκκλησία, κατά τους τρεις πρώτους αιώνας» του Αρχιμ. Νεκταρίου Χατζημιχάλη, Ανέλεκτα Βαλτάδων, ΠΙΠΜ, Θεσσαλονίκη 1972, σελ. 75.

¹⁵⁶ Βλ. «Η Τοκογλυφία, Διαχρονική-Εγκληματολογική προσέγγιση» του Μαρίνου Μιχ. Σκανδάμη, Δ. Ν. Δικηγόρου, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη 2007, σελ. 22.

¹⁵⁷ Βλ. «Αι περί Ιδιοκτησίας απόψεις εν τη Εκκλησία...», σελ. 77.

¹⁵⁸ Κατά Ματθαίον, κεφ. Η', στίχος 20. Βλ. «Η Καινή Διαθήκη», Κείμενον-Ερμηνευτική απόδοσις υπό Ιωάννου Θ. Κολιτσάρα, εκδ. Θεολόγων η Ζωή, Αθήναι 1979, έκδοσις δεκάτη, σελ. 41.

¹⁵⁹ Κατά Ματθαίον, κεφ. ΙΘ', στίχος 21. Βλ. «Η Κ.Δ.»..., σελ. 84.

Βασιλείαν των ουρανών.)¹⁶⁰. Η κοινοκτημοσύνη αναδύεται ως συνδετικό στοιχείο της κοινής εν Χριστώ ζωής των πιστών, όπως προκύπτει από τη σχετική περικοπή στις Πράξεις των Αποστόλων: «Τοῦ δὲ πλήθους τῶν πιστευσάντων ἦν ἡ καρδιά καὶ ἡ ψυχὴ μία, καὶ οὐδὲ εἷς τι τῶν ὑπαρχόντων αὐτῶ ἔλεγεν ἴδιον εἶναι, ἀλλ' ἦν αὐτοῖς ἅπαντα κοινά.» (Ὅλο δε εκείνο το πλήθος των πιστών είχε μια καρδιά και ια ψυχή, ὡστε να αποτελούν μίαν αρμονικὴν και πνευματικὴν κοινωνίαν· και κανεὶς δεν ἔλεγεν ὅτι και το ελάχιστον ἀπὸ τα ὑπάρχοντά του εἶναι ἰδικόν του, ἀλλὰ ἦσαν τα πάντα εἰς αὐτοὺς κοινά και διετίθεντο διὰ την εξυπηρέτησιν ὅλων.)^{161 162}.

Εἰς ἄλλην περίπτωσιν ο Ἰησοὺς συνιστᾷ τον δανεισμόν προς πάντα ἔχοντα ἀνάγκην «τῶ αἰτουῦντί σε δίδου, καὶ τὸν θέλοντα ἀπὸ σοῦ δανείσασθαι μὴ ἀποστραφῆς.» (Εἰς εκείνον που ἔχει πράγματι ἀνάγκην και σου ζητεῖ ελεημοσύνην, δίδε με εὐκρινὴ ἀγάπην, και μη περιφρονήσῃς αὐτόν, που θέλει να δανεισθῆ ἀπὸ σε χωρὶς τόκον.)¹⁶³, εν περιπτώσει δε ἀδυναμίας του οφειλέτου να ἀποδώσῃ το δάνειον υποστηρίζεται ὅτι ο δανειστής πρέπει να ἐπιδείξῃ προς αὐτόν ἀγάπην και να του χαρίσῃ και το κεφάλαιον «μὴ ἔχόντων δὲ αὐτῶν ἀποδοῦναι, ἀμφοτέροις ἔχαρίσατο.» (Επειδὴ δε δεν εἶχαν αὐτοὶ να ἐξοφλήσουν το χρέος των, ο δανειστής το εχάρισε και εἰς τους δύο.)¹⁶⁴. Επίσης εἰς το χωρίον του Λουκά 6, 34-35 «καὶ ἐὰν δανείζητε παρ' ὧν ἐλπίζετε ἀπολαβεῖν, ποία ὑμῖν χάρις ἐστί; καὶ γὰρ ἄμαρτωλοὶ ἄμαρτωλοῖς δανείζουσιν ἵνα ἀπολάβωσι τὰ ἴσα. πλὴν ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν καὶ ἀγαθοποιεῖτε καὶ δανείζετε μηδὲν ἀπελπίζοντες, καὶ ἔσται ὁ μισθὸς ὑμῶν πολὺς, καὶ ἔσεσθε υἱοὶ ὑψίστου, ὅτι αὐτὸς χρηστὸς ἐστὶν ἐπὶ τοὺς ἀχαρίστους καὶ πονηροὺς.» (Και εἰς δανείζετε

¹⁶⁰ Κατὰ Ματθαῖον, κεφ. ΙΘ', στίχος 23. Βλ. «Η Κ.Δ.»..., σελ. 85.

¹⁶¹ Πράξεις των Αποστόλων, κεφ. Δ', στίχος 32. Βλ. «Η Κ.Δ.»..., σελ. 424-425.

¹⁶² Βλ. «Η Τοκογλυφία, Διαχρονική-Εγκληματολογική προσέγγιση»... σελ. 22-23.

¹⁶³ Ματθ. 5, 42. Βλ. «Η Κ.Δ.»..., σελ. 31.

¹⁶⁴ Λουκ. 7, 42. Βλ. «Η Κ.Δ.»..., σελ. 234. βλ. ἐπίσης και Ματθ. 18, 33.

εις εκείνους, από τους οποίους περιμένετε να πάρετε πίσω τα δανεικά, ποία ευμένεια και ανταπόδοσις από τον Θεόν σας αρμόζει; Διότι και οι αμαρτωλοί δανείζουν τους αμαρτωλούς, διά να λάβουν από αυτούς ομοίας εξυπηρετήσεις εις την ανάγκην των. Αλλά σεις να γαπάτε τους εχθρούς σας, να ευεργετήτε και να δανείτε, χωρίς να αποβλέπετε εις καμμίαν ανταπόδοσιν και θα είναι ο μισθός σας πολύς και θα είσθε εις την Βασιλείαν των ουρανών παιδιά του Υψίστου, διότι και αυτός είναι αγαθός και ευεργετικός και προς αυτούς ακόμη τους αχαρίστους και πονηρούς.)¹⁶⁵ παρατηρεί τις ότι αφ' ενός μεν ο Ιησούς συνιστά τον εκ της αγάπης προερχόμενον άτοκον δανεισμόν προς τους πτωχούς, αφ' ετέρου δε ότι η προξενήσασα πολλάς συζητήσεις φράσις του Κυρίου «δανείτε μηδέν άπελπίζοντες», ήτις έχει την έννοιαν δανεισμού άνευ οιασδήποτε ελπίδος επιστροφής εκ μέρους του δανεισθέντος πτωχού και αυτού ακόμη του κεφαλαίου, αποτελεί προτροπήν προς τους μαθητάς του^{166 167}.

Ανάλογα όμως με την ιδεολογική στάση των ερμηνευτών της Βίβλου, η αντίληψη του Χριστιανισμού για την περιουσία δεν εμφανίζεται μόνον με την παραπάνω καταργητική της ατομικής ιδιοκτησίας θέση, αλλά εκτιμάται και ως θετικά διακείμενη προς την ιδιοκτησία¹⁶⁸.

¹⁶⁵ Βλ. «Η Κ.Δ.»..., σελ. 227-228.

¹⁶⁶ Αντίθ. Κατά τον Lagrange και τον Dauviller η ανωτέρω φράσις του Ιησού δεν σημαίνει την απαγόρευσιν του εντόκου δανείου. Κατ' αυτούς ο Χριστός υπαινίσσεται ενταύθα τον άτοκον δανεισμόν, όστις παραλλήλως προς τον έντοκον υφίστατο κατά την αρχαιότητα και εν τω ελληνικώ, ιουδαϊκώ και ρωμαϊκώ κόσμω. Ως γνωστόν το ρωμαϊκόν δίκαιον καλεί *mutuum* το άτοκον δάνειον εις τινά φίλον ή εις τον παρασχόντα υπηρεσίας. Έχων λοιπόν ο Ιησούς υπ' όψιν του τα ευνοούντα τον άτοκον δανεισμόν ήθη και αυτών ακόμη των εθνικών καλεί τους χριστιανούς εν ονόματι της αγάπης εις έτι μεγαλυτέραν προσφοράν. Αφού δηλαδή οι εθνικοί εδάνειζον ενίοτε άνευ της ελπίδος του τόκου οι χριστιανοί θα έπρεπε εις τινας περιπτώσεις να θεωρούν το δάνειον ως ελεημοσύνην και τοιουτοτρόπως να χαρίζουν και αυτό το κεφάλαιον εις τους δανεισθέντας.

¹⁶⁷ Βλ. «Αι περί Ιδιοκτησίας απόψεις εν τη Εκκλησία...», σελ. 77-78.

¹⁶⁸ Βλ. Δημητρόπουλου Χ. Παναγιώτου, «Χριστιανική Κοινωνιολογία», εκδ. πρώτη, Αποστολική Διακονία, Αθήναι 1984, σελ. 343, 344 και την εκεί αναφορά του ότι: «Εν τούτοις τα ανωτέρω δεν σημαίνουν αναγκαιώς, ότι ο Ιησούς Χριστός κηρύττει την απόλυτον ακτημοσύνην, τουτ' έστι την πλήρην κατάργησιν της ιδιοκτησίας, διότι εις τελευταίαν ανάλυσιν η πλήρης στέρησις ιδιοκτησίας θα εσήμαιεν, ότι η πενία ήτο ιδανική κατάσταση και ιδεώδης τρόπος ζωής του κατά Χριστόν ηθικού ανθρώπου. Ο τρόπος ούτος ζωής άλλωστε, εμφανίων σαφώς την καθιέρωσιν της οκνηρίας και συνεπώς τον έπαινον της επαιτείας, κατεδικάζετο ήδη σφοδρώς υπό της Παλαιάς Διαθήκης λέγουσης ρητώς “ο διώκων σχολήν πλησθήσεται πενίας”...».

Δύο άλλες κύριες αναφορές που συνδέονται με θέματα δανεισμού, εμπριέχονται στις ομοιάζουσες¹⁶⁹ παραβολές των ταλάντων¹⁷⁰ και των μνών¹⁷¹ 172.

Εν τη παραβολή δε των ταλάντων παρουσιάζει άνθρωπον τινά τιμωρόντα τον δούλον αυτού, επειδή δεν κατέθεσεν εις τράπεζαν το εις αυτόν εμπιστευθέν τάλαντον, ίνα ούτος επανελθών εκ της αποδημίας εισπράξη αυτό μετά του τόκου¹⁷³ 174.

Η χρησιμοποιηθείσα υπ' αυτού εικών εις την παραβολήν των ταλάντων, ειλημμένη εκ της ιστορικής πραγματικότητος της εποχής του, αναφέρεται εις **πνευματικά αγαθά**. Ούτος γενικώς edίδασκε την αποφυγήν του πλουτισμού εκ της εκμεταλλεύσεως των αναγκών των πτωχών και την άνευ οιασδήποτε μορφής υστεροβουλίας ενίσχυσίν των¹⁷⁵.

Κάποιοι προκειμένου να πείσουν ότι ο Χριστιανισμός εδραιώνει τον καπιταλισμό ισχυρίζονται ότι η παραβολή των ταλάντων (Κατά Ματθαίον, 25, 14-30) δείχνει τον τρόπο λειτουργίας του καπιταλισμού. Οι παραβολές είναι συμβολικές. Στη συγκεκριμένη παραβολή τα τάλαντα συμβολίζουν τα χαρίσματα που έχει κανείς από τον Θεό. Σύμφωνα με την παραβολή (24-30), ο δούλος που έκρυψε το τάλαντο στη γη, τιμωρείται και αυτό του αφαιρείται. Το κρύψιμο του ταλάντου στη γη είναι η πλήρης αχρησία του από τον κάτοχό του. Δηλαδή, αυτός που ενώ του δόθηκε ένα χάρισμα, δεν το καλλιέργησε (προς όφελος των συνανθρώπων του, πάντα) αλλά το άφησε ανεκμετάλλευτο,

¹⁶⁹ Οι παραβολές έχουν το ίδιο περιεχόμενο. Ένας κύριος, δίδει στους τρεις δούλους του από πέντε, δύο και ένα τάλαντο στον καθένα. Οι δύο πρώτοι κατά την επιστροφή του κυρίου τους έχουν διπλασιάσει το κεφάλαιό τους και ανταμείβονται, ενώ ο τρίτος επιστρέφει το τάλαντο που έλαβε και δέχεται επιπλήξεις γιατί δεν φρόντισε να το τοκίσει σε κάποια τράπεζα.

¹⁷⁰ Κατά Ματθαίον, κεφ. ΚΕ', στίχοι 14-30.

¹⁷¹ Κατά Λουκάν, κεφ. ΙΘ', στίχοι 11-27.

¹⁷² Βλ. «Η Τοκογλυφία, Διαχρονική-Εγκληματολογική προσέγγιση...» σελ. 23.

¹⁷³ Ματθ. 25, 27. Λουκ. 19, 23. Ο Π. Δημητρόπουλος (μν. έργ. , σ. 134) παρατηρεί ενταύθα ότι «ο τραπεζικός τόκος ήτο εις την σκέψιν του Ιησού τουλάχιστον ανεκτός ηθικώς». Την παραβολήν ταύτην παρερμηνεύει ο Π. Καλλιγας (Σύστημα Ρωμαϊκού δικαίου, Αθήναι 1930, τομ. 3, σ. 357), υποστηρίζων την υπό του Ιησού αποδοχήν του τραπεζικού τόκου.

¹⁷⁴ Βλ. υποσημείωση 157.

¹⁷⁵ Βλ. «Αι περί Ιδιοκτησίας απόψεις εν τη Εκκλησία...», σελ. 78.

τιμωρείται. Γιατί το να μην κάνεις καλό ενώ θα μπορούσες (μέσω του «ταλάντου») ισοδυναμεί με το να κάνεις κακό. Αυτό είναι πολύ λογικό, όπως το να μη βοηθάς κάποιον που κινδυνεύει με πνιγμό και να προσπερνάς αδιάφορος ισοδυναμεί με το να τον πνίγεις εσύ, να γίνεσαι συνυπαίτιος. Όταν ο Χριστός λέει του δούλου (στίχ. 27) ότι θα μπορούσε τουλάχιστον να βάλει το τάλαντο στην τράπεζα, εννοεί ότι θα μπορούσε να το καλλιεργήσει έστω και ελάχιστα¹⁷⁶.

Όλες οι παραπάνω αναφορές, φαίνεται πως δεν αποτελούν τον πυρήνα του κηρύγματος του Ιησού. Βλέπουμε επίσης, πως δεν αποτελούν κανονιστικές απαγορεύσεις, όπως συνέβαινε στην Παλαιά Διαθήκη.

Χρησιμοποιήθηκαν οι αναφορές αυτές όμως από τους Πατέρες της εκκλησίας για να θεμελιώσουν την πολεμική τους προς την τοκογλυφία¹⁷⁷.

2. «...ἀλλὰ πληρῶσαι»¹⁷⁸

Όπως ελέχθη παραπάνω, εις την Καινή Διαθήκη δεν υπάρχουν οι σαφείς απαγορεύσεις που υπάρχουν εις την Παλαιάν Διαθήκη. Τούτο δημιουργεί ερωτήματα. Την απάντηση όμως μας την δίνει ο ίδιος ο Χριστός.

Η τοκογλυφία, ως πλήτουςσα την περιουσία, δεν εμπίπτει στη σφαίρα των βασικών στόχων του Λόγου του Χριστού¹⁷⁹, απλούστατα διότι ο Χριστός δεν ήλθε να καταλύσει, όπως είπε¹⁸⁰, αλλά να συμ-πληρώσει τον Παλαιδιαθηκικό Νόμο. Αυτό σημαίνει πως **αποδέχεται** τις απαγορεύσεις της Παλαιάς

¹⁷⁶ Βλ. www.oodegr.com/neopaganismos/sykofanties/eksousia2.htm, «Χριστιανισμός και καπιταλισμός» του Ι. Ταχού.

¹⁷⁷ Βλ. υποσημείωση 172.

¹⁷⁸ Ματθ. 5, 17.

¹⁷⁹ Βλ. υποσημείωση 172.

¹⁸⁰ «Μὴ νομίσητε ὅτι ἦλθον καταλύσαι τὸν νόμον ἢ τοὺς προφήτας· οὐκ ἦλθον καταλύσαι ἀλλὰ πληρῶσαι.» (Μὴ νομίσετε ὅτι ἦλθα νὰ καταλύσω τὸν νόμον τοῦ Μωϋσέως ἢ τὴν διδασκαλίαν τῶν προφητῶν. Δὲν ἦλθα νὰ καταλύσω αὐτά, ἀλλὰ νὰ τὰ τηρήσω, νὰ τὰ ἐκπληρώσω καὶ νὰ τὰ ολοκληρώσω εἰς ἓνα τέλειον νόμον.) Ματθ. 5, 17. Βλ. «Η Κ.Δ.»..., σελ. 28.

Διαθήκης, και όπου χρειάζεται συμπληρώνει τον Νόμο, πηγαίνοντάς μας ένα βήμα παραπέρα. Υπάρχουν σημεία όπου έχουμε περισσότερο την εντύπωση ότι ο Ιησούς πάει πιο μακριά από τον ιουδαϊκό Νόμο, παρακινώντας και τους μαθητές του να τον ξεπεράσουν. Γίνεται συχνά λόγος για χρήματα και για εμπορικές σχέσεις στη διδασκαλία του Χριστού, πάντα όμως για να δείξει απόλυτη περιφρόνηση απέναντι σε κάθε προσκόλληση στη γοητεία του κέρδους. Ο πιστωτής καλείται να χαρίσει τα χρέη στον οφειλέτη όπως ο Θεός μας χαρίζει τα δικά μας -«Οὐ λέγω σοι ἕως ἑπτάκις ἀλλ' ἕως ἑβδομηκοντάκις ἑπτά.»¹⁸¹ (Δεν σου λέγω ἕως επτά φορές, αλλά ἕως εβδομήκοντα επτά φορές, πάντοτε δηλαδή να συγχωρῆς). Ο κακός πλούσιος, που κέρδισε χρήματα εκμεταλλευόμενος τη δυστυχία των άλλων, θα πάει στην κόλαση, ενώ ο φτωχός Λάζαρος θα αναπαύεται «εἰς τὸν κόλπον Ἀβραάμ.»¹⁸² (εἰς τας ἀγκάλας του Αβραάμ). Κατά βάθος, στα μάτια του Ιησού, το χρήμα και όλα ὅσα το συνοδεύουν ανήκουν στο βασίλειο του Μαμμωνά· «οὐ δύνασθε Θεῷ δουλεύειν καὶ μαμμωνᾶ.»¹⁸³ (δεν είναι δυνατόν να υπηρετήτε τον Θεόν και τον πλούτον) αυτές οι «αμαρτίες» είναι που δεν ἔχουν ἄλλη χρησιμότητα παρά να επιτρέπουν στον ευσεβή να συγκεντρώνει θησαυρούς στον Ουρανό¹⁸⁴.

Θα μπορούσαμε να πούμε μάλιστα πως η στάση του Θεού ἔναντι της τοκοδοσίας παραμένει αυστηρά (**ἴσως και αυστηροτέρα**) κατά τους χρόνους της Καινῆς Διαθήκης, τους χρόνους της χάριτος. Εφ' ὅσον δηλαδή, διά της ελεύσεως του Χριστού ἐδώθηκε η χάρις στους πιστούς, οποιαδήποτε πλέον παράβαση και παρακοή εφιστά βαρύτερα την τιμωρία!¹⁸⁵ Εἰς μεν την Π.

¹⁸¹ Ματθ. 18, 22. Βλ. «Η Κ.Δ.»..., σελ. 81.

¹⁸² Λουκ. 16, 22. Βλ. «Η Κ.Δ.»..., σελ. 278-279.

¹⁸³ Ματθ. 6, 24. και Λουκ. 16, 13. Βλ. «Η Κ.Δ.»..., σελ. 34.

¹⁸⁴ Βλ. «Η Καθημερινή Ζωή στην Παλαιστίνη στους Χρόνους του Ιησού» του Ροπερ Ντανιέλ (μτφρ. Έλλησ Αγγέλου), ἐκδ. 2^η, Παπαδήμας, Αθήνα 1990, σελ. 305.

¹⁸⁵ Βλ. «Η Φωνή του Θεού μέσα από τον Δεκάλογο», τόμος Β', Δράμα 1994, σελ. 108-109.

Διαθήκη ορίζονται ιδιαίτερα αυστηρές ποινές, στην Καινή δε Διαθήκη οι απαγορεύσεις ισχύουν, αλλά αλλάζουν οι ποινές, οι οποίες γίνονται... σκληρότερες και βαρύτερες. Γίνονται βαρύτερες οι ποινές όχι για τα ανθρώπινα δεδομένα, διότι ποια είναι χειρότερη ποινή της θανατικής κατά την ανθρώπινη θεώρηση; Ασφαλώς καμία! Όμως κατά την Χριστιανική θεώρηση των ποινών, πολύ σκληρότερες και φοβερότερες είναι οι ποινές μετά τον θάνατο¹⁸⁶.

Η διαφοροποίηση όμως μεταξύ ομοεθνών και αλλοεθνών ή συμπατριωτών και ξένων, που γίνεται στην Παλαιά Διαθήκη, ξενίζει κάπως υπό τα κριτήρια του Χριστιανισμού. Αλλά αυτή η διαφοροποίηση πρέπει να κατανοηθεί μέσα στις συνθήκες της εποχής. Το Δευτερονόμιο έχει ως χρονικό πλαίσιο την επιστροφή των Ισραηλιτών στη Γη της επαγγελίας και κατά συνέπεια η διατύπωση κανόνων συμπεριφοράς σε αυτό γίνεται υπό την ανάγκη να ενισχυθεί η εθνική συνοχή του λαού σε ώρα οιονεί εκστρατείας. Ας θυμηθούμε εξάλλου ότι οι Εβραίοι ήταν ο μοναδικός μονοθεϊστικός λαός μέσα σε πλήθος ειδωλολατρικών εθνών¹⁸⁷.

3. ΟΙ ΠΑΤΕΡΕΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ.

3.1. Οι αναφορές των εκκλησιαστικών συγγραφέων συνοπτικώς.

Εις τα κείμενα των εκκλησιαστικών συγγραφέων κατά τους τρεις πρώτους αιώνας δεν υπάρχουν πολλά χωρία αναφερόμενα εις τον τόκον, τούθ' όπερ δηλοί ότι το αμάρτημα της τοκογλυφίας απησχόλησε την πρώτην Εκκλησίαν μετά τον γ' αιώνα κυρίως. Η αισθητή δε έλλειψις μαρτυριών των εκκλησιαστικών συγγραφέων επί της εκ τόκου προερχομένης ιδιοκτησίας πιθανόν να οφείλεται εφ' ενός μεν εις τους διωγμούς, οίτινες εμπόδιζον την

¹⁸⁶ Βλ. «αδελφέ, Πρόσεχε σεαυτώ» του Αρχιμ. Τιμοθέου Παπασταύρου, εκδ. Κωστόπουλος, Πάτραι, σελ. 203.

¹⁸⁷ Βλ. www.kis.gr/chronika-209.pdf, παράγραφος 7.

Εκκλησίαν να αναπτύξη λεπτομερή κοινωνικήν διδασκαλίαν, αφ' ετέρου δε εις το υψιλόν επίπεδον των ηθών της περιόδου ταύτης, ήτις έκαμε τους χριστιανούς να θεωρούν ως φυσικήν την αποφυγήν πάσης εκμεταλλεύσεως του πλησίον. Εξ άλλου το πλήρωμα της Εκκλησίας κατά την περίοδον ταύτην προέρχεται εκ της κατωτέρας ή μέσης κοινωνικής τάξεως, ως εκ τούτου δε η Εκκλησία είναι πτωχή, μη διαθέτουσα τα απαραίτητα προς δανειοδότησιν κεφάλαια και περιοριζομένη μόνον εις την εξ αγάπης άσκησιν της φιλανθρωπίας. Ο Αθηναγόρας, αναφερόμενος εις τους περί δανεισμού λόγους του Χριστού, λέγει ότι οι χριστιανοί της εποχής του ζούν συμφώνως προς τα παραγγέλματά του, ούτω δε στέργουν εξ αγάπης όχι μόνον τους φίλους αλλά και πάντας τους έχοντας ανάγκην¹⁸⁸.

Μετά τον τρίτον αιώνα βλέπομεν πλήστες αναφορές από τους Πατέρας της Εκκλησίας διά τον τόκον. Ούτως, ο Βασίλειος ο Μέγας, ο Γρηγόριος ο Νύσσης, ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος, ο Νικηφόρος ο Ομολογητής και πλείστοι άλλοι Πατέρες και εκκλησιαστικοί συγγραφείς των πρωτοχριστιανικών ετών, αποδοκίμασαν σθεναρά την λήψη τόκου. Μάλιστα κάποιοι εξ αυτών, όπως ο Τερτυλλιανός, ο Κυπριανός και ο Κλήμης Αλεξανδρείας, όχι μόνο απέρριψαν την τοκογλυφία, αλλά θεώρησαν περαιτέρω ότι η ύψιστη χριστιανική πράξις αυταπάρνησης είναι η **παραίτηση από το κεφάλαιο**. Η στάση τους αυτή οφείλεται κατά ένα μέρος, στη γενικότερη αντίληψη του χριστιανισμού για τη ματαιότητα των υλικών αγαθών και την ηθικοπνευματική αξία της φτώχειας¹⁸⁹. Κυρίως όμως οφείλεται στις προχριστιανικές αντιλήψεις και δη στις απαγορεύσεις της Παλαιάς Διαθήκης, που κατέστησαν την τοκογλυφία σοβαρό αμάρτημα και επηρέασαν βαθιά την πατρολογική σκέψη. Η επιρροή αυτή οδήγησε στην αποδοχή ως αδιαμφισβήτητων των βιβλικών απαγορευτικών κανόνων. Έτσι οι πατέρες της Εκκλησίας, με άξονα κυρίως το βιβλίο

¹⁸⁸ Βλ. «Αι περί Ιδιοκτησίας απόψεις εν τη Εκκλησία...», σελ. 78-79.

¹⁸⁹ Βλ. σχετ. την επί του Όρους Ομιλία, Κατά Ματθαίον, κεφ. Ε', στίχοι 3-12.

«Ψαλμοί», αλλά και το «Κατά Λουκάν» Ευαγγέλιο (κεφ. ΣΤ', στίχος 35) τα οποία σχολίασαν εκτενώς, ανέπτυξαν την πολεμική τους προς **κάθε μορφή αύξησης του κεφαλαίου**. Η τοκογλυφική δραστηριότητα δεν αποτελούσε λοιπόν οικονομικής φύσεως, αλλά θρισκευτικής ηθικής ζήτημα. Ο ανθρώπινος νόμος μπορεί να επέτρεπε την λήψη τόκου, πλην όμως στην πρωτοχριστιανική αντίληψη των Πατέρων, η τοκογλυφία ήταν η εναντίωση στο Θείο λόγο και ο τοκογλύφος, ο δαιμονικός μισάνθρωπος αμαρτωλός-εγκληματίας.

3.2. Ο χαρακτήρας του εγκλήματος.

Η τοκογλυφία περιγράφηκε από τους Πατέρες της Εκκλησίας με τα μελανότερα χρώματα, δηλαδή, ως αθεράπευτη νόσος, που όχι μόνον συνιστά αμαρτία, αλλά αποτελεί αποκηρυγμένη από την Εκκλησία ενέργεια, ισοδυναμούσα με την ειδωλολατρία. Η ενασχόληση με αυτήν θεωρήθηκε ότι αποτελεί εχθρική εναντίωση στο Θεό, επιφέρουσα τη μεταφυσική συνέπεια του αιώνιου θανάτου. Το κόστος της ήταν λοιπόν, η ίδια η ψυχή του τοκογλύφου. Ο προσπορισμός του κέρδους αναφύεται μέσα από τα πατερικά κείμενα ως το μόνο και απόλυτο κίνητρο. Σε πρακτικό επίπεδο, η τοκογλυφία οδηγούσε στην εξαθλίωση των οφειλετών, αφενός δηλαδή, στην απόλυτη στέρηση και ένδεια, αφετέρου στη στέρηση της ελευθερίας του ατόμου. Οι Πατέρες της Εκκλησίας μετ' επιμονής προειδοποιούσαν τους πιστούς για τις ολέθριες συνέπειες του έντοκου δανεισμού, που αποτελούσε αρπαγή και αδικία. Ο αδυνατών να εκπληρώσει τα χρέη του, απώλλυε κατ' αρχάς τα περιουσιακά του στοιχεία. Αν δεν διέθετε ισχυρή περιουσιακή υπόσταση για την ικανοποίηση του τοκογλύφου, περιερχόταν σε κατάσταση δουλείας, συχνά δε η τύχη αυτή ακολουθούσε και τους απογόνους του, λόγω κληρονομικής διαδοχής. Η ασφυκτική αυτή σχέση οδηγούσε λοιπόν, στην καταρράκωση των θυμάτων της τοκογλυφίας και στη διαρκή ομηρία τους, που εμπόδιζε οποιαδήποτε επίλυση

του προβλήματός τους. Η αυτοκτονία αποτελούσε την έσχατη διέξοδο από την τραγικότητα της θέσης τους.

3.3. Ο τοκογλύφος.

Η πατρολογική προσέγγιση δεν φείδεται χαρακτηρισμών για τον δράστη της τοκογλυφίας. Φιλάργυρος και άπληστος, αποκλεισμένος από κάθε πιθανότητα μεταθανάτιας δικαίωσης, ο εμβυθισμένος στην ακολασία τοκογλύφος, αποτελεί δαιμονική μορφή, αδιάντροπου, σκληρού και ασυγκίνητου μισανθρώπου. Το εγκληματικό του πορτραίτο έχει κοινά χαρακτηριστικά με τα αντίστοιχα στερεότυπα χαρακτηριστικά που αναδεικνύονται μέσα από κάθε ξεχωριστή μονοθεϊστική θρησκεία. Και στις άλλες δηλαδή, δύο θρησκείες, που προέρχονται από την ίδια γεωγραφική κοιτίδα, στον Ιουδαϊσμό και στο Ισλάμ, κυριαρχεί η εικόνα του αδίστακτου εκμεταλλευτή τοκογλύφου, απολύτου στερεοτύπου στην εγγύς-μεσανατολική θρησκευτική αντίληψη¹⁹⁰.

3.4. Τα κείμενα των Πατέρων.

Πρώτος Κλήμης ο Αλεξανδρεύς ομιλεί σαφώς περί τόκου, στηριζόμενος μάλλον εις την Παλαιάν ή εις την Καινήν Διαθήκην. Ούτος, εκθέτων τας υποχρεώσεις του πιστού προς τον πλησίον, επικαλείται την σχετική διδασκαλία του προφήτου Ιεζεκιήλ, κατά την οποίαν ο δίκαιος δεν πρέπει να δίδη το αργύριόν του επί τόκω¹⁹¹. Αλλαχού πάλιν ο αυτός εκκλησιαστικός συγγραφεύς λέγει ότι ο παλαιοδιαθηκικός νόμος απαγορεύει «αδελφώ επί τόκω δανείζειν», ενώ μάλλον θα έπρεπε να έρχεται τις εις βοήθειαν των δεομένων

¹⁹⁰ Βλ. «Η Τοκογλυφία, Διαχρονική-Εγκληματολογική προσέγγιση»... σελ. 24-27.

¹⁹¹ Ιεζεκ. 18,8 . Κλήμεντος Αλεξ. , Παιδαγωγός 1,10, ΒΕΠ 7, σ. 124

«ανειμέναις χερσί και γνώμαις»¹⁹². Η καταδίκη του τόκου εκ μέρους του Κλήμεντος αποτελεί, εξ όσων γνωρίζομεν, την πρώτην σαφή εκδήλωσιν κατακρίσεως εκ μέρους της Εκκλησίας της τοκογλυφίας. Φαίνεται ότι εις την εύπορον Αλεξάνδρειαν αντιμετώπισε το πρώτον η Εκκλησία καταχρήσεις προερχόμενας εκ της εντόκου δανειδοτήσεως, εξ ου και η σχετική διδασκαλία του Κλήμεντος.

Κατά τον γ' αιώνα εμφανίζεται και το φαινόμενον του σχηματισμού περιουσίας υπό τινων χριστιανών εκ της τοκογλυφίας. Τούτο εμφανίζεται και εκ τινός μαρτυρίας ληφθείσης εκ του βιβλίου των Διαταγών των Αποστόλων, όπου βλέπομεν να γίνεται λόγος περί χηρών τινων, αι οποίαι περιήρχοντο τας οικίας των ευπόρων χριστιανών διά να συγκεντρώνουν χρήματα, τα οποία εν συνεχεία edάνειζον επί τόκω. Φαίνεται δε ότι αύται απεκόμιζον μεγάλους τόκους, ώστε ο συγγραφεύς των Διαταγών να χαρακτηρίζη τους υπ' αυτών αιτουμένους τόκους «πικρούς». Εν συνεχεία ούτος κατηγορεί ταύτας ότι δουλεύουν εις την υπηρεσίαν του μαμωνά και έχουν την σκέψιν των μόνον εις την κερδοσκοπίαν. Τοιουτοτρόπως δεν δύνανται να προσφέρουν την δέησιν των εις τον Κύριον εξ όλης της καρδίας αυτών. Η μανία του κέρδους, ήτις προέρχεται εκ της τοκογλυφίας, γίνεται κατ' αυτόν τον τρόπον αίτιον διχασμού της προσωπικότητός των. Διότι, ενώ ως χριστιανοί επιθυμούν να λατρεύουν τον Θεόν, η καρδιά των ευρίσκεται εκεί όπου και ο θυσαυρός των¹⁹³, δηλαδή εις τον εκ του τόκου προερχόμενον πλουτισμόν. Όθεν ενταύθα παρουσιάζεται το μέγεθος της ζημίας, το οποίον προκαλείται εις την πνευματικήν ζωήν, διο και καταδικάζει ούτος την τοκογλυφίαν¹⁹⁴:

Εισί γάρ ένιαι χήραι έργασίαν ήγούμεναι
τò πρᾶγμα, και έξ ών άναισχύντως αίτουσιν

Υπάρχουν μερικές χήρες οι οποίες το θεωρούν
αυτό εργασία, όμως με αυτά που αδιάντροπα
ζητούν και με απληστία παίρνουν ήδη έκαναν τους

¹⁹² Στρωματείς 2, 18, ΒΕΠ 7, σ. 338

¹⁹³ Μαθ. 6, 21.

¹⁹⁴ Διαταγαί Αποστόλων Γ' 7. Βλ. «Διαταγαί Αποστόλων», Αποστολικοί Πατέρες άπαντα τα έργα, εκδ. Ελευθερίου Μερετάκη «Το Βυζάντιο», θεσσαλονίκη 1993, τόμος 1^{ος}, σελ 187.

καὶ ἀπλήστως λαμβάνουσιν, ἤδη καὶ ὀκνηροτέρους τοὺς πολλοὺς πρὸς τὸ διδόναι κατέστησαν· δέον γὰρ αὐτὰς ἀρκεῖσθαι τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς διὰ μετριότητα γνώμης, ἐκ τῶν ἐναντίων ἐμπεριτρέχουσαι τοὺς τῶν πλουσίων οἴκους διασείουσιν εὐπορίαν χρημάτων ἑαυταῖς ἐπισωρεύουσαι, καὶ ἐπὶ πικροῖς τόκοις δανεῖζουσιν καὶ μόνου τοῦ μαμωνᾶ φροντίζουσιν, ὧν ὁ θεὸς τὸ βαλλάντιον, αἷ τὸ φαγεῖν καὶ τὸ πιεῖν προκρίνουσιν πάσης ἀρετῆς λέγουσαι· «Φάγωμεν καὶ πίωμεν, αὐριον γὰρ ἀποθνησκομεν¹⁹⁵», αἷ ὡς ἐστῶτα ταῦτα ἐλογίσαντο καὶ οὐχ ὡς φεύγοντα.

περισσότερους απρόθυμους στο να προσφέρουν. Ενώ δηλαδή θα έπρεπε αυτές από ταπεινοφροσύνη να αρκούνται σε όσα τους παρέχει η Εκκλησία αντίθετα περιφερόμενες ενοχλούν τα σπίτια των πλουσίων, συγκεντρώνοντας για τον εαυτό τους άφθονα χρήματα, τα οποία δανείζουν με υψηλούς τόκους και φροντίζουν μόνο για τον μαμωνά. Για αυτές θεός είναι το βαλάντιο και προτιμούν το φαγητό και το ποτό από κάθε αρετή, λέγοντας «ας φάμε και ας πιούμε γιατί αύριο θα πεθάνουμε». Οι χήρες αυτές τα θεωρούν αυτά μόνιμα και όχι φευγαλαία.

Και εις βόρειον Αφρικὴν ἔχομεν μαρτυρίας περί κατακρίσεως τῆς τοκογλυφίας. Οὕτως ο Τερτυλλιανὸς καὶ ο Κυπριανὸς ἐτόνιζον τας περί τόκου απαγορεύσεις τῆς Π. Διαθήκης, ἐνῶ ο Λακτάντιος ἐδίδασκεν ὅτι ο ἐντοκος δανεισμὸς εἶναι ἀντίθετος πρὸς τὴν περί δικαίου συνείδησιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ευσπλαχνίαν τὴν ἐπιβάλλουσαν τὸ καθήκον τῆς υλικῆς ἐνισχύσεως τῶν δεομένων¹⁹⁶.

Μετά τον τρίτον αἰῶνα, ἡ πολεμικὴ τῶν Πατέρων ἐναντι τοῦ τόκου, γίνεται πῖο αἰσθητὴ. Οὕτως ο Βασίλειος ὁ Μέγας σὴν ομιλία τοῦ «Κατὰ τοκιζόντων»¹⁹⁷ λέγει:

...Χρήματα, εἶπέ μοι, καὶ πόρους ἐπιζητεῖς παρὰ τοῦ ἀπόρου; Καὶ εἰ πλουσιώτερόν σε ἀποφαίνειν ἠδύνατο, τί ἐζήτει παρὰ τὰς θύρας τὰς σὰς; Ἐπὶ συμμαχίαν ἐλθῶν, πολέμιον εὔρεν. Ἀλεξιφάρμακα περιζητῶν, δηλητηρίοις ἐνέτυχε. Δέον παραμυθεῖσθαι τοῦ ἀνδρὸς τὴν πτωχείαν, σὺ δὲ πολυπλασιάζεις τὴν

... Πες μου, χρήματα και κέρδη ζητεῖς ἀπὸ τὸν πτωχόν; Ἀλλά ἐάν ἠδύνατο να σε κάμη πλουσιώτερον, δια ποιον λόγον να ζητῆ να ἐλθῆ εις τας θύρας σου; Ἦλθε δια να εὖρη σύμμαχον και εὔρεν εχθρόν. Ζητούσε ἀντίδοτον και ἐπέτυχε δηλητήρια. Ἐνῶ ἐπρεπε να παρηγορήσης τὴν πτωχείαν τοῦ ἀνδρὸς, ἐσὺ μεγαλώνεις τὴν πτωχείαν τοῦ και ζητεῖς να καρποφορήσῃ ἡ ἔρημος.

¹⁹⁵ Βλ. Ησ. 22, 13.

¹⁹⁶ Βλ. «Αι περί Ιδιοκτησίας απόψεις εν τη Εκκλησία...», σελ. 79-80.

¹⁹⁷ Βλ. «Βασιλείου Καισαρείας του Μεγάλου Ἄπαντα τα Ἔργα», ἐπιμέλεια Σοφία Καρακασίδου, ἐκδ. Γρηγόριος ὁ Παλαμάς, ΕΠΕ, τόμος 5^{ος}, σελ. 72-95.

ἐνδειαν, ἐκκαρποῦσθαι ζητῶν τὴν ἔρημον.

... Καὶ ὥσπερ οἱ γεωργοὶ ὄμβρους εὐχονται εἰς πολυπλασιασμόν τῶν σπερμάτων, οὕτως καὶ σὺ ἐνδείας καὶ ἀπορίας ἀνθρώπων ἐπιζητεῖς, ἵνα σοὶ ἐνεργὰ τὰ χρήματα γένηται. Ἄγνοεῖς πλείονα προσθήκην ταῖς ἀμαρτίαις ποιούμενος, ἢ τῷ πλούτῳ τὴν αὐξήσιν ἀπὸ τῶν τόκων ἐπινοῶν;

... Λαβὼν δὲ τὰ χρήματα, τὴν μὲν πρώτην λαμπρὸς ἐστὶ καὶ περιχαρής, ἀλλοτρίῳ ἄνθει γεγανωμένος, ἐπισημαίνων τῇ μεταβολῇ τοῦ βίου. Τράπεζα γὰρ ἀνειμένη, ἐσθῆς πολυτελεστέρα· οἰκέται πρὸς τὸ φαιδρότερον ἐξηλλαγμένοι τῷ σχήματι, κόλακες, συμπόται, κηφήνες οἴκων μυριοί. Ὡς δὲ τὰ μὲν χρήματα ὑπορρεῖ, ὁ δὲ χρόνος προϊὼν τοὺς τόκους ἐαυτῷ συμπροάγει, οὐ νύκτες ἐκείνῳ ἀνάπαυσιν φέρουσιν, οὐχ ἡμέρα φαιδρά, οὐχ ἥλιος τερπνός, ἀλλὰ δυσχεραίνει τὸν βίον, μισεῖ τὰς ἡμέρας πρὸς τὴν προθεσμίαν ἐπειγομένας, φοβεῖται τοὺς μῆνας ὡς τόκων πατέρας.

... Εἰ μὲν οὖν ἔχεις ὄθεν ἀποδοῶς, τί οὐχὶ τὴν παρούσαν ἐνδειαν ἐκ τούτων τῶν ἀφορμῶν διαλύεις; Εἰ δὲ ἀπορεῖς πρὸς τὴν ἔκτισιν, κακὸν κακῶ θεραπεύεις.

... Ψεύδους ἀρχὴ τὸ δανείζεσθαι· ἀχαριστίας ἀφορμὴ, ἀγνωμοσύνης, ἐπιπορκίας.

... Εἴτε οὖν φίλος ὁ δανείζων, μὴ ζημιωθῆς αὐτοῦ τὴν φιλίαν· εἴτε ἐχθρός, μὴ γένη τῷ δυσμενεῖ ὑποχείριος. Μικρὸν ἐγκαλλωπισάμενος τοῖς ἀλλοτρίοις, ὕστερων καὶ τῶν πατρῶων ἐκοπήση. Πένης εἶ νῦν, ἀλλ' ἐλεύθερος. Δανεισάμενος δέ, οὔτε πλουτήσεις, καὶ τὴν ἐλευθερίαν

... Καὶ ὅπως οἱ γεωργοὶ εὐχονται νὰ βρέξῃ δια νὰ αὐξηθοῦν οἱ καρποί, ἔτσι καὶ σὺ ζητεῖς τὰς πτωχείας καὶ τὰς στερήσεις τῶν ἀνθρώπων, δια νὰ γίνουν ἀποδοτικὰ τὰ χρήματά σου. Ἄγνοεῖς ὅτι αὐξάνεις περισσότερο τὰς ἀμαρτίας σου ἀπὸ τὴν αὐξήσιν που ἐπινοεῖς εἰς τὸν πλούτον σου με τοὺς τόκους;

... Ἀφοῦ δε λάβῃ τὰ χρήματα (ὁ οφειλέτης), τὴν πρώτην ἡμέραν εἶνε λαμπρὸς καὶ χαρούμενος, καὶ ἐπιχρισμένος με ξένον μέταλλον φανερώνει τὴν ἀλλαγὴν τῆς ζωῆς του. Διότι τὸ τραπέζι εἶνε γεμάτον, τὸ ἐνδύμα πολυτελέστερον, οἱ δούλοι με ἀλλαγμένην τὴν ἐμφάνισιν πρὸς τὸ λαμπρότερον, κόλακες, συμποσιασταί, ἀμέτρητοι κηφήνες εἰς τὰ σπίτια. ὅμως καὶ τὰ χρήματα σιγά-σιγά φεύγουν, καὶ ὁ χρόνος προχωρεῖ καὶ αὐξάνει συγχρόνως τοὺς τόκους, τότε δὲν τὸν ἀναπαύουν πλέον οὔτε αἱ νύκτες, οὔτε ἡ λαμπρὰ ἡμέρα, οὔτε ὁ ευχάριστος ἥλιος, ἀλλὰ δυσανασχετεῖ διὰ τὴν ζωὴν, μισεῖ τὰς ἡμέρας, διότι τὸν οδηγοῦν πρὸς τὴν προθεσμίαν, φοβεῖται τοὺς μῆνας, διότι εἶνε πατέρες τόκων.

... Ἐάν λοιπὸν ἔχῃς διὰ νὰ τα ἐπιστρέψῃς, διατί τότε δὲν ικανοποιεῖς τὴν παρούσαν ἀνάγκην με αὐτὰ που ἔχεις; Ἐάν ὅμως δὲν ἔχῃς πόρους διὰ νὰ πληρώσῃς τὸ χρέος σου, θεραπεύεις τὸ κακὸν με τὸ κακόν.

... Τὸ δάνειον εἶνε ἀρχὴ ψεύδους· εἶνε ἀφορμὴ ἀχαριστίας, ἀγνωμοσύνης, ἐπιπορκίας.

... Ἐάν λοιπὸν εἶνε φίλος ὁ δανειστής, μὴ βλάβῃς τὴν φιλίαν του· εἴτε ἐχθρός, μὴ πέσῃς εἰς τὰ χέρια του ἐχθροῦ. Αφοῦ χαρῆς ὀλίγον με τὰ ξένα, ὕστερα θὰ χάσῃς καὶ τὰ πατρικά. Πτωχὸς εἶσαι τώρα, ἀλλὰ ἐλεύθερος. Με τὸ νὰ δανεισθῆς δε ὄχι μόνον δὲν γίνεσαι πλούσιος, ἀλλὰ χάνεις καὶ τὴν ἐλευθερίαν σου. Δούλος τοῦ δανειστοῦ εἶνε ὁ δανεισθεὶς καὶ μάλιστα δούλος μισθωτὸς που φέρει

¹⁹⁸ Ὁ Μ. Βασίλειος ἐδῶ κάνει λογοπαίγνιον. Παρομοιάζει τὸν τόκον με πολυτόκον θηρίον, που γεννά πολλὰ νεογνά. Πολυτόκους συνήθως ἔλεγον τοὺς λαγούς.

¹⁹⁹ «Τίττειν γὰρ δη καὶ ἄρρενα λαγῶν ἔλεγε καὶ παιδοποιεῖσθαι τε ἅμα καὶ ωδίνειν καὶ τῆς φύσεως μὴ ἀμοιρεῖν ἑκατέρας. καὶ ὡς ἐκτρέφει τεκῶν ἔλεγε, καὶ ὡς ἀποτίκτει καὶ δύο που καὶ τρία» Αἰλιανού, Περὶ ζώων ΙΓ', 12.

²⁰⁰ Ὅποτε παρατηρεῖται τὸ φαινόμενο τῆς ἐπιληψίας.

ἀφαιρεθήση. Δούλος τοῦ δεδανεικότος ὁ δανεισάμενος, καὶ δούλος μισθοφόρος ἀπαραίτητον φέρων τὴν λειτουργίαν. Οἱ κύνες λαμβάνοντες ἡμερῶνται· ὁ δὲ δανειστής λαμβάνων προσερεθίζεται. Οὐ γὰρ παύεται ὑλακτῶν, ἀλλὰ τὸ πλέον ἐπιζητεῖ. Ἐὰν ὀμνύης, οὐ πιστεύει· ἐρευνᾷ τὰ ἔνδον, τὰ συναλλάγματα σου πολυπραγμονεῖ. Ἐὰν προΐης τοῦ δωματίου, ἔλκει πρὸς ἑαυτὸν καὶ κατασύρει· ἐὰν ἔνδον σεαυτὸν κατακρύψῃς, ἐφέστηκε τῇ οἰκίᾳ, καὶ θυροκρουστεῖ. Ἐπὶ γαμετῆς καταισχύνει, ἐπὶ φίλων καθυβρίζει, ἐν ταῖς ἀγοραῖς ἄγχει· κακὸν συνάντημα εὐροτῆς.

... Μὴ δανεισάμενος μὲν ὁμοίως ἔση πένης καὶ σήμερον καὶ πρὸς τὸ ἐφεξῆς· δανεισάμενος δὲ χαλεπότερον ἐκτροχωθήση, τοῦ τόκου τὴν πενίαν προσεπιτείναντος. Καὶ νῦν μὲν οὐδεὶς ἐγκαλεῖ σοι πτωχεύοντι· ἀκούσιον γὰρ τὸ κακόν· ἐὰν δὲ τόκοις ὑπεύθυνος ᾦς, οὐκ ἔστιν ὅστις οὐ μέμψεταιί σου τῇ ἀβουλίᾳ.

... Ἦδη βούλευσαι πόθεν ἀποτίσεις. Ἀφ' ὧν λαμβάνεις; Ἄλλ' οὐκ ἐξαρκεῖ καὶ πρὸς τὴν χρεῖαν καὶ πρὸς τὴν ἔκτισιν. Ἐὰν δὲ δὴ καὶ τοὺς τόκους λογίσῃ, πόθεν τὰ χρήματα εἰς τοσοῦτον πολυπλασιασθήσεται, ὥστε ἰδίᾳ μὲν σου θεραπεύειν τὴν χρεῖαν, ἰδίᾳ δὲ ἐκπληροῦν τὸ κεφάλαιον, ἔξωθεν δὲ καὶ τόκους ἀπογεννᾷ; Ἄλλ' οὐκ ἐξ ὧν λαμβάνεις ἀποδώσεις τὸ δάνειον. Ἐτέρωθεν δέ; Ἐκείνας οὖν ἀναμένωμεν τὰς ἐλπίδας, καὶ μὴ ἔλθωμεν, ὥσπερ οἱ ἰχθύες, ἐπὶ τὸ δέλεαρ. Ὡσπερ γὰρ ἐκεῖνοι μετὰ τῆς τροφῆς τὸ ἄγκιστρον καταπίνουσιν, οὕτω καὶ ἡμεῖς διὰ τὰ χρήματα τοῖς τόκοις περιπειρόμεθα.

... Πλούσιος εἶ; Μὴ δανεῖζου. Πένης εἶ; Μὴ δανεῖζου. Εἰ μὲν γὰρ εὐπορεῖς, οὐ χρήζεις δανείσματος· εἰ δὲ οὐδὲν ἔχεις, οὐκ ἀποτίσεις τὸ δάνειον.

... Τί πολυτόκῳ θυρίῳ σεαυτὸν παραζευγνύεις; Τοὺς λαγῶους φασὶ καὶ τίκτειν ὁμοῦ καὶ τρέφειν καὶ ἐπικυῖσκεισθαι.

εἰς πέρας κατ' ἀνάγκην τὴν υπηρεσίαν του. Τα σκυλιά, ὅταν παίρνουν τροφήν, ἐξημερώνονται· ὁ δανειστής ὁμως παίρνοντας τα δανεικὰ ἐρεθίζεται περισσότερο. Διότι δὲν παύει νὰ γαυγίζει, ἀλλὰ ζητεῖ ἀκόμη περισσότερο. Ἐὰν ορκίζεσαι, δὲν πιστεύει· ἐξετάζει βαθύτερα, περιεργάζεται τὰς συναλλαγὰς σου. Ἐὰν ἐξέλθῃς ἀπὸ το δωμάτιον, σε τραβά πρὸς τὸν εαυτὸν του καὶ σε παρασύρει μαζί του· ἐὰν κρύψῃς τὸν εαυτὸν σου εἰς τὸ ἐσωτερικόν, στέκεται ἔξω ἀπὸ τὴν οἰκίαν καὶ κτυπά τὴν θύραν. Ἐμπρὸς εἰς τὴν σύζυγον σε καταντροπιάζει, εἰς τοὺς φίλους σε υβρίζει, εἰς τὰς ἀγοράς σε πιέζει· κακὸν συναπάντημα εἰς τὴν εὐροτῆν.

... Ἐὰν δὲν δανεισθῆς, θὰ εἶσαι τὸ ἴδιο πτωχὸς καὶ σήμερα καὶ εἰς τὸ μέλλον· ἐὰν ὁμως δανεισθῆς, θὰ βασανίζεσαι σκληρότερα, διότι ὁ τόκος θὰ σου αὐξήσῃ τὴν πτωχείαν. Καὶ τῶρα μὲν κανεῖς δὲν σε κατηγορεῖ πὺ εἶσαι πτωχὸς· διότι τὸ κακὸν ἦλθε χωρὶς τὴν θέλησίν σου· ἐὰν ὁμως καταστής ὑπεύθυνος διὰ τόκους, δὲν ὑπάρχει κανεῖς ὁ ὁποῖος δὲν θὰ σε κατηγορήσῃ διὰ τὴν ἀπερισκεψίαν σου.

... Ἦδη σκέψου ἀπὸ πού θὰ πληρώσῃς τὸ χρέος. Ἀπὸ ἐκεῖνα πὺ λαμβάνεις; Ἀλλὰ αὐτὰ δὲν φθάνουν καὶ διὰ νὰ καλύψῃς τὴν ἀνάγκην σου καὶ διὰ τὴν ἐξόφλησιν. Ἐὰν δὲ σκεφθῆς καὶ τοὺς τόκους, ἀπὸ πού θὰ αὐξηθοῦν τὰ χρήματα εἰς τόσον μεγάλο ποσόν, ὥστε ἀφ' ἐνός μὲν νὰ θεραπεύσουν τὴν ἀνάγκην σου, ἀφ' ἐτέρου δὲ νὰ ἐξοφλήσῃς τὸ κεφάλαιον, ἐπὶ πλέον δὲ νὰ γεννοῦν ἀπὸ ἔξω καὶ τόκους; Ἀλλὰ δὲν θὰ ἐξοφλήσῃς τὸ δάνειον ἀπὸ ἐκεῖνα πὺ λαμβάνεις. Ἀπὸ ἄλλους πόρους λοιπόν; Ἄς περιμένωμεν λοιπόν ἐκεῖνας τὰς ἐλπίδας καὶ ἄς μὴ πάμε, ὅπως τὰ ψάρια, εἰς τὸ δόλωμα. Ὅπως λοιπόν ἐκεῖνα μαζί με τὴν τροφήν καταπίνουν καὶ τὸ ἄγκιστρον, ἔτσι καὶ ἐμεῖς ἐξ αἰτίας τῶν χρημάτων ἀγκιστρωνόμεθα εἰς τοὺς τόκους.

... Πλούσιος εἶσαι; Μὴ δανεῖζεσαι. Διότι, ἐὰν εἶσαι εὐκατάστατος, δὲν ἔχεις ἀνάγκην ἀπὸ δάνειον· ἐὰν τίποτε δὲν ἔχῃς, δὲν θὰ ἐξοφλήσῃς τὸ δάνειον.

... Διατί δένεις τὸν εαυτὸν σου με γόνιμον θηρίον;¹⁹⁸ Λένε ὅτι οἱ λαγοὶ συγχρόνως γεννοῦν καὶ

Καὶ τοῖς τοκογλύφοις τὰ χρήματα ὁμοῦ δανεῖζεται καὶ γεννᾶται καὶ ὑποφύεται. Οὐπω γὰρ ἐδέξω εἰς χεῖρας, καὶ τοῦ παρόντος μηνὸς ἀπητήθης τὴν ἐργασίαν. Καὶ τοῦτο πάλιν δανεισθέν, ἕτερον κακὸν ἐξέθρεψε, κακεῖνο ἕτερον, καὶ τὸ κακὸν εἰς ἄπειρον. Διὰ τοῦτο καὶ τῆς προσηγορίας ταύτης ἠξιώται τὸ εἶδος τοῦτο τῆς πλεονεξίας. Τόκος γὰρ, ὡς οἶμαι, διὰ τὴν πολυγονίαν τοῦ κακοῦ προσηγόρευται. Πόθεν γὰρ ἄλλοθεν; Ἡ τάχα τόκος λέγεται διὰ τὰς ὠδῖνας καὶ λύπας, ἃς ἐμποιεῖν ταῖς ψυχαῖς τῶν δανεισαμένων πέφυκεν.

... Ταῦτα λεγέσθω γεννήματα ἐχιδνῶν, τὰ τῶν τόκων ἀποκυήματα. Τὰς ἐχίδνας λέγουσι τὴν γαστέρα τῆς μητρὸς διεσθιούσας τίκτεσθαι. Καὶ οἱ τόκοι τοὺς οἴκους τῶν ὀφειλόντων ἐκφαγόντες ἀπογεννῶνται. Τὰ σπέρματα χρόνῳ φύεται, καὶ τὰ ζῶα χρόνῳ τελεσφορεῖται· ὁ δὲ τόκος σήμερον γεννᾶται, καὶ σήμερον τοῦ τίκτειν ἄρχεται. Τῶν ζῶων τὰ ταχὺ τίκτοντα ταχὺ τοῦ γεννᾶν παύεται· τὰ δὲ χρήματα ταχεῖαν λαμβάνοντα τοῦ πλεονασμοῦ τὴν ἀρχὴν, ἀτέλεστον ἐπιδέχεται τὴν εἰς τὸ πλεῖον προσθήκην.

... Εἶτα ὥσπερ ἐπὶ τῆς χολέρας οἱ τὸ αἶν προϊστάμενον ἐξερῶντες, καὶ πρὶν παντελῶς καθαρθῆναι δευτέραν τροφήν ἐπεμβαλλόμενοι, πάλιν ἐμοῦσι μετ' ὀδύνης καὶ σπαραγμῶν· οὕτω καὶ οὗτοι τόκους ἐκ τόκων μεταλαμβάνοντες, καὶ πρὶν ἐκκαθᾶραι τὰ πρῶτα, δευτέρον ἐπεισάγοντες δάνεισμα, μικρὸν χρόνον τοῖς ἀλλοτρίοις ἐναβρυνόμενοι, ὕστερον καὶ τὰ οἰκεῖα ὠδύραντο. Ὡ πόσους ἀπώλεσε τὰ ἀλλότρια ἀγαθὰ; Πόσοι ὄναρ πλουτήσαντες ὑπεραπῆλαυσαν τῆς ζημίας; Ἀλλὰ πολλοί, φησί, καὶ ἐκ δανεισμάτων ἐπλούτησαν. Πλείους δέ, οἶμαι, καὶ βρόχων ἤψαντο. Σὺ δὲ τοὺς μὲν πλουτήσαντας βλέπεις, τοὺς δὲ ἀπαγξαμένους οὐκ ἀριθμεῖς, οἱ τὴν ἐπὶ ταῖς ἀπαιτήσεσιν αἰσχύνην μὴ φέροντες, τὸν δι'

τρέφουν καὶ κυοφοροῦν¹⁹⁹. Καὶ εἰς τοὺς τοκιστὰς τὰ χρήματα συγχρόνως δανεῖζονται καὶ γεννοῦν καὶ βλαστάνουν νέα. Δεν τα πήρες ἀκόμη εἰς τὰ χέρια σου καὶ σου ἐξητήθη ὁ τόκος τοῦ παρόντος μηνός. Καὶ αὐτὸ πάλιν, ἀφοῦ ἐδόθη ὡς δάνειον, ανατρέφει ἄλλο κακόν, καὶ ἐκεῖνο ἄλλο, καὶ τὸ κακὸν συνεχίζεται ἐπ' ἄπειρον. Διὰ τοῦτο τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς πλεονεξίας ἔλαβεν αὐτὴν τὴν ονομασίαν. Διότι τόκος, νομίζω, ὠνομάσθηκε διὰ τὴν μεγάλην γονιμότητα τοῦ κακοῦ. Καὶ ἀπὸ πού αλλοῦ; Ἡ ἴσως τόκος λέγεται διὰ τοὺς πόνους καὶ τὰς λύπας ποὺ προξενεῖ εἰς τὰς ψυχὰς τῶν δανεισθέντων.

... Λέγουν ὅτι αἱ ἐχίδναι γεννῶνται, ἀφοῦ καταφάγουν τὴν κοιλίαν τῆς μητρὸς τῶν. Καὶ οἱ τόκοι παύουν νὰ γεννοῦν, ἀφοῦ φάγουν τελείως τὰς οἰκίας τῶν χρεωφειλετῶν. Τὰ σπέρματα με τὸν καιρὸν φυτρῶνουν, καὶ τὰ ζῶα μετὰ ἀπὸ χρόνον γεννῶνται· ὁ τόκος ὁμῶς σήμερον γεννᾶται καὶ σήμερον ἀρχίζει νὰ γεννά. Ὅσα ἀπὸ τὰ ζῶα γεννοῦν γρήγορα, γρήγορα παύουν καὶ νὰ γεννοῦν· τὰ χρήματα ὁμῶς, ἐνῶ ἀρχίζουν γρήγορα νὰ αὐξάνουν, ἀτελείωτον ἔχουν τὴν αὐξήσιν.

... Ἐπειτα ὅπως ἐκεῖνοι ποὺ πάσχουν ἀπὸ χολέραν ξερνοῦν ὅτι ἔφαγαν προηγουμένως, καὶ πρὶν καθαρισθῶν ἐντελῶς ἀφοῦ λάβουν δευτέραν τροφήν, πάλιν ξερνοῦν με πόνον καὶ σπαραγμούς, ἔτσι καὶ αὐτοὶ παίρνοντας τόκους ἀπὸ τοὺς τόκους, καὶ προτοῦ ἐξοφλήσουν τὰ πρῶτα, οδηγοῦνται εἰς δευτέρον δάνειον καὶ ἀφοῦ καμαρώσουν ὀλίγον με τὰ ξένα, ὕστερα θρηνοῦν τὰ ἰδικὰ τους. Ὡ πόσους κατέστρεψαν τὰ ξένα ἀγαθὰ; Πόσοι ἀφοῦ ἐπλούτησαν εἰς τὸ ὄνειρον, ἀπῆλαυσαν εἰς υπερβολικὸν βαθμὸν τὴν δυστυχίαν; Ἀλλὰ, λέγει, ὅτι πολλοὶ ἐπλούτησαν ἀπὸ τὰ δάνεια. Νομίζω ὁμῶς ὅτι οἱ περισσότεροι ἐκρεμάσθησαν. Ἐσὺ βλέπεις μὲν ἐκεῖνους ποὺ ἐπλούτησαν, δὲν μετράς ὁμῶς ἐκεῖνους ποὺ ἠυτοκτόνησαν, οἱ ὁποῖοι, ἐπειδὴ δὲν υπέφεραν τὴν ἐντροπὴν νὰ τοὺς ζητοῦν τὰ χρέη, ἐπροτίμησαν τὸν δι' ἀγχόνης θάνατον ἀπὸ μίαν ζῶην ἐντροπῆς.

... Ἀκούστε οἱ πλούσιοι ποίας συμβουλᾶς δίδομεν εἰς τοὺς πτωχοὺς ἐξ αἰτίας τῆς ἰδικῆς σας ἀπανθρωπίας·

ἀγχόνης θάνατον τοῦ ἐπονειδίστως ζῆν προετίμησαν.

... Ακούετε, οἱ πλούσιοι, ὅποια συμβουλευόμεν τοῖς πτωχοῖς διὰ τὴν ὑμετέραν ἀπανθρωπίαν·

... Δὸς τὸ εἰκῆ κείμενον ἀργύριον, μὴ βαρύνων αὐτὸ ταῖς προσθήκαις,

... Ἐκατοστολόγοι καὶ δεκατηλόγοι τινές, φρικτὰ καὶ ἀκουσθῆναι ὀνόματα· μηνιαῖοι ἀπαιτηταί, ὥσπερ οἱ τὰς ἐπιληψίας ποιῶντες δαίμονες, κατὰ τὰς περιόδους τῆς σελήνης ἐπιτιθέμενοι τοῖς πτωχοῖς. Πονηρὰ δόσις ἐκετέρῳ, καὶ τῷ δίδοντι, καὶ τῷ λαμβάνοντι· τῷ μὲν εἰς χρήματα, τῷ δὲ εἰς αὐτὴν τὴν ψυχὴν φέρουσα τὴν ζημίαν.

... Ἄνευ γῆς φυτεύεις· ἄνευ σπορᾶς θερίζεις. Ἄδηλον, τίνι συνάγεις. Ὁ μὲν δακρύων ἐπὶ τοῖς τόκοις, πρόδηλος· ὁ δὲ ἀπολαύειν μέλλον τῆς ἀπὸ τούτων περιουσίας, ἀμφίβολος. Ἄδηλον γὰρ εἰ μὴ ἕτεροις τὴν ἐπὶ τῷ πλούτῳ χάριν ἀφήσεις, τὸ ἐκ τῆς ἀδικίας κακὸν σεαυτῷ θησαυρίσας.

... Δώσε το χρήμα σου που κάθεται ἀχρηστον, χωρὶς να το επιβαρύνης με τους τόκους

... Μερικοὶ εἶνε εκατοστολόγοι καὶ δεκατηλόγοι, φοβερὰ ὀνόματα καὶ να ακουσθούνη· μηνιαῖοι εἰσπράκτορες των τόκων οἱ οἱποῖοι, ὅπως οἱ δαίμονες κάνουν τας συλλήψεις, ἔτσι καὶ αὐτοὶ εἰς τας περιόδους τῆς σελήνης²⁰⁰ ἐπιτίθενται κατὰ των πτωχῶν. Το δάνειον αὐτὸ εἶνε αἰσχρὸν καὶ διὰ τους δύο, καὶ εἰς ἐκεῖνον που δίδει καὶ εἰς ἐκεῖνον που λαμβάνει· διότι τον μὲν ἕνα τον ζημιώνει εἰς τα χρήματα, τον ἄλλον εἰς την ψυχὴν.

... Χωρὶς γῆν φυτεύεις· χωρὶς να σπείρης θερίζεις. Ἄγνωστον διὰ ποῖον τα συγκεντρώνεις. Ἐκεῖνος που κλαίει διὰ τους τόκους εἶνε φανερός μπροστὰ μας· ἐκεῖνος που πρόκειται να ἀπολαύση τον πλούτον ἀπὸ τους τόκους, εἶνε ἀβέβαιος αν θα τα ἀπολαύση. Διότι εἶνε ἄγνωστον εἰν δεν ἀφήσης τους ἄλλους να ευεργετηθούνη ἀπὸ τον πλούτον, ἀφού εθησαύρισες διὰ τον εαυτόν σου το κακὸν ἀπὸ την ἀδικίαν.

Ενδιαφέρουσα εἶναι καὶ ἡ ομιλία, ἐπίσης «Κατὰ τοκιζόντων», του ἀδελφοῦ του Μεγάλου Βασιλείου, Ἀγίου Γρηγορίου Ἐπισκόπου Νύσσης²⁰¹:

... Ὡσπερ γὰρ ὁ πυρεταίνοντι, καιομένῳ παρὰ τῆς θερμῆς, δίψη δὲ σφοδροτάτη συνεχομένῳ, καὶ ἠναγκασμένῳ αἰτοῦντι τὸ πόμα, διδοὺς οἶνον δῆθεν ὑπὸ φιλανθρωπίας, εὐφραίνει μὲν πρὸς ὀλίγον <τόν> τὴν κύλικα ἐφελκόμενον, ὀλίγου δὲ χρόνου παρελθόντος, σφοδρὸν καὶ δεκαπλασίονα τῷ κάμνοντι τὸν πυρετόν ἀπεργάζεται· οὕτως ὁ παρέχων πένητι γεννῶντα χρυσόν, οὐ παύει τὴν ἀνάγκην, ἀλλ' ἐπιτείνει τὴν συμφορὰν.

... Ὅπως δηλαδή, ὅταν σ' αὐτόν που ἔχει πυρετό, καὶ καίεται ἀπὸ τὴν ζέστη, καὶ διψᾷ υπερβολικά, καὶ με ἀγωνία ζητεῖ νερό, ἐκεῖνος δῆθεν ἀπὸ φιλανθρωπία του δίνει κρασί, τότε ὁ πρῶτος ευχαριστεῖ βεβαίως γιὰ λίγο ἐκεῖνον που σύρει τὸ ποτήρι, ὁμως ὅταν περάσει λίγη ὥρα δημιουργεῖ στον ἀσθενή σφοδρὸ καὶ δέκα φορές περισσότερο πυρετό· ἔτσι καὶ αὐτός που δανεῖζει στον φτωχὸ χρήματα με τόκο δεν σταματᾷ τὴν ἀνάγκη, ἀλλὰ ἐπιτείνει τὴν συμφορὰ.

... Εἶναι ἀργός καὶ πλεονεκτικὸς ὁ βίος ἐκεῖνου

²⁰¹ Βλ. «Γρηγόριος Νύσσης (μέρος Ε΄)», ἐπιμέλεια Κίμων Γ. Παπαχριστόπουλος, ΒΕΠΕΣ, ἐκδ. Ἀποστολικὴ Διακονία, Ἀθήναι 1990, τόμος 69^{ος}, σελ. 169-177. Δες καὶ «Δύο ομιλίαι κατὰ των τοκιζόντων», ἐκδ. Νεκτ. Παναγόπουλος, σειρά Πατερικὲς σελίδες 9, σελ. 29-48.

... Ἀργὸς καὶ πλεονεκτικὸς βίος ὁ τοῦ τοκίζοντος· οὐκ οἶδε πόνον γεωργίας, οὐκ ἐπίνοιαν ἐμπορίας, ἀφ' ἑνὸς δὲ τόπου κάθηται τρέφων ἐπὶ τῆς ἐστίας θηρία. Ἄσπαρτα αὐτῶ βούλεται τὰ πάντα καὶ ἀνήροτα φύεσθαι. Ἄροτρον ἔχει τὸν κάλαμον, χώραν τὸν χάρτην, σπέρμα τὸ μέλαν, ὑετὸν τὸν χρόνον αὐξοντα αὐτῶ λανθανόντως τὴν τῶν χρημάτων ἐπικαρπίαν, δρέπανόν ἐστιν αὐτῶ ἢ ἀπαίτησις, ἄλων ἢ οἰκία, ἐφ' ἧς λεπτύνει τὰς τῶν θλιβομένων οὐσίας, τὰ πάντων ἴδια βλέπει. Εὐχεται τοῖς ἀνθρώποις ἀνάγκας καὶ συμφοράς, ἵνα πρὸς αὐτὸν ἠναγκασμένως ἀπέλθωσι. Μισεῖ τοὺς ἑαυτοῖς ἀρκοῦντας καὶ τοὺς μὴ δεδανεισμένους ἐχθροὺς ἡγεῖται. Προσεδρεύει τοῖς δικαστηρίοις, ἵνα εὖρη τὸν στενούμενον τοῖς ἀπαιτηταῖς, καὶ τοῖς πράκτορσιν ἀκολουθεῖ ὡς ταῖς παρατάξεσι καὶ τοῖς πολέμοις οἱ γῦπες. Περιφέρει τὸ βαλάντιον καὶ δείκνυσι τοῖς πνηγομένοις τῆς θύρας δέλεαρ, ἵν' ἐκεῖνῳ διὰ τὴν χρεῖαν περιχήναντες συγκαταπίωσι τῶν τόκων τὸ ἄγκιστρον. Καθ' ἡμέραν ἀριθμεῖ τὸ κέρδος καὶ τῆς ἐπιθυμίας [οὐκ] ἐμπύμπλαται. Ἄχθεται πρὸς τὸν χρυσὸν τὸν ἐπὶ τῆς οἰκίας ἀποκεείμενον, διότι κεῖται ἀργὸς καὶ ἄπρακτος. Μιμεῖται τοὺς γεωργοὺς τοὺς ἀπὸ τῶν σωρῶν τοῦ θέρους εὐθὺς σπεύροντας· ἔλαβεν, ἔδωκεν. Οὐκ ἀνίησι τὸν ἄθλιον χρυσόν, ἀλλ' ἐκ χειρῶν εἰς χειρὰς μετάγει. Βλέπεις γοῦν τὸν πλούσιον καὶ πολύχρυσον πολλακίς μὴδὲ ἐν νόμισμα ἔχοντα ἐπὶ τῆς οἰκίας, ἀλλ' ἐν χάρταις τὰς ἐλπίδας, ἐν ὁμολογίαις τὴν ὑπόστασιν, μὴδὲν ἔχοντα καὶ πάντα κατέχοντα, πρὸς τὸναντίον τοῦ ἀποστολικοῦ γράμματος κεχρημένον τῷ βίῳ, πάντα δίδοντα τοῖς αἰτήσασι οὐ διὰ φιλόφρονον γνώμην, ἀλλὰ διὰ φιλόφρονον τρόπον.

... Περιεργάζεται ὁ δανειστής τοῦ χρεώστου τὰς πράξεις, τὰς ἐκδημίας, τὰ

που τοκίζει· δεν γνωρίζει τον κόπο της γεωργίας, την επινοητικότητα του εμπορίου, και κάθεται στο ἴδιο μέρος τρέφοντας θηρία στο σπίτι του. Ἄροτρο ἔχει τὴν πένα, χωράφι τὸ χαρτί, σπόρο τὸ μελάνι, βροχὴ τὸν χρόνο, που του αυξάνει χωρίς να γίνεται αντιληπτό τὴν επικαρπία τῶν χρημάτων, και δρεπάνι του εἶναι ἡ ἀπαίτησή του. Ἀλώνι του εἶναι τὸ σπίτι, στο οποίο λεπτύνει τις περιουσίες τῶν θλιβομένων· ὅλα τα βλέπει σαν δικά του. Εὐχεται στους ἀνθρώπους ἀνάγκες και συμφορές, για να πάνε αναγκαστικά σ' αὐτόν. Μισεῖ αὐτοὺς που ἀρκοῦνται στα εἰσοδήματά τους, και θεωρεῖ αὐτοὺς που δεν ἔχουν δανεισθεῖ ἐχθροὺς. Κάθεται πολὺ χρόνο στα δικαστήρια, για να βρεῖ αὐτόν που πιέζουν οἱ ἀπαιτητές, και ἀκολουθεῖ τους εἰσπράκτορες τῶν φόρων ὅπως οἱ γῦπες τις παρατάξεις του στρατοῦ και τους πολέμους. Περιφέρει τὸ πορτοφόλι του, και δεικνύει στους πνηγομένους τὸ δόλωμα που θα τους πιάσει, ὡστε ἐξ αἰτίας τῆς ἀνάγκης τους να καταπιούν αὐτὸ με τὸ στόμα ανοικτό μαζί με τὸ ἀγκίστρι τῶν τόκων. Καθημερινῶς μετρά τὸ κέρδος του και δεν χορταίνει ἡ ἐπιθυμία του. Στενοχωρεῖται με τὸ χρυσάφι που ἔχει στην οἰκία του, διότι κείτεται ἀργὸ και ἀπρακτο. Μιμεῖται τους γεωροὺς, που σπέρνουν εὐθὺς ἀπὸ τους σωροὺς του θερισμοῦ· ἔλαβε, ἔδωσε. Δεν δίνει ἀνεση στον ταλαίπωρο χρυσό, ἀλλὰ τον μεταφέρει ἀπὸ χέρια σε χέρια. Βλέπεις λοιπὸν τὸν πλούσιο να εἶναι με πολὺ χρυσάφι, πολλές φορές χωρίς να ἔχει οὔτε ἓνα νόμισμα στο σπίτι του, ἀλλὰ οἱ ἐλπίδες του εἶναι στα χαρτιά, στις ὁμολογίες ἡ κατάσταση, χωρίς να ἔχει τίποτα και ὅλα τα κατέχει, περιερχόμενος στην ζωὴ ἀντιθέτως πρὸς τὸ ἀποστολικὸ γράμμα (Ματθ. 5, 42. Λουκ. 6, 30.), δίνοντας τα πάντα σ' αὐτοὺς που του ζητοῦν ὄχι ἀπὸ φιλόφρονον διάθεση, ἀλλὰ ἀπὸ φιλόφρονον τρόπον.

...Παρατηρεῖ με προσοχὴ ὁ δανειστής του χρεώστη τις πράξεις, τις ἀπουσίες, τις κινήσεις, τα ταξίδια, τις ἐμπορίες. Και αν ἔλθει κάποια δυσάρεστη εἶδηση, ὅτι ὁ δεῖνα ἔπεσε στα χέρια τῶν ληστών, ἢ ἀπὸ κάποια περίσταση ἡ εὐπορία του ἐγίνε φτώχεια, κάθεται με δεμένα τα χέρια, στενάζει συνεχῶς, συχνὰ κρυφοκλαίει, ξεδιπλώνει τὸ χρεωστικὸ, θρηνεῖ τὸν χρυσὸ μέσα στα γράμματα, βγάζοντας τὸ συμβόλαιο σαν τὸ ρούχο του παιδιοῦ του που ἀπέθανε· και ἀπὸ ἐκεῖνο τὸ γεγονὸς ὁ πόνος γίνεται ἐντονότερος. Κι αν τὸ

κινήματα, τὰς μεταβάσεις, τὰς ἐμπορίας. Κὰν φήμη τις παραγένηται σκυθρωπή, ὅτι λησταῖς ὁ δεῖνα περιέπεσεν ἢ ἕκ τινος περιστάσεως εἰς πενίαν αὐτῷ μετεβλήθη ἡ εὐπορία, κάθηται τῷ χεῖρε συνδήσας, στένει συνεχῶς, ὑποδακρῦει πολλά, ἀνελίττει τὸ χειρόγραφον, θρηνεῖ ἐν τοῖς γράμμασι τὸν χρυσὸν προκομίζων τὸ συμβόλαιον ὡς ἱμάτιον υἱοῦ τελευτήσαντος· ἀπ' ἐκείνου θερμότερον ἐγείρει τὸ πάθος. Ἄν δὲ καὶ ναυτικὸν ἢ τὸ δάνεισμα, τοῖς αἰγιαλοῖς προσκάθηται τὰς κινήσεις μεριμνᾷ τῶν ἀνέμων, συνεχῶς διερωτᾷ τοὺς καταίροντας, μὴ που ναυάγιον ἠκούσθη, μὴ που πλεοντες ἐκινδύνευσαν· παχνοῦται τὴν ψυχὴν, ὅταν ἀγριαίνουσιν ἴδη τὴν θάλασσαν, ὄνειρα βλέπει, φαντασιοῦται τὴν ψυχὴν ἐκ τῶν λειψάνων τῆς μεθημερινῆς φροντίδος.

... Σὺ δὲ χαλκοῦ καὶ χρυσοῦ, τῶν ἀγόνων ὑλῶν, μὴ ζητεῖ τόκον μὴδὲ βιάζου πενίαν τὰ τῶν πλουτούντων ποιεῖν μὴδὲ διδόναι πλεονασμοὺς τὸν τὸ κεφάλαιον προσαιτοῦντα. Ἡ γὰρ οὐκ οἶδας, ὡς δάνους χρεῖα εὐπρόσωπός ἐστιν ἐλέου αἴτησις;

... Πῶς οὖν προσεύξη, ὁ τοκογλύφος; μετὰ ποίου σεινηδότος αἴτημα ἀγαθὸν ζητήσεις παρὰ Θεοῦ ὁ πάντα λαμβάνων καὶ μὴ μαθῶν τὸ διδόναι;

... Εἰ μὴ πλήθος ἦν τοκιστῶν, οὐκ ἂν ἦν τὸ πλήθος τῶν πενομένων.

... Οὐδὲ γὰρ πατέρες οὕτω χαίρουσιν ἐπὶ τῇ γεννήσει τῶν παιδῶν ὡς οἱ τοκίζοντες εὐφραίνονται τῶν μηνῶν πληρουμένων.

... καὶ βλέποντες αὐτὴν τὴν οἰκίαν τοῦ ὀφείλοντος ὄνιον προκειμένην οὐκ ἐπικλῶνται, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον τὴν προᾶσιν κατεπεΐγουσι, ἵνα θᾶττον τὸ χρυσίον ὑποδεξάμενοι ἄλλον ἄθλιον δανείσματι καταδήσωσι

... πικροτέρα δὲ χολῆς ἢ τῶν τόκων ἀνάδοσις.

... Ἐγὼ δὲ πρῶτον μὲν τὸ δωρεῖσθαι διακηρῦσσω καὶ παραγγέλλω. Ἐπειτα καὶ τὸ

δάνειο εἶναι ναυτικόν, κάθεται στους αἰγιαλοὺς, ενδιαφέρεται γιὰ τὶς κινήσεις τῶν ἀνέμων, συνεχῶς ἐρωτᾷ ἐκείνους ποὺ φθάνουν μὴπως ἀκούσθηκε κάπου γιὰ ναυάγιο, μὴπως κάπου πλεοντας ἐκινδύνευσαν. Θλίβεται ἡ ψυχὴ του ὅταν ἰδεῖ τὴν θάλασσα νὰ ἀγριεῦει, βλέπει ὄνειρα, βλέπει φαντάσματα ἡ ψυχὴ του ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα τῆς καθημερινῆς φροντίδος.

... Ἐσὺ ὅμως ἀπὸ τὸν χαλκὸ καὶ τὸν χρυσό, ποὺ εἶναι ἀγόνες ὑλές, νὰ μὴ ζητεῖς τόκο, μῆτε νὰ ἐκβιάζεις τοὺς πτωχοὺς καὶ νὰ συμπεριφέρεσαι ὅπως οἱ πλούσιοι, μῆτε νὰ δίνεις παραπάνω σ' αὐτὸν ποὺ ζητεῖ τὸ δάνειο. Ἡ, λοιπόν, δὲν γνωρίζεις ὅτι ἡ ἀνάγκη δανείου εἶναι εὐπρόσωπη αἴτηση ἐλεημοσύνης;

... Πῶς λοιπόν νὰ προσευχηθεῖς συ, ὁ τοκογλύφος; Με ποια συνείδηση θὰ ζητήσεις ἀπὸ τὸν Θεὸ ἀγαθὸ αἴτημα συ, ποὺ πάντοτε παίρνεις καὶ δὲν ἐμαθες νὰ δίνεις;

... Ἐάν δὲν υπήρχε τὸ πλήθος τῶν τοκιστῶν, δὲν θὰ υπήρχε τὸ πλήθος τῶν πεινασμένων.

... Διότι οὔτε οἱ πατέρες τόσο χαίρονται ὅταν γεννῶνται τὰ παιδιά τους, ὅσον χαίρονται οἱ τοκιστές ὅταν συμπληρώνονται οἱ μῆνες.

... βλέποντας τὴν ἰδία οἰκία του οφειλέτη τους νὰ ἐκτίθεται πρὸς πώληση δὲν συγκινούνται, ἀλλὰ βιάζονται περισσότερο τὴν πώληση, ὥστε, ἀφοῦ λάβουν τὸ ταχύτερο τὰ χρήματά τους, ἄλλον ταλαίπωρο νὰ δεσμεύσουν με τὸν δανεισμό τους,

... ἡ εἰσπραξὴ τῶν τόκων εἶναι πικρότερη ἀπὸ τὴν χολή.

... Ἐγὼ δὲ διακηρῦττω καὶ παραγγέλλω κατὰ πρῶτον βέβαια τὸ νὰ δίνουν δωρεάν. Ἐπειτα προτρέπω καὶ τὸ νὰ δανείζουν (διότι τὸ δάνεισμα εἶναι δεῦτερο εἶδος δωρεάς), καὶ νὰ κάνουν τοῦτο ὄχι με τόκους οὔτε με αὐξήσεις (Λουκ. 6, 35), ἀλλὰ

δανείζειν παρακαλῶ (δεύτερον γὰρ εἶδος δωρεᾶς δάνεισμα), ποιεῖν δὲ τοῦτο μὴ μετὰ τόκων μῆδὲ πλεονασμῶν, ἀλλὰ καθὼς ἡμῖν ὁ θεῖος διετάξατο λόγος· ὁμοίως γὰρ ἔνοχος τιμωρία καὶ ὁ μὴ διδούς δάνεισμα καὶ ὁ μετὰ τόκων διδούς, ἐπειδὴ τοῦ μὲν τὸ μισάνθρωπον, τοῦ δὲ τὸ καπηλικὸν κατακέκριται.

καθὼς ὁ θεῖος λόγος παραγγέλλει σε μας· διότι εἶναι ἐπίσης ἔνοχος τιμωρίας καὶ αὐτὸς που δὲν δανείζει καὶ αὐτὸς που δίνει με τόκο, ἐπειδὴ στον μὲν ἕναν ἀποδίδεται ἡ μισανθρωπία, στον δὲ ἄλλον ἡ ἐμπορία.

Τοκογλύφοι μάλιστα δὲν υπῆρξαν μόνον οἱ ἔμποροι, οἱ γαιοκτῆμονες ἢ οἱ κεφαλαιούχοι, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ ἀκόμα οἱ κληρικοί. Οἱ ευρείας ἐκτάσεως ἀναφορὲς τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας σ' ἐκείνους τοὺς κληρικούς, που ἀσκούσαν τὴν τοκογλυφία, ἀποκαλύπτει τὴν μεγάλη διάσταση θεωρίας καὶ πράξης που κυριαρχοῦσε στους ἐκκλησιαστικούς κύκλους, σχεδὸν ἀπὸ τὴν γέννηση τοῦ χριστιανισμοῦ. Διάσταση που καταδεικνύει ὅτι τὸ κίνητρο τοῦ κέρδους κάμπτει κάθε ἠθικό κανόνα καὶ ἐνοχή. Ἡ ὑπόσχεση γιὰ μεταθανάτια ἀνταμοιβή σε ὅσους δὲν διέπραξαν τοκογλυφία, ἀλλὰ δάνειζαν ἀτόκως στους πτωχοὺς, οὐδόλως ικανοποιούσε μερίδα τοῦ κλήρου. Ἡ ἀπόληψη τῶν τόκων - τῶν ἐχιδνῶν, κατὰ τὴ χαρακτηριστικὴ ρῆση τοῦ Μεγάλου Βασιλείου σε σχέση με τὸν ἀνατοκισμό - ἀποτελοῦσε προσφιλή καὶ ἀποδοτικὴ ἐπιδίωξη τινῶν ἐκ τοῦ πρωτοχριστιανικοῦ ιερατείου. Τὸ πρόβλημα αὐτὸ οδήγησε στὴ λήψη κανονιστικῶν μέτρων ἀπὸ τὶς ἀκολουθήσες Οἰκουμενικὲς Συνόδους²⁰².

4. ΟΙ ΣΥΝΟΔΙΚΕΣ ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ.

Οἱ Οἰκουμενικὲς Σύνοδοι ἀπέτελεσαν τὸ ἀνώτατο νομοθετικό, διοικητικό, δικαστικό καὶ διδακτικό ὄργανο τῆς νέας ἐκκλησίας²⁰³. Με σταθερὰ ἀπαναλαμβανόμενο τρόπο, οἱ συγκληθείσες ὑπὸ τῶν αυτοκρατόρων

²⁰² Βλ. «Ἡ Τοκογλυφία, Διαχρονικὴ-Ἐγκληματολογικὴ προσέγγιση»... σελ. 27-28.

²⁰³ Οἱ ἀποφάσεις τῶν Συνόδων, σε ὅ,τι ἀφοροῦν τὴ διοίκηση καὶ διαποίμανση στα πλαίσια τῆς ἐκκλησίας, καθὼς καὶ τὴ χριστιανικὴ ζωὴ τῶν πιστῶν, ὀνομάζονται κανόνες. Οἱ κανόνες που θεωροῦνται ἀμετάβλητοι καὶ ἀμετάκλητοι μποροῦν νὰ τροποποιηθοῦν μόνο με νεώτερη οἰκουμενικὴ σύνοδο.

Οικουμενικές Σύνοδοι απαγόρευσαν τη λήψη τόκων, στα πλαίσια των κανόνων που θέσπισαν²⁰⁴.

Εις την Α' Σύνοδον της Καρχηδόνας (349) επίσκοπός τις καλούμενος Abundantius, ομιλών υπηγάθη παλαιότεραν εν Αφρική Σύνοδον, ήτις είχεν απαγορεύσει εις τους κληρικούς τον τοκισμόν. Εκ τινός δε μαρτυρίας του Καρχηδόνα Κυπριανού γνωρίζομεν ότι ολίγον πρό του διωγμού του Δεκίου (249 - 251) επίσκοποί τινές ηύξανον τα έσοδά των διά τοκισμού.

Έξ άλλου εκ του κ' κανόνος της εν Ελβίρα της Ισπανίας συνελθούσης τοπικής συνόδου²⁰⁵ βλέπομεν ότι απαγορεύετο επί ποινή καθαιρέσεως εις τους κληρικούς και αφορισμού εις τους λαϊκούς ο επί τόκω δανεισμός. Εις την πρώτην οικουμενικήν σύνοδον (325), εις την οποίαν συμμετείχον και τινες λαϊκοί, η απαγόρευσις του τόκου περιωρίσθη πλέον μόνον εις τους κληρικούς και μοναχούς²⁰⁶. Εις τούτο ίσως να επηρεάσθησαν οι Πατέρες της συνόδου υπό της πολιτικής νομοθεσίας, και δη υπό του ολίγον πρό της συνόδου δημοσιευθέντος υπό του Μ. Κωνσταντίνου νόμου, δι' ου επετρέπετο τόκος 12% επί χρηματικών και 6% επί άλλων δανείων.

Διά των συνοδικών τούτων αποφάσεων, λειφθησών κατά τας αρχάς του δ' αιώνα, και του επίσης καταδικάζοντος την τοκοληψίαν εις τους κληρικούς μδ' Αποστολικού κανόνος, όστις εκφράζει παλαιότεραν εν τη Εκκλησία διδασκαλίαν, αποδεικνύεται ότι η Εκκλησία από του γ' αιώνα αντιμετώπιζε σοβαρώς το πρόβλημα της τοκογλυφίας. Εφ' όσον δε επέβαλλεν αύτη την ποινήν της καθαιρέσεως κατά των τοκογλύφων κληρικών, ασφαλώς θα απετρέποντο και οι λαϊκοί χριστιανοί από την διάπραξιν του αμαρτήματος τούτου²⁰⁷.

²⁰⁴ Βλ. «Η Τοκογλυφία, Διαχρονική-Εγκληματολογική προσέγγιση»... σελ. 28.

²⁰⁵ Αύτη συνεκλήθη εις το τέλος του γ' ή τας αρχάς του δ' αιώνα.

²⁰⁶ Κανών ιζ', Α' οικουμενικής συνόδου.

²⁰⁷ Βλ. «Αι περί Ιδιοκτησίας απόψεις εν τη Εκκλησία...», σελ. 80-81.

Οι απαγορεύσεις μάλιστα, μετά το 419 επεκτάθηκαν και στους λαϊκούς. Η ποινή για το αμάρτημα της τοκογλυφίας ήταν η καθαίρεση του κληρικού από το σχήμα. Η απαγόρευση της Θείας Κοινωνίας, αλλά και αυτής ακόμα της συνεστίασης με τον τοκογλύφο, ήταν οι ποινές για τους λαϊκούς. Εκ των Συνόδων αυτών, σημαντικότερη υπήρξε η Πενθέκτη. Η Πενθέκτη Οικουμενική Σύνοδος (691) στην Κωνσταντινούπολη, αποτέλεσε συνέχεια της Ε' και της ΣΤ' Συνόδου, οι οποίες δεν εξέδωσαν κανόνες. Με τις αποφάσεις της Συνόδου αυτής οι Πατέρες κωδικοποίησαν τους προϋπάρχοντες κανόνες των Οικουμενικών και Τοπικών Συνόδων, των Αποστόλων και των διαφόρων Πατέρων της Εκκλησίας. Οι 102 κανόνες της Πενθέκτης Συνόδου αποτέλεσαν τη βάση του ημέτερου κανονικού δικαίου και επικυρώθηκαν με τον Β' κανόνα της Πενθέκτης Συνόδου. Ο Κανών Ι' -Μη είναι τοκογλύφους τους κληρικούς, της ίδιας συνόδου, ορίζει:

«Ἐπίσκοπος, ἢ Πρεσβύτερος, ἢ Διάκονος, τόκους, ἢ τὰς λεγομένας ἑκατοστὰς λαμβάνων, ἢ παυσάσθω, ἢ καθαιρείσθω.»

Ὅποιος, (λέγει ο παρών Κανών,) Ἐπίσκοπος, ἢ Πρεσβύτερος, ἢ Διάκονος παίρνει διάφορα εἰς τὰ ἄσπρα ὅπου δανείσει ἢ δώδεκα, ἢ ἕξ εἰς τὰ εκατὸν γρόσια, θετέον, οὗτος, ἢ ας παύση ἀπὸ αὐτά, ἢ ἀν δὲν παύῃ, ας καθαιρεῖται²⁰⁸.

Κατ' ουσίαν, με τον κανόνα αυτό επαναλαμβάνονται και επικυρώνονται οι κάτωθι κανόνες:

α. μδ' των αγίων Αποστόλων, Περί τοκίζοντος κληρικού:

«Ἐπίσκοπος, ἢ Πρεσβύτερος, ἢ Διάκονος τόκους ἀπαιτῶν τοὺς δανειζομένους, ἢ παυσάσθω, ἢ καθαιρείσθω.»

Το να δανείζη τινὰς τὸ ἀργύριόν του με διάφορον, εἶναι ἐμποδισμένον καὶ ἀπὸ τὸν παλαιὸν Νόμον... Εἰ δὲ τούτο ἦταν ἐμποδισμένον κοντὰ εἰς τοὺς Ἰουδαίους, πολλῶ μάλλον εἶναι ἐμποδισμένον τῶρα κοντὰ εἰς ἡμᾶς τοὺς

²⁰⁸ Βλ. «ΠΗΔΑΛΙΟΝ» ἤτοι ἅπαντες οἱ ἱεροὶ καὶ θεῖοι κανόνες ἐρμηνευομένοι παρά Ἀγαπίου ἱερομονάχου καὶ Νικοδήμου μοναχοῦ, ἐκδ. Βλαστοῦ Χ. Βαρβαρρηγοῦ, Ἀθήναι 1886, σελ. 188.

Χριστιανούς²⁰⁹. μείζον γαρ του ιερού ὄδε. (Ματθ. ΙΒ΄. 6.). Εἰ δε ἀπό ὅλους τοὺς Χριστιανούς τούτο ἀπηγόρευται, πόσω μάλλον ἀπό τοὺς ιερωμένους καὶ Κληρικούς, οἱ ὁποῖοι πρέπει νὰ ἦναι τύπος καὶ παράδειγμα παντός καλοῦ; Καὶ μάλιστα ἀπό τοὺς ἀσκητάς, καὶ ερημίτας, τοὺς ἐσταυρωμένους τῷ κόσμῳ; Ἀσκητής καὶ τοκιστής, ἀπαράδεκτον τοῖς ὅλοις κατὰ ἀλήθειαν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἀκοήν. Διὰ τούτο λοιπόν καὶ ὁ παρὼν Ἀποστολικὸς κανὼν διορίζει· ὅτι, ὅποιος Ἐπίσκοπος, ἢ Πρεσβύτερος, ἢ Διάκονος, δανείζοντας τὰ ἄσπρα του, ζητεῖ ἀπό τοὺς χρεωφειλέτας διάφορον, ἢ νὰ παύσῃ ἀπὸ τὴν τοιαύτην ἀισχροκέρδειαν, ἢ νὰ καθαιρεῖται. Παρομοίως, ἐντεύθεν, πρέπει καὶ οἱ Μοναχοὶ νὰ δέχονται τὰ ἀρμόδια αὐτοῖς ἐπιτίμια, ἤγουν ἀφορισμόν, καὶ ἀκοινωνησίαν, με στερεάν ὑπόσχεσιν, ὅτι νὰ ἀπέχουν εἰς τὸ ἐξῆς ἀπὸ τὴν φανεράν ἀξιοκατάκριτον παρανομίαν τούτην²¹⁰.

²⁰⁹ «Ὅθεν καὶ ἡ Νεαρά του Λέοντος ορίζει, ὅτι, ἀν καὶ οἱ προσητερινοὶ βασιλεῖς ἀπὸ λόγου μας ἐδέχθησαν τὸ διάφορον διὰ τὴν σκληροκαρδίαν, καὶ ὠμότητα τῶν δανειστών, ἡμεῖς ὁμῶς ἐκρίναμεν δίκαιον νὰ λείπῃ παντελῶς ἀπὸ τὴν πολιτείαν τῶν Χριστιανῶν τὸ τοιοῦτον, ὡς ἀνοίκειν εἰς τὴν ζωὴν αὐτῶν, καὶ ἐμποδισμένον ἀπὸ τοὺς θεῖους νόμους. Διὰ τούτο προστάσσει ἡ γαλιηνότης ἡμῶν, νὰ μὴ ἔχῃ ἀδειάν τινος, τελείως, εἰς καμίαν ὑπόθεσιν νὰ πάρῃ διάφορον, μήπως θέλοντες νὰ φυλάττωμεν νόμον ἀνθρώπινον, παραβῶμεν τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ. » Ἀλλ' ὅσον καὶ ἀν πάρῃ τινὰς δανειστής, νὰ λογαριάζηται εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦ χτρέους. (Ἀρμενοπουλ. βιβλ. Γ΄, τίτλ. ζ΄.) Εἰ δε καὶ τὸ σχόλιον τοῦ Β΄ τίτλ. κεφ. α΄. τοῦ νομικοῦ τοῦ Φωτίου, λέγει, ὅτι ἡ ΡΛΑ΄ Νεαρά του Ιουστινιανοῦ, κειμένη ἐν βιβλ. Ε΄ τίτλ. γ΄. κεφ. θ΄. ορίζει, ὅτι, ἀνίσως καὶ ἀφήσῃ τινὰς εἰς τὴν διαθήκην τοῦ δωρεάν εἰς εὐσεβεῖς αἰτίας, (ἤτοι εἰς ἐλευθερίας τυχόν σκλαβωμένων, εἰς κτίρια ἱερῶν ναῶν, εἰς πενήτων καὶ ὀρφανῶν ἀνηλίκων κυβερνήσεις, καὶ τροφάς), προστάζομεν ἀνάμεσα εἰς ἐξ μῆνας, ἀφ' οὗ φανερωθῇ ἡ τοιαύτη διαθήκη, νὰ δίδεται ἡ δωρεά αὕτη καὶ τὸ ψυχικόν εἰς τὰ πρόσωπα ὅπου ἀφέθη. Εἰ δε καὶ οἱ ἐπίτροποι καὶ οἱ οἰκονόμοι τῆς διαθήκης τοῦ ἀποθανόντος ἤθελαν ἀναβάλλουν τὸν καιρόν ὑπὲρ τοὺς ἐξ μῆνας, καὶ δὲν δώσουν τὸ ψυχικόν αὐτό, νὰ τὸ δίδουν πλέον με διάφορον, καὶ κάθε νόμιμον ἀύξῃσιν ἀπὸ τὸν καιρόν, ὅπου ἀπέθανεν ἐκεῖνος ὅπου τὸ ἀφήσεν. Ἀνίσως, λέγω, καὶ ἡ Νεαρά αὕτη οὕτω διορίζῃ, καὶ ὁ Φώτιος αὐτό τούτο λέγῃ, τίτλ. θ΄. κεφ. ΚΖ΄. ὁ δε σχολιαστής Βαλσαμών λέγει, ὅτι πρέπει νὰ εὐχαριστήσωμεν τὸν Πατριάρχην Φώτιον διὰ τὴν ἐρμήνευσεν καλῶς, πῶς πρέπει οἱ ἐπίσκοποι καὶ κληρικοὶ νὰ ζητοῦν διάφορα. Τούτο δὲν πρέπει τελείως νὰ συγχύσῃ τὸν ἀναγινώσκοντα. Διὰ τὸν Φώτιος θέλει νὰ ζητῶσι διάφορα οἱ κληρικοὶ, ὄχι διὰ τὰ ἄσπρα, ἢ διὰ ἄλλα πράγματα, ὅπου αὐτοὶ ἰδικὰ τοὺς δανείζουσι, διότι τούτο εἶναι ἐναντίον εἰς τοὺς ἱερούς Κανόνας, καὶ εἰς τὸ Εὐαγγέλιον, καὶ εἰς τὸν θεῖον Νόμον, ἀλλά, καθὼς εἶναι ὀλοφάνερρον ἀπὸ τὰ ἴδια λόγια τῆς Νεαράς, διάφορον ἐννοεῖ, πῶς πρέπει νὰ ζητοῦν, διὰ ἐκεῖνα τὰ ψυχικά ὅπου ἀφίνουσιν οἱ ἀποθανόντες εἰς πρόσωπα χρειαζόμενα, διὰ ψυχικὴν σωτηρία τοὺς, οἱ δε οἰκονόμοι τῶν ἀποθανόντων τὰ κατακρατοῦν διὰ νὰ τὰ τρώγουν αὐτοὶ, καὶ ἀναβάλλουσι τὸν καιρόν τῆς τούτων δόσεως. Ὅθεν ἀς μὴ ἐπιστηρίζωνται οἱ τοκισταὶ καὶ τοκογλύφοι εἰς τὰ λόγια ταῦτα τοῦ Βαλσαμώνος, διὰ τὴν αὐτὰ εἶναι τὴν ἀληθεῖα ράβδος καλαμίνῃ, κατὰ τὸν προφήτην, ἢ μάλλον εἰπεῖν, κάλαμος συντετριμμένος ἀφ' εαυτοῦ, (Ιεζεκ. ΙΘ΄. 6. Ματθ. ΙΒ΄. 20.) καὶ τίποτε δὲν τοὺς βοηθεῖ, ἀλλά μάλλον τοὺς ρίπτει κατὰ γῆς καὶ τοὺς ἐγκρεμνίζει εἰς ψυχώλεθρον βάραθρον. Διότι, ἀνίσως ἡμεῖς οἱ Χριστιανοὶ ἔχωμεν ἐντολήν Εὐαγγελικὴν, ὅταν δανείζομεν νὰ μὴ ἐλπίζομεν νὰ πάρωμεν οὐδὲ αὐτό τὸ κεφάλαιον «δανείζετε, μηδὲν ἀπελπίζοντες» (Λουκ. ΣΤ΄. 35). Καὶ ὁ Σειράχ λέγει «ἐάν δανείσῃς, ὡς ἀπολωλεκῶς γίνου» (Η΄. 45.) πῶς θέλομεν συγχωρηθῆ, ἀνίσως πέρνωμεν καὶ διάφορον;

²¹⁰ Βλ. «ΠΗΔΑΛΙΟΝ»... σελ. 52-53.

β. Κανών ΙΖ' -Περί των τοκιζόντων κληρικών, της Α' Οικουμενικής Συνόδου (325) στη Νίκαια Βιθυνίας:

«Ἐπειδὴ πολλοὶ ἐν τῷ Κανόνι ἐξεταζομένοι, τὴν πλεονεξίαν καὶ τὴν αἰσχροκέρδειαν διώκοντες, ἐπελάθοντο τοῦ θείου γράμματος λέγοντος «τὸ ἀργύριον αὐτοῦ οὐκ ἔδωκεν ἐπὶ τόκῳ.» (Ψαλμ. ΙΑ'. 5) Καὶ δανείζοντες ἑκατοστὰς ἀπαιτοῦσιν· ἐδικαίωσεν ἡ ἁγία καὶ μεγάλη Σύνοδος, ὡς, εἴ τις εὐρεθείη μετὰ τὸν ὄρον τοῦτον τόκους λαμβάνων, ἐκ μεταχειρίσεως, ἢ ἄλλως μετερχόμενος τὸ πρᾶγμα, ἢ ἡμιολίας ἀπαιτῶν, ἢ ὅλως ἕτερόν τι ἐπινοῶν αἰσχροῦ κέρδους ἕνεκα, καθαιρεθήσεται τοῦ κλήρου καὶ ἀλλότριος τοῦ Κανόνος ἔσται.»

Διάφοροι Κανόνες εμποδίζουν τὸν ἀσπρὸν τὰ διάφορα, ἀλλὰ καὶ ὁ παρὼν αὐτὸ τούτο διορίζεται, λέγων· Ἐπειδὴ πολλοὶ κανονικοί, ἴτοι κληρικοί, ἀγαπῶντες τὴν πλεονεξίαν καὶ τὴν αἰσχροκέρδειαν, ἀλησμόνησαν τὸ ψαλμικὸν λόγιον τοῦ Δαβίδ, τὸ λέγον, ὅτι τὸ ἀργύριον αὐτοῦ δὲν ἔδωκε μετὰ τὸ διάφορον, ὁ δίκαιος δηλ. ὅπου μέλλει νὰ κατοικήσῃ εἰς τὸ ἅγιον ὄρος τοῦ Κυρίου, ταυτὸν εἰπεῖν, εἰς τὴν οὐράνιον βασιλείαν, ἀλλὰ δανείζοντες ζητοῦσι νὰ πέρνουσιν ἀπὸ τοὺς χρεωφειλέτας τῶν ἑκατοστᾶς²¹¹, ἴτοι δώδεκα νομίσματα, ἢ γρόσια θετέον, εἰς τὰ ἑκατὸν (ὅστις ἴτο ὁ βαρύτερος τόκος ἀπὸ τοὺς ἄλλους)· ἐπειδὴ, λέγω, τούτο ποιοῦσιν οἱ κληρικοί, ἔκρινε δίκαιον ἡ ἁγία καὶ μεγάλη Σύνοδος αὕτη, ὅτι ἀνίσως ὕστερα ἀπὸ τὸν Κανὸνα τούτον εὐρεθῆ τινὰς κληρικός νὰ πέρνη διάφορα, ἢ ὡς πραγματεῖαν τινὰ μεταχειριζόμενος τὸ πρᾶγμα, ἢ καὶ κατὰ ἄλλον τρόπον, (θέλωντας δηλ. νὰ μὴ φαίνεται πὼς αὐτὸς πέρνει διάφορα, δίδει μὲν τὰ ἄσπρα τοῦ εἰς τοὺς ἔχοντας χρεῖαν, συμφωνεῖ δὲ με αὐτοῦς νὰ συμμερίζεται καὶ αὐτὸς ἀπὸ τὰ διάφορα καὶ τὸ κέρδος τῶν ἀσπρῶν, ὀνομάζων τὸν εαυτὸν του, ὄχι δανειστήν, ἀλλὰ συμμεριστήν καὶ κοινωνόν)· ὅστις λοιπὸν εὐρεθῆ νὰ κάμη ταῦτα, ἢ καὶ νὰ ζητῆ ἡμιολίας (ἴτοι τὸ ἡμισυ τῆς ἑκατοστῆς, ὅπερ εἶναι ἐξ νομίσματα, ἢ καὶ ἐξ γρόσια ἐκ τῶν ἱβ' τοῦ ὅλου διαφόρου, δηλ. τῶν 100) ἢ

²¹¹ Τὴν ἑκατοστὴν ταύτην ἀναφέρει καὶ ὁ θεῖος Χρυσόστομος, ομιλ. ΝΣΤ'. εἰς τὸ κατὰ Ματθ. λέγων, οὗτος (ὁ χρεωφειλέτης ἄνθρωπος) μόλις ἑκατοστὴν ἀποδίδωσιν, ἐκεῖνος δὲ (ὁ Θεός) ἑκατονταπλασίονα, καὶ ζωὴν αἰώνιον.

άλλο τι παρόμοιον πράγμα επινοεί διά αισχροκέρδειαν, ο τοιούτος θέλει καθαιρεθῆ ἀπό τον κλήρον, και θέλει αποξενωθῆ της Κανονικής τάξεως²¹².

γ. Κανών Δ' Οι κληρικοί ούτε δανείζουσιν ούτε τοκίζουσι της Εν Λαοδικεία Φρυγίας Συνόδου (ίσως 360):

«Περὶ τοῦ, μὴ δεῖν ἱερατικούς δανείζειν, καὶ τόκους καὶ τὰς λεγομένας ἡμιολίας λαμβάνειν.»

Δεν πρέπει οι ιερωμένοι να δανείζουν και να λαμβάνουν διάφορα και ημιολίας, ἤτοι το μισόν του όλου διαφόρου των εκατόν, ἤτοι ἐξ νομίσματα ἢ γρόσια εις τα εκατόν, κατά τον παρόντα Κανόνα²¹³.

δ. Κανών Ε' Περί απληστίας, της Συνόδου εν Καρθαγένη (419):

«Τὴν τῆς ἀπληστίας ἐπιθυμίαν, ἣν τῶν κακῶν ἀπάντων μητέρα εἶναι, οὐδεὶς ἀμφιβάλλει, δέον ἐπέχειν, ἵνα μὴ τοῖς ἀλλοτρίοις κατακέχρηται, μηδὲ ἵνα, διὰ κέρδος, τοὺς τῶν Πατέρων ὄρους τις ὑπερβαίνη, μηδὲ ἵνα παντοίως τινὶ Κληρικῶ ἐξὸν εἶη ἀπὸ οἰουδήποτε πράγματος τόκον λαβεῖν. Καὶ τὰ μὲν νεωστὶ ἀνενεχθέντα, ἀμαυρὰ ὄντα, καὶ καθόλου λανθάνοντα, σκοπούμενα παρ' ἡμῶν, τυπωθήσονται. Περὶ ὧν δὲ φανερώτατα ἡ θεία Γραφή ἐθέσπισεν, οὐ δεῖ ψηφίζεσθαι, ἀλλὰ μᾶλλον ἔπεσθαι. Ἀκολουθῶς γὰρ τὸ ἐν λαϊκοῖς ἐπιλήψιμον, πολλῶ μᾶλλον ἐν Κληρικοῖς ὀφείλει καταδικάζεσθαι.»

Μέλλοντας ο παρών Κανών να διατάξη, ὅτι να μη παίρνουν διάφορα οι Κληρικοί, γενικώτερον και αναβατικώτερον ἀρχεται ἀπό την πλεονεξίαν, ἣτις εἶναι μήτηρ όλων των κακῶν, και ἀκολουθῶς και των διαφόρων, λέγων, ὅτι η τοιαύτη αμαρτία πρέπει να ἐμποδίζεται, ἵνα μη με την ευλογοφανή τάχα των δανείων δόσιν, ἣτις κακή και παρά το πρέπον μεταχείρισις ἐστιν, αφαιρεῖ τα ξένα κέρδη των δανειζομένων· και ἵνα μη ἔχη ἄδειαν κανένας Κληρικός να λαμβάνη διάφορον, τόσον ἀπό τα ἄσπρα, ὅσον και ἀπό ἄλλου οἰουδήποτε

²¹² Βλ. «ΠΗΔΑΛΙΟΝ»... σελ. 124-125.

²¹³ Βλ. «ΠΗΔΑΛΙΟΝ»... σελ. 343.

είδους πράγμα όπου ήθελε δανείσει, και διά το κέρδος αυτό να παραβαίνη τους Κανόνας των Πατέρων, τους τα διάφορα εμποδίζοντας. Και τα μεν τώρα νεωστί αναφερθέντα εις την Σύνοδον ταύτην, σκοτεινά όντα και ασαφή, θέλουν θεωρηθούν από ημάς, και αποφασισθούν²¹⁴. Εις εκείνα δε όπου και η θεία Γραφή, και οι ιεροί Κανόνες θεσπίζουσιν, εμποδίζοντες φανερά τα διάφορα και από τους λαϊκούς, και από τους Κληρικούς, ημείς δεν πρέπει να αποφασίζωμεν, αλλά να ακολουθούμεν, διατί, αν από την θείαν Γραφήν και τους Κανόνας και οι λαϊκοί καταδικάζονται, όταν παίρνουσι διάφορα, πόσω μάλλον καταδικάζονται οι Κληρικοί τούτο πράττοντες;²¹⁵

Ο Κ' Κανών της εν Καρθαγένη τοπικής Συνόδου λέγει επίσης:

«Ήρρεσεν, ίνα Κληρικός, εάν χρήματα δῶ έν χρήσει, τὰ χρήματα λάβη· εάν είδος όσον δέδωκε λάβη.»

Και ούτος ο Κανών παρομοίως με τον Ε'. της παρούσης ταύτης Συνόδου εμποδίζει το να λαμβάνουν διάφορα οι Κληρικοί. αλλ' όσα μεν άσπρα δανείσουν, τόσα και να λαμβάνουν, και ότι άλλο είδος δώσουν, είτε σίτον, είτε όσπρια, είτε άλλο τοιούτο τι, τόσον και να παίρνουν οπίσω, και όχι περισσότερον²¹⁶.

ε. Κανών ΙΔ' Μεγάλου Βασιλείου, Περί του πότε οι τοκισταί ιερώνται:

«Ο τόκους λαμβάνων, εάν καταδέξηται τὸ ἄδικον κέρδος εις πτωχούς ἀναλῶσαι καὶ τοῦ λοιποῦ τοῦ νοσήματος τῆς φιλοχρηματίας ἀπαλλαγῆναι, δεκτός ἐστιν εις Ἱερωσύνην.»

Διορίζει ο παρών Κανών ότι, ανίσως τινάς, λαϊκός ών, έπερνε διάφορα εκ των άσπρων του, ούτος, εάν εξοδεύση το άδικον κέρδος, ήτοι, τα διάφορα αυτά (ορα και πως ονομάζει τα διάφορα άδικα, καν και από τους λαϊκούς πέρνωνται)

²¹⁴ Τα αναφερθέντα ταύτα εις την Σύνοδον, όσον από το ύφος, φαίνεται να ήσαν ίσως στοχασμοί τινών ασαφείς, κλίνοντες εις το να λαμβάνονται διάφορα.

²¹⁵ Βλ. «ΠΗΔΑΛΙΟΝ»... σελ. 379-380.

²¹⁶ Βλ. «ΠΗΔΑΛΙΟΝ»... σελ. 385-386.

εις πτωχούς, και εις το εξής παύση από αυτά, δέχεται εις το να γένη Ιερέυς·
ώστε εξ αντιδιαστολής νοείται ότι ο μη τα διάφορα των χρημάτων του
διαμοιράσας, Ιερέυς να γένη δεν δύναται²¹⁷.

στ. Κανών ΛΒ' -Νικηφόρου Ομολογητού, Περί τοκογλυφούντων ποιηής:

«Δέν πρέπει τινὰς Ιερεύς νὰ μεταλαμβάνη ἐκείνους όπου παίρνουν διάφορα,
μήτε νὰ συντρῶγη μὲ αὐτούς, ἐὰν ἐπιμένουν εἰς αὐτὴν τὴν παρανομίαν²¹⁸.»

ζ. Κανών ΣΤ' Γρηγορίου Νύσσης, Περί ληστών και λαθρολεπτών:

«... ἡ φιλόνεικός τε καὶ θυμῶδης διάθεσις πολλὰς ἐκ τῆς τοιαύτης αἰτίας τὰς
ἀφορμὰς λαμβάνει, καὶ τὸ ὅλον εἰπεῖν συμφωνεῖ ἡ τοιαύτη νόσος τῷ
Ἀποστολικῷ τῆς πλεονεξίας ὄρω. Ὁ γὰρ θεῖος Ἀπόστολος οὐ μόνον αὐτὴν
«εἰδωλολατρείαν, ἀλλὰ καὶ ῥίζαν πάντων τῶν κακῶν» ἀπεφήνατο (Α'. Τιμοθ.
ΣΤ'. 10). Καὶ ὅμως τὸ τοιοῦτον εἶδος παρώφθη τῆς νόσου ἀνεπίσκεπτόν τε καὶ
ἀτημέλητον· δι' ὃ καὶ πλεονάζει κατὰ τὰς Ἐκκλησίας τὸ τοιοῦτον ἀρρώστημα,
καὶ οὐδεὶς τοὺς ἐπὶ τὸν Κλῆρον ἀγομένους περιεργάζεται, μήπως τῷ τοιούτῳ
εἶδει τῆς εἰδωλολατρείας κατεμιάνθησαν. Ἀλλὰ περὶ μὲν τούτων διὰ τὸ
παρεῖσθαι τοῖς Πατράσιν ἡμῶν ἀρκεῖν ἡγούμεθα τῷ δημοσίῳ τῆς διδασκαλίας
λόγῳ, ὅπως ἂν οἷόν τε ἦ, θεραπεύειν, ὥσπερ τινὰ πληθωρικὰ τὰς πλεονεκτικὰς
ἀρρωστίας διὰ τοῦ λόγου καθαίροντες. Μόνην δὲ τὴν κλοπὴν, καὶ τὴν
τυμβωρυχίαν, καὶ τὴν ἱεροσυλίαν, πάθος νομίζομεν διὰ τὸ οὕτως ἐκ τῆς τῶν
Πατέρων ἀκολουθίας τὴν παράδοσιν ἡμῶν περὶ τούτων γενέσθαι καίτοι παρὰ
τῆς θείας Γραφῆς ὁ πλεονασμός, καὶ ὁ τόκος τῶν ἀπειρημένων ἐστι καὶ τὸ ἐκ
δυναστείας τινὸς τῇ ἰδίᾳ κτήσει προσαγαγεῖν τὰ ἀλλότρια, κὰν ἐν προσχήματι
πραγματείας τὸ τοιοῦτον τύχη γινόμενον. Ἐπειδὴ τοίνυν τὸ καθ' ἡμᾶς εἰς
ἐξουσίαν Κανόνων οὐκ ἀξιόπιστον, τὴν ἐπὶ τῶν ὁμολογουμένως
ἀπηγορευμένων κανονικῆν κρίσιν ἤδη τοῖς εἰρημένοις προσθήσομεν...»

²¹⁷ Βλ. «ΠΗΔΑΛΙΟΝ»... σελ. 485-486.

²¹⁸ Βλ. «ΠΗΔΑΛΙΟΝ»... σελ. 588.

...εξ αιτίας της πλεονεξίας πολλοί θυμοί και μάχαι γεννώνται. Με ένα λόγον ο Απόστολος ρίζαν όλων των κακών την πλεονεξίαν ορίσας σύμφωνον, και αρμόδιον τον ορισμόν αυτής με το πράγμα απέδωκε. Δεν ηξεύρω όμως διά τι η τόση μεγάλη κακία έμεινεν από τους Πατέρας ανεπιτίμητος²¹⁹. διά τούτο και πλεονάζει εις τους εκκλησιαστικούς, και κανέναν από τους μέλλοντας χειροτονηθήναι δεν εξετάζεται, αν εμολύνθη με τούτο το είδος της ειδωλολατρείας. Αλλ' επειδή την πλεονεξίαν, ως είπομεν, αφήκαν οι Πατέρες ανεπιτίμητον, διά τούτο και ημείς αρκούμεθα εις το να καθωρίζομεν την ασθένειαν ταύτην με τους επ' Εκκλησίας κηρυττομένους λόγους, ώσαν τόσα πληθωρικά πάθη (πληθώρα δε λέγεται κατά τους ιατρούς, όταν πληθύνη κανέναν από τους τέσσαρας χυμούς του σώματος, οίον, η ξανθή χολή, το φλέγμα, το αίμα και η μέλαινα χολή, και ακολούθως πληθωρικά πάθη λέγονται αι εκ του τοιούτου πληθυσμού ακολουθούσαι ασθένειαι). επιτιμώνμεν δε μόνον την κλεψίαν, το άνοιγμα των τάφων και την ιεροσυλίαν, διατί και οι Πατέρες αυτά επετίμησαν. Και μ' όλον όπου και ο πλεονασμός, ήτοι το να παίρνη τινάς περισσότερο από ότι είδος άλλο δώση, έξω από τα άσπρα, και το διάφορον των άσπρων, και το να αρπάξη τινάς δυναστικώς τα ξένα πράγματα, καν είναι εις σχήμα πραγματείας την αρπαγήν ταύτην μεταχειρίζεται, ταύτα, λέγω, πάντα είναι εμποδισμένα από την θείαν Γραφήν²²⁰. Και ημείς ηθέλαμεν τα επιτιμήσει με Κανόνα, αν ημείς μόνοι είχομεν την εξουσίαν να εκθέσωμεν Κανόνα (της

²¹⁹ Διά τι ο Άγιος ούτος λέγει πως αφήκαν ανεπιτίμητον την πλεονεξίαν οι Πατέρες, εις καιρόν όπου ο Γ' του θαυματουργού Γρηγορίου την επιτιμιά; όρα την λύσιν εκεί. Σημείωσε δε, ότι έτερον είδος της ειδωλολατρείας την πλεονεξίαν ο Άγιος ωνόμασεν εν αρχή του Κανόνος τούτου, όχι διατί είπεν ανωτέρω κανένα άλλο είδος αυτής, αλλά τούτο δηλοί, ότι δύο είναι τα είδη της ειδωλολατρείας· εν μεν αυτή η άμεσος και φανερά των ειδώλων προσκύνησις, και άλλο δε η πλεονεξία η έμμεσος και λεληθότως διά της προσπαθείας του χρυσού και του αργύρου λατρεύουσα τη κτίσει παρά τον κτίσαντα.

²²⁰ Τον μεν γαρ πλεονασμόν εμποδίζει ο Κύριος εις το Ευαγγέλιον (Λουκ. 12. 15) λέγων· «Ορᾶτε και φυλάσσεσθε ἀπὸ πάσης πλεονεξίας· ὅτι οὐκ ἐν τῷ περισσεύειν τινὶ ἢ ζωῇ αὐτοῦ ἐστὶν ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ.» Τον δε τόκον, ήτοι το διάφορον, εμποδίζει το Δευτερονόμιον, λέγων· «Οὐκ ἐκτοκειεὶς τῷ ἀδελφῷ σου». Η δε εν σχήματι πραγματείας αδικία και αρπαγή του ξένου πράγματος, φαίνεται μοι να δηλούται δι' εκείνου του ψαλμικού· «ψευδεὶς οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων ἐν ζυγοῖς τοῦ ἀδικῆσαι αὐτοὶ ἐκ ματαιότητος ἐπὶ τὸ αὐτό. μὴ ἐλπίζετε ἐπ' ἀδικίαν καὶ ἐπὶ ἀρπάγματα μὴ ἐπιποθεῖτε» (Ψαλμ. ΞΑ'. 10-11.)· συντομώτερα δε ταύτα τα τρία περιλαμβάνει ο Θεός εις τον Ιεζεκιήλ, λέγων περί του δικαίου ανθρώπου, «τὸ ἀργύριον αὐτοῦ ἐπὶ τόκῳ οὐ δώσει καὶ πλεονασμὸν οὐ λήψεται καὶ ἐξ ἀδικίας ἀποστρέψει τὴν χεῖρα αὐτοῦ» (Ιεζεκιήλ. ΙΗ'. 8.)· καθως και περί του λοιμού, και αδικου ανθρώπου λέγει παρακάτω ότι δεν φυλάττει ταύτα.

Συνόδου γαρ τούτο, και όρα εις τα προλεγόμενα εν γένει περί των ιερών Κανόνων), όθεν λέγομεν μόνον το παρά των Πατέρων κανονικόν επιτίμιον των ειρημένων τριών αμαρτιών²²¹.

Η λήψη του τόκου αποτελεί λοιπόν εκμετάλλευση του συνανθρώπου, αλλά πολύ περισσότερο πλεονεξία και απληστία, που το σύνολο των Συνόδων και των πατέρων αποστρέφεται, αναγνωρίζοντάς την ως σοβαρότατο αμάρτημα²²².

Το εκκλησιαστικό άδικο που περιγράφεται στους ανωτέρω κανόνες ενυλώνει στοιχεία υπερβατικού χαρακτήρα. Η αμαρτία της λήψης τόκου οδηγεί στην αιώνια τιμωρία. Το προστατευόμενο έννομο αγαθό μόνον εμμέσως μπορεί να θεωρηθεί ότι είναι η περιουσία. Αυτό μάλιστα ισχύει μόνο κατά την κοσμική αντίληψη. Κατά τη μεταφυσική-θεολογική αντίληψη της αμαρτίας το δέον για την αποφυγή της τοκογλυφίας πηγάζει από το λόγο του Θεού. Ο τοκογλύφος παραβαίνει το Θείο νόμο. Ως εκ τούτου, το εκκλησιαστικό άδικο καθορίζεται από προ-οντολογικά δεδομένα. Δεν καθορίζεται από ένα οντικό δεδομένο. Παρ' όλα αυτά, η ρευστότητα που υπήρχε ανάμεσα στην εκκλησιαστική και στην πολιτειακή δικαιοδοσία, οδήγησε στην επίκληση μέτρων πολιτειακού χαρακτήρα, για την προστασία των εκκλησιαστικών εννόμων αγαθών. Πέρα από την καθαίρεση, η βία αποτελούσε συχνά άτυπο επακόλουθο της κανονιστικής κύρωσης. Οι καθαιρεθέντες κληρικοί τιμωρούνταν σωματικά και με αποκοπή των χεριών, των ώτων, των ρινών και ξυλοδαρμό, σε προφανή δηλαδή αντίφαση με τη δογματική και ηθική διδασκαλία της χριστιανικής θρησκείας. Πρέπει επίσης να σημειωθεί, ότι σε αντιδιαστολή με την εκκλησιαστική εξουσία, η πολιτειακή εξουσία της βυζαντινής αυτοκρατορίας επέτρεπε τη σύναψη τοκοφόρων δανείων. Αν και ο

²²¹ Βλ. «ΠΗΔΑΛΙΟΝ»... σελ. 532-533.

²²² πρβλ. Tickle A. Phyllis, «Τα Επτά θανάσιμα αμαρτήματα: 1. Η Απληστία», εκδ. Νεφέλη, Αθήνα, 2005, σελ. 31 και την εκεί αναφορά της ότι: «Η απληστία κάτω από οποιαδήποτε ονομασία, είναι η μητέρα και η μήτρα, η ρίζα και η σύζυγος όλων των άλλων αμαρτημάτων».

Ιουστινιανός μείωσε τα μέγιστα ποσοστά του τόκου²²³, ενώ έγιναν κάποιες προσπάθειες (περί 9^ο μ.Χ. αιώνα) για την ολική κατάργησή του²²⁴, εν τούτοις αυτές δεν είχαν συνέχεια. Αντιθέτως, η νομοθεσία επέτρεπε κατά κανόνα πάντα, τη λήψη μετριοπαθούς τόκου, απαγορεύοντας παράλληλα ρητά, την υπέρβαση των θεμιτών ορίων και τον ανατοκισμό^{225 226}.

Εκ των μέχρι τούδε διαληφθέντων συμπεραίνομεν ότι η Εκκλησία κατά τους πρώτους αιώνας επέκρινε τον τοκισμόν και κατεδίκασε την επί τόκω δανειοδότησιν, έχουσα πρό οφθαλμών αφ' ενός μὲν τόκον επαχθή και καταπιεστικόν διά τους πτωχούς επί τῷ σκοπῷ κτήσεως μεγάλων κερδῶν, αφ' ετέρου δέ τόκον εκ της εις χρήμα δανειοδοτήσεως.

Ενταύθα δηλαδή φαίνεται ότι κατακρίνεται κυρίως η τοκογλυφία και ουχί τόσο η τοκοληψία. Διά τούτο, οσάκις γίνεται αναφορά εις τον τόκον, δεν εννοούνται αι εξ αυτού υλικά απολαβαί των συμβαλλομένων μερών²²⁷, αλλά το δάνειον το συναπτόμενον μεταξύ ενός πένητος και ενός διαθέτου κεφάλαιον προς κάλυψιν των αμέσων αναγκῶν του πρώτου. Ὅθεν η αυστηρά κριτική της Εκκλησίας των πρώτων αιώνων δεν αναφέρεται εις τον έντοκον δανεισμόν χάριν παραγωγικών σκοπῶν, καθ' όσον πολλάκις το δάνειον τούτο αποδίδει περισσότερα οφέλη εις τον δανεισθέντα το κεφάλαιον του δανείσαντος και συνεπώς είναι δίκαιον να προσφέρη τόκον.

²²³ Βλ. σχετ. «Corpus Juris Civilis -Κώδιξ Ιουστινιανού», μτφ. Παντελή Τσιτσέκλη, τόμος Α', βιβλία Α'-Ε', εκδ. Γ. Φέξη, εν Αθήναις, 1911, βιβλίον Δ'. 32, σελ. 606 και την εκεί βασική διάταξη που αφορά τον περιορισμό των τόκων που ίσχυαν στην ρωμαϊκή αυτοκρατορία (κατά κανόνα 12%), λόγω του δυσβάσταχτου αυτών: «Περί δε της των τόκων ποσότητος και γενικῆν διάταξιν ποιήσασθαι αναγκαίον είναι ηγησάμεθα, το αρχαίον σκληρόν και βαρύτατον άχθος αυτών εις μετριότητα κατάγοντες...». Η Ιουστινιάνεια νομοθεσία καθόριζε κατά κανόνα τον συμβατικό τόκο των γενικών δανείων σε 6%. Βλ. σχετ. Αρμενόπουλου Κωνσταντίνου, «Πρόχειρον Νόμων ή Εξάβιβλος», επιμέλεια Πιτσάκη Γ. Κωνσταντίνου, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα, 1971, βιβλίον τρίτον, σελ. 203-204, υποσημείωση 2. Επίσης, για τα επιτόκια ειδικών κατηγοριών προσώπων, όπως επί δανεισμού εμπόρων ή χειροτεχνῶν (8%) ή των αξιωματούχων (4%) κλπ., βλ. σχετ. Encyclopaedia of the Social Sciences, vol. 15, ed. The MacMillan Company, New York, 1935, σελ. 194.

²²⁴ Ο Βασίλειος ο Α' (867-886) εξέδωσε διάταξη «τον τόκο απαγορεύουσα», που περιλαμβάνεται στον Πρόχειρον. Βλ. σχετ. Αρμενόπουλου, όπ. π., σελ. 203-204, υποσημείωση 2.

²²⁵ Βλ. χαρακτηριστικά Αρμενόπουλου, όπ. π., σελ. 203 και τη σαφή διάταξη ότι: «**Οι αναισχύντως τοκίζοντες και τόκους τόκων απαιτούντες ατιμούνται.**»

²²⁶ Βλ. «Η Τοκογλυφία, Διαχρονική-Εγκληματολογική προσέγγιση»... σελ. 28-31.

²²⁷ Ως π.χ. συμβαίνει σήμερα με τα εμπορικά ή βιομηχανικά δάνεια κ.λ.π.

Τοιουτοτρόπως δέον να διακρίνωμεν μεταξύ των καταχρήσεων της εξεταζομένης εποχής, τας οποίας επέκρινον οι ιεροί συγγραφείς, και του σημερινού πιστωτικού συστήματος. Το σημερινόν π.χ. τραπεζικόν σύστημα θεωρείται ως υπηρετικόν των ατομικών και κοινωνικών αναγκών του ανθρώπου. Εν τούτοις και σήμερα δεν έχει εξαλειφθή ολοσχερώς η τοκογλυφία υπό την παλαιάν της μορφήν, μαστίζουσα ιδιαιτέρως τας υπό ανάπτυξιν χώρας.

Κατόπιν των ανωτέρω θα ενόμιζέ τις ότι έχομεν εξέλιξιν τινα της ηθικής περί τόκου διδασκαλίας. Η Εκκλησία ενώ κατά την εξεταζομένην περίοδον κατέκρινε την τοκογλυφίαν, έρχεται σήμερα η ίδια και καταθέτει εις τράπεζας προς τοκισμόν τα κεφάλαιά της. Καθ' ημάς η περί τόκου διδασκαλία της Εκκλησίας, καίτοι αναπτύσσεται εντός εξελισσομένων οικονομικών περί χρήματος αντιλήψεων και συνθηκών, παραμένει και σήμερα η ίδια, κατακρίνουσα πάντοτε οιασδήποτε μορφήν τοκοληψίας εις βάρος των εχόντων ανάγκην πτωχών, ήτις θα ήτο αντίθετος προς την εντολήν της προς τον πλησίον αγάπης. Ως προς την σημερινήν μορφήν των συναπτομένων εντόκων δανείων η Εκκλησία, ως είδομεν, ουδέποτε έλαβε θέσιν. Καίτοι όμως εις την περίπτωσιν ταύτην δύναται να είναι επιτρεπτόν το εκ του τόκου προερχόμενον νόμιμον κέρδος, εν τούτοις θα έπρεπε να θεωρηθή ως ανεπίτρεπτος ο σχηματισμός ιδιοκτησίας εκ μόνης της τοκοληψίας. Ο πλούσιος π.χ. παραλλήλως προς την τοποθέτησιν των κεφαλαίων του χάριν της οικονομικής αναπτύξεως, ευεργετικής δι' όλας τας κοινωνικάς τάξεις, έχει και την υποχρέωσιν της επιτελέσεως μίας οιασδήποτε προσωπικής (πολιτικής, επιστημονικής, επαγγελματικής) εργασίας. Κατά την χριστιανικήν ηθικήν δηλαδή δεν επιτρέπεται η εν αεργία διαβίωσις, πολλώ μάλλον ο πλουτισμός εκ μόνου του τόκου²²⁸.

²²⁸ Βλ. «Αι περί Ιδιοκτησίας απόψεις εν τη Εκκλησία...», σελ. 81-82.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΑ

Η σύγχρονη αντίληψη για την τοκοδοσία έχει συγκαθορισθεί, σε μεγάλο βαθμό, από την προσέγγιση των τριών πολιτισμών που εξετάσαμε. Εξίσου όμως καθοριστική, ήταν για τον δυτικό κόσμο, η σταδιακή αποδέσμευση της κοινωνίας και του ανθρώπου, από την καθολική αναφορά τους στην ανώτερη δύναμη. Σε αυτό συνέβαλε σημαντικά η προτεσταντική ηθική²²⁹, που απενοχοποίησε την τάση για νόμιμο πλουτισμό, αν και αυτό έγινε με θρησκευτική αιτιολογία. Κυρίως όμως, υπό την επιρροή του Διαφωτισμού, η ρήξη με το μεταφυσικό δέον αντικαθιστά τη χριστιανική ερμηνεία του κόσμου. Η κοινωνία παύει να ανατρέχει στο Θείο για να δικαιώσει την οργάνωσή της. Η θρησκευτική ηθική υποκαθίσταται από την ορθολογική συμπεριφορά. Η κοινωνία εκκοσμικεύεται. Η εκκοσμίκευση αυτή, απελευθερώνει το κεφάλαιο και την οικονομική δραστηριότητα από κάθε ηθική αναστολή. Έτσι και η τοκογλυφία, από ένα θέμα θρησκευτικού ενδιαφέροντος, καθίσταται ζήτημα κοινωνικού-οικονομικού ενδιαφέροντος. Δηλαδή, εγκαταλείπονται τα στοιχεία του θρησκευτικού προσδιορισμού της πράξης ως αμάρτημα, ενώ διατηρούνται μόνον όσα ανταποκρίνονται στην εκκοσμικευμένη ηθική πλευρά του ζητήματος.

Η εκκοσμίκευση της τοκοληψίας-τοκογλυφίας καθιστά αυτήν ζήτημα μεγάλης ηθικής και κοινωνικής απαξίας, που πλήττει πλέον το ατομικό αγαθό της περιουσίας και τη λειτουργία της οικονομίας, εμπíπτοντας στους προβληματισμούς και τις οριοθετήσεις του σύγχρονου ποινικού νομοθέτη.

²²⁹ Υπάρχουν δύο βασικές ερμηνείες για την γένεση του Καπιταλισμού. Η μία ότι ο Καπιταλισμός είναι καρπός του Παπισμού με την φεουδαλιστική του νοοτροπία, και η άλλη ότι είναι προϊόν και γέννημα του Προτεσταντισμού με την ιδιαίτερη ηθική που έχει αναπτύξει.

Πέρα από την ύπαρξη των θεωριών αυτών και την προσπάθεια να βρεθεί μία αρμόζουσα απάντηση, το γεγονός είναι ότι ο Καπιταλισμός είναι γέννημα της δυτικής μεταφυσικής, όπως βιώθηκε τόσο από τον Παπισμό όσο και από τον Προτεσταντισμό. Βλ. www.oodegr.com/oode/koinwnia/kapitalismos1.htm.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Η ΓΕΝΝΗΣΙΣ ΤΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ²³⁰

Μελετώντας το θέμα της γένεσης του Καπιταλισμού είναι ανάγκη να δώσουμε έναν ορισμό για το τι ονομάζουμε Καπιταλισμό, όπως ακριβώς το εννοεί ο Max Weber. Άλλωστε, είναι γνωστός ο λόγος του Αριστοτέλους: «αρχή σοφίας ονομάτων επίσκεψις». Ο ορισμός είναι αναγκαίος, γιατί στο σημείο αυτό υπάρχει σύγχυση. Μερικοί ονομάζουν Καπιταλισμό και την επιθυμία εκ μέρους του ανθρώπου για πλουτισμό, ενώ ο Καπιταλισμός ως σύστημα και οργάνωση εκφράζει κάτι διαφορετικό.

Η λέξη Καπιταλισμός προέρχεται από την λέξη capital και δηλώνει το κεφάλαιο. Με τον όρο, λοιπόν, Καπιταλισμό εννοούμε τον κεφαλαιοκρατισμό και με τον όρο καπιταλιστή τον κεφαλαιοκράτη. Πρόκειται για το σύστημα που αξιοποιεί το κεφάλαιο. Και αυτό που λέγεται τώρα δεν είναι απλό, αλλά πρέπει να το δούμε αναφορικά με όσα θα λεχθούν πιο κάτω, όπως τα αναλύει ο Max Weber.

Στην εισαγωγή του βιβλίου του «Η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του Καπιταλισμού», που είναι περίληψη των απόψεών του για την κοινωνιολογία της θρησκείας, ο Max Weber μας δίνει χαρακτηριστικές και απαραίτητες πληροφορίες. Ξεκινάει από την άποψη ότι σ' ένα συγκεκριμένο χώρο και χρόνο, δηλαδή στην Μεσαιωνική Δύση, όλες οι επιστήμες και οι τέχνες απέκτησαν έναν ορθολογικό χαρακτήρα και μια ρατσιοναλιστική θεώρηση. Με αυτήν την άποψη προσπαθεί να τεκμηριώσει την θεωρία ότι κάτι έγινε στον συγκεκριμένο αυτό χώρο και χρόνο που επηρέασε όλες τις επιστήμες, τις τέχνες και, βέβαια, την καπιταλιστική νοοτροπία. Ισχυρίζεται ότι πάντοτε σε όλες τις εποχές υπήρχε γνώση, παρατήρηση, επιστήμες, αλλά κατά τον Μεσαίωνα στην

²³⁰ Βλ. www.oodegr.com/oode/koinwnia/kapitalismos1.htm , Αποσπάσματα από το βιβλίο «Γέννημα και θρέμα Ρωμιοί», του Σεβ. Ναυπάκτου και αγ. Βλασίου Ιεροθέου, σελ. 123-184.

Δύση όλα αυτά απέκτησαν έναν εντελώς διαφορετικό χαρακτήρα. Από τις αστρονομικές παρατηρήσεις των Βαβυλωνίων λείπει η μαθηματική θεμελίωση, όπως το έκαναν οι Έλληνες, από την γεωμετρία λείπει η απόδειξη, από τις ινδικές φυσικές επιστήμες απουσιάζει η πειραματική μέθοδος. Το ίδιο συμβαίνει με την χημεία και την κινέζικη ιστοριογραφία, από την οποία λείπει η πραγματική μέθοδος του Θουκυδίδη. Η ινδική νομική διδασκαλία δεν διακρίνεται για μια έλλογη νομική επιστήμη, με τις συστηματικές μορφές σκέψης, ενώ «μόνο στην Δύση διαμορφώνεται μια λογική κατασκευή με την μορφή του Κανονικού δικαίου». Όλοι οι λαοί είχαν μουσική παιδεία, αλλά όμως η ορθολογική αρμονική μουσική αναπτύχθηκε από την Αναγέννηση και μετά. Το ίδιο παρατηρείται στην αρχιτεκτονική και την γλυπτική. Παντού υπήρχαν ανώτερα πνευματικά ιδρύματα, «αλλά μια έλλογη, συστηματική και εξειδικευμένη επιδίωξη της επιστήμης, με ασκημένο και ειδικευμένο προσωπικό υπήρξε μόνο στη Δύση». Μελετώντας την ανθρώπινη ιστορία μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι σε όλες τις κοινωνικές μορφές υπήρχε ο υπάλληλος, αλλά μόνο στην Δύση όλοι οι πολιτικοί, τεχνικοί και οικονομικοί όροι ζωής εξαρτώνται ολοκληρωτικά «από μια ειδικά ασκημένη οργάνωση της υπαλληλίας».

Ο Max Weber παρατηρεί διεξοδικά ότι κατά τον Μεσαίωνα στην Δύση όλες οι επιστήμες και οι τέχνες, ολόκληρος ο τρόπος ζωής αντιμετωπίστηκαν ορθολογικά, εκλογικεύθηκαν και οργανώθηκαν με βάση το λογικό σύστημα. Αυτό τον βοηθά πολύ στο να αποδώσει όλη αυτήν την νοοτροπία στην μεταρρυθμιστική κίνηση που βασίστηκε στον ορθό λόγο και την ορθολογική σχέση του ανθρώπου με τον Θεό, τον πλησίον και την κοινωνία. Ο ορθός λόγος θεωρήθηκε ως το κέντρο της υπάρξεως του ανθρώπου.

Μέσα στα πλαίσια αυτά πρέπει να δούμε και την ύπαρξη του Καπιταλισμού. Πραγματικά, υπήρχε ένας προκαπιταλιστικός Καπιταλισμός. Γι' αυτό και γίνεται σύγχυση μεταξύ αυτών των πραγμάτων. Αυτό σημαίνει ότι ο

Καπιταλισμός δεν συνίσταται στην απεριόριστη επιθυμία για πραγματοποίηση του κέρδους. Το κυνήγι του χρήματος, η επιθυμία του πλουτισμού, η επιθυμία για απόκτηση υλικών αγαθών και κεφαλαίου συνδέεται με τον άνθρωπο και μπορούμε να τα βρούμε σε κάθε φάση της ζωής του. Αν μια τέτοια επιθυμία την θεωρήσουμε Καπιταλισμό, τότε αυτή η αντίληψη «ανήκει στο νηπιαγωγείο της ιστορικής διδασκαλίας».

Η διαφορά είναι ότι στον δυτικό Μεσαίωνα ο Καπιταλισμός προσέλαβε μια ορθολογική οργάνωση. Είναι επιδίωξη του κέρδους «μέσα στο πλαίσιο μια μόνιμης ορθολογικά οργανωμένης καπιταλιστικής επιχείρησης και με κριτήριο την αποδοτικότητα». Σε όλον τον κόσμο και σε όλες τις εποχές υπήρχαν έμποροι και μεγαλέμποροι, αλλά μόνο στην Δύση αναπτύχθηκε ένας Καπιταλισμός «σε τύπους, μορφές και κατευθύνσεις, που δεν προϋπήρξαν πουθενά αλλού». Πραγματικά, στην Δύση αναπτύχθηκε μια ιδιαίτερη μορφή Καπιταλισμού, που συνίσταται «στην ορθολογική καπιταλιστική οργάνωση της (τυπικά) ελεύθερης εργασίας».

Ο Καπιταλισμός, όπως δημιουργήθηκε στην Δύση, ο λεγόμενος «σύγχρονος έλλογος καπιταλισμός», εκτός από τα μέσα της παραγωγής είχε ανάγκη και από ένα νομικό σύστημα και από μια διοίκηση με σταθερούς κανόνες λειτουργίας. Αυτό ακριβώς επιτεύχθηκε στην Δύση, όπου αναπτύχθηκε αυτός ο έλλογος Καπιταλισμός.

Ο Max Weber στην εισαγωγή του αυτή απλώς θίγει αυτό που θα αναπτύξει σε όλο το βιβλίο του, ότι κατά τον Μεσαίωνα στην Δύση έγινε μια μεγάλη αλλαγή στον τρόπο ζωής των ανθρώπων, και αυτό είναι εκείνο που μας ενδιαφέρει στο σημείο αυτό. Κέντρο της ζωής του ανθρώπου έγινε ο ορθός λόγος και με αυτόν ο άνθρωπος ρύθμιζε όλες τις εκδηλώσεις και τις ενέργειές του.

Στο κεφάλαιο που επιγράφεται «Θρησκευτική πίστη και κοινωνικό στρώμα», ο Max Weber κάνει διάφορες παρατηρήσεις σε χώρες όπου

κατοικούν Προτεστάντες και Καθολικοί για να διαπιστώσει ότι, πραγματικά, η προτεσταντική ηθική συνδέεται στενά με το πνεύμα του Καπιταλισμού, είναι αυτή που βοήθησε την εξέλιξη του καπιταλιστικού συστήματος, αφού αυτό αναπτύσσεται κυρίως σε χώρες και ανθρώπους, που εμποτίζονται από την ορθολογική οργάνωση της οικονομίας και την θεωρία της αναγεννητικής ιδιότητας του χρήματος.

Το άλλο αφετηριακό κείμενο, που χρησιμοποιεί ο Max Weber, εκφράζει το πουριτανικό πνεύμα το οποίο συνδέεται με το πνεύμα του Καπιταλισμού. Το κείμενο αυτό ουσιαστικά είναι σκέψεις του Βενιαμίν Φραγκλίνου, που διατυπώνονται με την μορφή συμβουλών, για την ορθολογική ανάπτυξη του χρήματος. Δεν θα παρατεθώ ολόκληρο, αλλά μερικά αποσπάσματα πολύ ενδεικτικά.: Μια συμβουλή αναφέρεται στην θεώρηση του χρόνου ως χρήματος: «Να θυμάσαι ότι ο χρόνος είναι χρήμα». Η άλλη συμβουλή είναι: «Να θυμάσαι ότι η πίστωση είναι χρήμα». Αυτό συνδέεται αναπόσπαστα με τους τόκους που προέρχονται από τον δανεισμό χρήματος. Χαρακτηριστική θέση του Βενιαμίν Φραγκλίνου είναι: «Να θυμάσαι ότι το χρήμα έχει αναπαραγωγική και καρποφόρα φύση», δηλαδή το χρήμα αναπαράγει χρήμα.

Στην συνέχεια θα υπογραμμίσουμε μερικά κεντρικά σημεία από τα έργα όσων ασχολήθηκαν με την θεωρία του Max Weber, που είναι σημαντικά και αρκετά χαρακτηριστικά:

α) Υπάρχει μια κατηγορία επιστημόνων που δέχονται τις απόψεις του Max Weber για την γένεση του Καπιταλισμού. Μεταξύ των πρώτων υποστηρικτών του είναι ο Ernst Troeltsch, ο οποίος δέχεται ότι η Καλβινιστική ηθική που τόνιζε την αξία της εργασίας και ταυτόχρονα περιόριζε την κατανάλωση, οδηγούσε στην συσσώρευση του πλούτου. Επίσης, το ότι ο Καλβινισμός απέρριψε την απαγόρευση του τόκου που είχε επιβάλει ο Καθολικισμός βοήθησε στην παραγωγική διακίνηση του χρήματος και, βέβαια, στην αύξησή του. Η Καλβινιστική ηθική της κλήσης και της εργασίας, δηλαδή οι απόψεις του Προτεσταντισμού για το επάγγελμα, προσέδωσε την βασική

υποδομή για την ανάπτυξη του πνεύματος του Καπιταλισμού. Βέβαια και ο Max Weber και ο Troeltsch υπογραμμίζουν αυτήν την άποψη χωρίς να υποστηρίζουν ότι ο Καπιταλισμός είναι άμεσο προϊόν του Καλβινισμού.

β) Διατυπώθηκε ακόμη η άποψη ότι ο Καπιταλισμός δεν έχει τόσο σχέση με την Προτεσταντική ηθική, αλλά με το πνεύμα του Ιουδαϊσμού. Αυτό υποστηρίχθηκε από τον Werner Sombart, κατά τον οποίο η κυρία πηγή του πνεύματος του Καπιταλισμού ήταν η κοινωνική στάση και η οικονομική πράξη που σχετίζεται με τον Ιουδαϊσμό. Είναι δε γνωστό το επιχειρησιακό πνεύμα του Εβραίου.

Την άποψη του Sombart υποστήριξε και ο Sée κατά τον οποίο το καλύτερο παράδειγμα καπιταλιστικού πνεύματος αποτελεί ο επιδέξιος και πονηρός Εβραίος έμπορος, παρά ο κάπως ανελαστικός πουριτανός.

γ) Μερικοί κριτικοί της θεωρίας του Max Weber αμφισβητούν τον συσχετισμό που επιχειρεί μεταξύ του Καπιταλισμού και της Προτεσταντικής ηθικής και το θεωρούν αυθαίρετο και πάντως υπεραπλουστευμένο συμπέρασμα. Το βασικό τους επιχείρημα είναι ότι ο Καπιταλισμός προϋπήρχε του Προτεσταντισμού, αφού τον συναντάμε και πριν ακόμη δημιουργηθούν οι Προτεσταντικές Ομολογίες στην Δύση. Υπάρχουν μερικοί μελετητές που θεωρούν ότι ο Καπιταλισμός συνδέεται στενά με τον Παπισμό, με την όλη θεολογία και ηθική που διαθέτει.

Ο Sombart υποστήριξε την άποψη ότι στην ανάπτυξη του Καπιταλισμού είχε βοηθήσει η Παπική Εκκλησία, ιδίως στην Ιταλία. Δεδομένου ότι το πνεύμα του Καπιταλισμού συνδέεται με τον ορθολογισμό σημαίνει ότι άμεση είναι η εξάρτησή του από το θεολογικό σύστημα της Παπικής Εκκλησίας.

Το ότι ο Καπιταλισμός αναπτύχθηκε από τον Παπισμό, κατά τον Sombart, φαίνεται από δύο επί πλέον γεγονότα. Πρώτον, από το ότι οι σχολαστικοί δίδασκαν ότι δεν έχει σημασία αν κάποιος είναι πτωχός ή πλούσιος, αλλά τι κάνει με τον πλούτο και την φτώχεια του. Και δεύτερον ότι οι σχολαστικοί και ειδικότερα ο Αντωνίνος της Φλωρεντίας επέτρεπαν τον

τόκο, αν τα χρήματα είχαν δανεισθή για παραγωγική επένδυση. Παράλληλα ο Sombart υποστηρίζει ότι ο Προτεσταντισμός ήταν αντίθετος προς τον Καπιταλισμό και μόνον ακούσια βοήθησε στην ανάπτυξη του Καπιταλισμού, στο βαθμό που εμπνεόταν από τον ορθολογισμό των Σχολαστικών.

Και ο Hyma ισχυρίζεται ότι, καίτοι η τοκογλυφία απαγορευόταν από την Παπική Εκκλησία, εν τούτοις οι διασυνδέσεις του παπικού Κλήρου με τον Τραπεζικό οίκο Fuggers στην Ρώμη, έδωσαν αποφασιστική ώθηση στην ραγδαία εξάπλωση της τοκογλυφίας.

Γενικά, κατά την κατηγορία αυτή των επιστημόνων δεν είναι αρκετό να υποστηρίζεται ότι η προτεσταντική ηθική γέννησε τον Καπιταλισμό, ακριβώς γιατί προϋπήρχε με την διδασκαλία της Παπικής Εκκλησίας. Ουσιαστικά, αυτές οι αναλύσεις συνδέουν πολύ περισσότερο το πνεύμα του Καπιταλισμού με την Παπική Εκκλησία.

δ) Οι μελετητές της θεωρίας του Max Weber, στράφηκαν και στο κεντρικό σημείο της. Αφού, κατά τον Max Weber, το πνεύμα του Καπιταλισμού συνδέεται με την Προτεσταντική ηθική ενδιατρίβουν περισσότερο στο θέμα της μελέτης του Προτεσταντισμού, που είναι πράγματι ένα μεγάλο φαινόμενο. Θα δούμε μερικές απόψεις των επιστημόνων της κατηγορίας αυτής.

Ο Tawney, υποστηρίζει ότι το καπιταλιστικό πνεύμα προϋπήρχε του Προτεσταντισμού και θεωρεί ανεπαρκή την θέση του Max Weber ότι η προτεσταντική ηθική συνετέλεσε στην ανάπτυξη του Καπιταλισμού, αλλά δέχεται ότι υπήρχε μια γενικότερη σχέση αιτιότητας ανάμεσα στην Προτεσταντική Μεταρρύθμιση και την άνοδο του Καπιταλισμού. Επομένως, σύμφωνα με τον Tawney, στο σύνολό του ο Προτεσταντισμός χωρίς να είναι η αιτία του Καπιταλισμού, εν τούτοις εξελίχθηκε ως ο σημαντικός υπηρέτης της ανάπτυξής του.

Ο Sée υποστηρίζει ότι «το πνεύμα του καπιταλισμού δεν ήταν γέννημα του Πουριτανισμού, αλλά ο τελευταίος αποτέλεσε το τονωτικό του».

Κατά τον Fanfani, γενικά, οι Προτεστάντες τήρησαν μια κριτική στάση απέναντι στον Καπιταλισμό. Οι Προτεστάντες θεολόγοι ήταν αντίθετοι προς τις εκδηλώσεις του Καπιταλισμού, στις οποίες έβλεπαν ενέργειες του Μαμμωνά. Μάλιστα, ο Καλβίνος καυτηρίαζε την Βενετία και την Αμβέρσα, τις οποίες θεωρούσε κέντρα του Μαμμωνά του Καθολικισμού. Μέσα στα πλαίσια αυτά αναφέρει και διαφόρους συνόδους των Μεταρρυθμιστών, οι οποίες απηγόρευαν τον τόκο, καθώς επίσης και την εργασία, που στερούσε χρόνο και ενέργεια για την υπηρεσία του Θεού. Γενικά, ο Fanfani δέχεται ότι, καίτοι ο Καπιταλισμός προϋπήρχε του Προτεσταντισμού, εν τούτοις ο τελευταίος άσκησε θετική επίδραση στην καθιέρωσή του.

Στην κατηγορία των απόψεων που αρνούνται την άμεση εξάρτηση του Καπιταλισμού από την Προτεσταντική ηθική είναι και ο Hyma, ο οποίος υποστηρίζει ότι τόσο ο Max Weber όσο και ο Troeltsch παρανόησαν την διδασκαλία του Καλβίνου, αφού ο τελευταίος δεν είχε ποτέ ενδιαφερθή για οικονομικές θεωρίες ή τον Καπιταλισμό. Μάλιστα, ο Καλβίνος ήταν αντίθετος στην εκζήτηση τόκου από τους πτωχούς. Αναφέρει και τους πρώτους Καλβινιστές που απηγόρευαν τον τόκο σε δάνεια σε πτωχούς και επέτρεπαν μόνο 2% - 3% επιτόκιο σε μεγάλα δάνεια. Γενικά, το κίνητρο του Καλβίνου ήταν η φροντίδα για τους συνανθρώπους και όχι η επιταγή για εργασία προς δόξα του Θεού. Όσα ισχυρίζονται ο Max Weber και ο Troeltsch, κατά τον Hyma έχουν ίσως εφαρμογή στους νεοκαλβινιστές της Αγγλίας και της Αμερικής, όχι όμως και στον Καλβινισμό του Καλβίνου. Τελικά, ο Καλβίνος κατά τον Hyma, ήταν έντονα αντικαπιταλιστής και θα έμενε κατάπληκτος αν του λέγαμε ότι ένας μπίζνεμαν του 20ού αιώνα σαν τον Ροκφέλλερ, αναφέρεται ως παράδειγμα της επίδρασής του στην εξέλιξη της κοινωνίας. Τα ενδιαφέροντα του Καλβίνου ήταν πνευματικά και αυτό φαίνεται από το γεγονός ότι από τριάντα χιλιάδες σελίδες κειμένων του, μόνον οι πενήντα ασχολούνται με οικονομικά προβλήματα. Το ότι κάποιοι Καλβινιστές από τον 17^ο αιώνα και μετά παραδόθηκαν στην λατρεία του Μαμμωνά δεν σημαίνει ότι ο

Καλβινισμός τους οδήγησε εκεί, αλλά απλώς ότι είχαν πάψει να είναι Χριστιανοί.

Από την παράθεση των απόψεων αυτών που κρίνουν την θεωρία του Max Weber φαίνεται ότι δεν είναι εύκολη υπόθεση να απορρίψει κανείς την άμεση ή έμμεση σχέση που υπάρχει μεταξύ του πνεύματος του Καπιταλισμού και της Προτεσταντικής ηθικής. Μπορεί κανείς να έχει διαφορετικές επί μέρους αντιρρήσεις, αλλά εν τούτοις υπάρχει ένας έμμεσος επηρεασμός. Αυτό τουλάχιστον φαίνεται από την μελέτη των απόψεων των πιο πάνω ερευνητών.

ε) Διατυπώθηκε μια ενδιαφέρουσα άποψη, η οποία υποστηρίζει, ότι χωρίς να εξετάζει κανείς την άμεση προέλευση του Καπιταλισμού, αν δηλαδή προήλθε από τον Παπισμό ή τον Προτεσταντισμό, εν τούτοις μπορεί να υποστηριχθεί ότι έχει να κάνει με το γενικότερο δυτικό πνεύμα που επικρατούσε στον δυτικό χώρο, με την επίδραση τόσο του Παπισμού όσο και του Προτεσταντισμού. Άλλωστε, είναι γνωστόν ότι στην ουσία όλες οι δυτικές ομολογίες και ο Παπισμός έχουν την ίδια προοπτική και αναφορά. Απλούστατα, οι Προτεστάντες αντέδρασαν σε θέσεις του Παπισμού, ενώ είχαν την ίδια νοοτροπία. Αν μελετήσουμε σε βάθος τις διδασκαλίες τους, θα διαπιστώσουμε ότι είχαν την ίδια προοπτική.

στ) Διατυπώθηκε η άποψη ότι δεν πρέπει να προσπαθούμε να συνδέσουμε αποκλειστικά τον Καπιταλισμό με τον Καθολικισμό ή τον Προτεσταντισμό, αφού το πνεύμα του Καπιταλισμού είναι συνάρτηση του κοσμικού πνεύματος και της νοοτροπίας του ανθρώπου που επιδιώκει το κέρδος. Φαίνεται ότι μια τέτοια άποψη έχει ερείσματα από την πλευρά ότι ο άνθρωπος στην μεταπτωτική ζωή που βρίσκεται, λόγω της εξάψεως των παθών και της ανασφάλειας, επιδιώκει την κατοχύρωση και την συσσώρευση πλούτου. Βέβαια, πρέπει να ομολογηθεί ότι αυτό το παραδέχεται εν μέρει ο Max Weber, αλλά επιμένει περισσότερο στην ορθολογιστική αντίληψη του πλούτου και του κέρδους.

Ο Robertson που άσκησε έντονη κριτική στην θεωρία του Max Weber υποστηρίζει ότι ο χαρακτηρισμός «καπιταλιστής» είναι κοσμικός και η επιχειρηματική δραστηριότητα δεν πρέπει να έχει σχέση με την θρησκευτική «κλήση». Ο άνθρωπος δεν χρειάζεται κανενός είδους «κλήση» για να αφοσιωθεί στο κυνήγι του πλούτου, μάλιστα δε πιθανόν να μισή την απαίτηση της θρησκείας να είναι παρατηρητής στις καθημερινές ασχολίες του.

Ωστόσο, όμως, η θρησκεία μπορεί να παίξει έναν θετικό ή αρνητικό ρόλο στην κατάχρηση ή την χρήση του πλούτου. Κατά τον Fanfani ο Καπιταλισμός έχει σχέση με διάφορες θρησκείες, οι οποίες μπορούν να τον εξαφανίσουν, να τον θέσουν υπό έλεγχο ή να τον βοηθήσουν να αναπτυχθεί, όχι όμως να τον δημιουργήσουν. Και αυτό συμβαίνει γιατί η επιδίωξη του κέρδους με τα ελάχιστα δυνατά μέσα αποτελεί έμφυτο ένστικτο του ανθρώπου.

Σχετικά με τον Προτεσταντισμό, ο Fanfani ισχυρίζεται ότι προσέφερε ουσιαστική βοήθεια από μια αρνητική άποψη. Δηλαδή, τόσο ο Λουθηρανισμός όσο και ο Καλβινισμός δεν συνέδεσαν την σωτηρία του ανθρώπου με τα έργα που πράττει στην γη, αλλά την θεώρησαν ως εκλογή από τον Θεό. Με αυτόν τον τρόπο ώθησαν τον άνθρωπο στην ικανοποίηση όλων των παρορμήσεών του. Έτσι, από αυτήν την αρνητική πλευρά βοήθησε ο Προτεσταντισμός στην συσσώρευση πλούτου και την ανάπτυξη του πνεύματος του Καπιταλισμού. Πράγματι, όταν θεωρήται ότι η σωτηρία του ανθρώπου είναι ανεξάρτητη από τις πράξεις του στην γη, και μάλιστα, όταν θεωρήται ότι η κατοχή του πλούτου είναι εύνοια του Θεού στον σεσωσμένο, τότε δημιουργείται ένα εύκρατο κλίμα για την ανάπτυξη του πνεύματος του Καπιταλισμού.

ζ) Υπάρχουν και αναλυτές που προσπάθησαν να δουν την θεωρία του Max Weber σε σχέση με τις θεωρίες του Marx.

Για παράδειγμα ο Robertson παρατηρεί ότι ο Max Weber προσπάθησε να στοιχειοθετήσει την αντίστροφη σχέση αιτιότητας από αυτήν που έθετε ο Marx στην οικονομική ερμηνεία της ιστορίας. Η ερμηνεία των οικονομικών

γεγονότων γι' αυτόν ήταν ψυχολογική, αφού η άνοδος του Καπιταλισμού οφειλόταν στην ανάπτυξη του «Καπιταλιστικού Πνεύματος».

Ο Γάλλος οικονομικός ιστορικός Henri Sée μελετώντας την θεωρία του Max Weber διατυπώνει την άποψη ότι παίζει «τον ρόλο του αντίβαρου στο διάσημο δόγμα του ιστορικού υλισμού, όπως αυτό διατυπώθηκε από τον Karl Marx». Και συνεχίζει: «Διανοητές όπως ο Weber, ο Troeltsch, ο Sombart, χωρίς να κάνουν άμεση κριτική στον ιστορικό υλισμό, του επιτίθενται στο προπύργιό του προσπαθώντας να αποδείξουν ότι τα οικονομικά φαινόμενα – τουλάχιστον ο Καπιταλισμός που είναι το ισχυρότερο – είναι σε πολύ μεγάλο βαθμό προϊόντα ενός θρησκευτικού πνεύματος όπως ο Πουριτανισμός ή ο Ιουδαϊσμός».

Βέβαια, ο Max Weber πουθενά στο έργο του δεν αναφέρει ρητώς ότι συγγενεύει με τις θεωρίες του Marx ούτε και ότι είναι αντίθετος.

Είναι γεγονός όμως, όπως υποστηρίζεται από τον Robertson, ότι το έργο του Max Weber εισήγαγε μια επίθεση εναντίον του Καπιταλισμού εξ ίσου ισχυρά με αυτήν του Marx. Η βαθύτερη προσπάθειά του ήταν να δείξει ότι ο σύγχρονος Καπιταλισμός είναι μια τεράστια και επιβλητική υπερδομή, που στηρίζεται στα θεμέλια μεταβαλλόμενων και ξεπερασμένων θρησκευτικών ιδεών.

η) Ύστερα από την παρουσίαση όλων αυτών των απόψεων για την θεωρία του Max Weber και την περιπλάνησή μας στις κυριότερες απόψεις που διατυπώθηκαν γι' αυτόν, τόσο θετικές όσο και αρνητικές, πρέπει, νομίζω, να παραθέσουμε τις δικές μας παρατηρήσεις.

Πρώτη. Η θεωρία του Max Weber είναι μεγαλειώδης και πρωτότυπη. Στο βιβλίο που μελετάμε φαίνεται καθαρά ότι συνδέει πολύ στενά το πνεύμα του Καπιταλισμού με την Προτεσταντική ηθική. Δεν μπορεί κανείς να παρερμηνεύσει αυτή την άποψή του, άσχετα αν είναι σωστή εκτίμηση ή όχι.

Δεύτερη. Οι απόψεις του Max Weber προκάλεσαν πολλές συζητήσεις, ακόμη και σήμερα. Διευτώθησαν πολλές απόψεις σε πολλές περιπτώσεις

αντίθετες μεταξύ τους. Άλλοι συμφώνησαν με την θεωρία αυτή και άλλοι διαφώνησαν. Πιθανόν αυτό έχει να κάνει με τις ιδεολογικές πεποιθήσεις κάθε αναλυτού. Το γεγονός είναι ότι και αυτοί που δεν δέχθηκαν την θεωρία του Max Weber σε πολλά σημεία, δεν μπόρεσαν να την απορρίψουν ολοκληρωτικά. Έτσι, λοιπόν, γίνεται μεγάλη συζήτηση, αλλά τελικά δεν απορρίφθηκε η θεωρία ότι το πνεύμα του Καπιταλισμού συνδέεται άμεσα ή έμμεσα με την Προτεσταντική ηθική.

Τρίτη. Πρέπει να προσεχθή ιδιαίτερος ότι ο Max Weber όταν κάνει λόγο για Καπιταλισμό, δεν εννοεί απλώς την συσσώρευση του κεφαλαίου και την αγάπη προς τον πλούτο, αλλά τον Καπιταλισμό «ως ορθολογική καπιταλιστική οργάνωση της ελεύθερης εργασίας». Πρόκειται σαφώς για μορφή που παρουσιάστηκε κατά τον μεσαίωνα και έχει να κάνει με το δυτικό πνεύμα. Αν σκεφθή κανείς ότι το λεγόμενο δυτικό πνεύμα είναι η υποδομή τόσο του Καθολικισμού όσο και του Προτεσταντισμού, τότε καταλαβαίνει ότι ο Καπιταλισμός, όπως τον γνωρίζουμε σήμερα, με την δυτική μεταφυσική, που αποτελεί το θεμέλιο του δυτικού Χριστιανισμού, συνιστά τον τρόπο ζωής των δυτικών ανθρώπων.

Ο δυτικός τρόπος ζωής διακρίνεται για την πίστη στην μεταφυσική, τον απόλυτο προορισμό, τον ορθολογισμό, τον ηθικισμό και τον ασκητισμό με έναν ιδιαίτερο χαρακτήρα. Τελικά, το βαθύτερο πνεύμα του δυτικού Χριστιανισμού είναι ο ατομικισμός. Αυτό ακριβώς δείχνει τον στενό σύνδεσμο του Καπιταλισμού με τον δυτικό τρόπο ζωής.

Προϋπήρχε, βέβαια, αυτό το πνεύμα του Καπιταλισμού και στον Παπισμό, αλλά τελικά οι Προτεστάντες με την βίωση της ελευθερίας και την καλλιέργεια της ελεύθερης σκέψης, το ανέπτυξαν ακόμη περισσότερο. Γενικά, πιστεύουμε ότι ο φιλελευθερισμός έχει στενή σχέση με τον Καπιταλισμό.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- 1) «Λεξικό Οικονομικών Επιστημών» του Χρήστου Ν. Τότση, Τόμος Β΄, Εγκυκλοπαιδικά Λεξικά Πάμισος, Εκδ. Πάμισος.
- 2) «Η Τοκογλυφία, Διαχρονική-Εγκληματολογική προσέγγιση» του Μαρίνου Μιχ. Σκανδάμη, Δ. Ν. Δικηγόρου, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη 2007.
- 3) Άρθρο του Μ. Δ. Τιβέριου, καθηγητή Κλασικής Αρχαιολογίας στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, «Τράπεζες και Τοκογλύφοι στην Αρχαία Ελλάδα», εφημερίς ΤΟ ΒΗΜΑ, 20/06/1999, αρ. φύλλου 12612.
- 4) «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους», τόμος Γ2΄, Κλασικός Ελληνισμός 479-336 π.Χ., Εκδοτική Αθηνών ΑΕ, Αθήνα 1972.
- 5) «Αρχαίο Ελληνικό Δίκαιο» του Biscardi Arnaldo, 5^η εκδ., Παπαδήμας, Αθήνα 2004.
- 6) «Δημοσθένους, λόγοι επιτροπικοί», επιμέλεια Κ. Θ. Αραπόπουλου, Τα Άπαντα των Αρχαίων Ελλήνων Συγγραφέων, τόμος τέταρτος, εκδ. Πάπυρος.
- 7) «Πλούταρχος Ηθικά», Αρχαία Ελληνική Γραμματεία «Οι Έλληνες», εκδ. Κάκτος.
- 8) «Σόλων- Αρχαίον Ελληνικόν Δίκαιον», Εκδ. Πελεία, Αθήνα 1988.
- 9) «Αι περί ιδιοκτησίας απόψεις εν τη Εκκλησία» του Αρχιμ. Νεκταρίου Χατζημιχάλη, Ανάλεκτα Βαλτάδων 13, ΠΙΠΜ, Θεσσαλονίκη 1972.
- 10) «Αριστοτέλης, Πολιτικά Ι-ΙΙ, Βιβλιοθήκη Αρχαίων Συγγραφέων, μετάφραση-σχόλια Παναγής Λεκάτσας, εκδ. Ι. Ζαχαρόπουλος.
- 11) «Αριστοτέλους άπαντα» Πολιτικά Α΄, επιμέλεια Σπυρίδονος Χ. Μαγγίνα Διδάκτορος Φιλοσοφικής σχολής, Βιβλιοθήκη των Ελλήνων, Ελληνικός εκδοτικός οργανισμός.

12) «Αριστοτέλους Ηθικά Νικομάχεια», απόδοση Βασίλη Μισκόβη, Κλασική βιβλιοθήκη, Αρχαίοι Έλληνες Συγγραφείς, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη.

13) «Πλάτωνος Νόμοι», επιμέλεια Κων. Φιλίππας, Άπαντα Αρχαίων Ελλήνων Συγγραφέων, εκδ. Πάπυρος.

14) «Πλάτων Νόμοι», μετάφραση Γιώργος Κουσούνελος, Οι Έλληνες, εκδ. Κάκτος 1992.

15) «Φιλοστράτου Βίος Απολλωνίου Τυανέως», επιμέλεια Αποστόλου Τζαφερόπουλου, Βιβλιοθήκη των Ελλήνων-Γεωργιάδης, Αθήναι 1995, τόμος Γ΄.

16) «Η Παλαιά Διαθήκη κατά τους 0΄», Κείμενο-ερμηνεία-σχόλια Αρχιμ. Ιωήλ Γιαννακόπουλος, Θεσσαλονίκη 1986, εκδ. Λυδία, τόμος 1^{ος}, 2^{ος}, 3^{ος}, 6^{ος}, 7^{ος}, 8^{ος} και 9^{ος}.

17) «Η Καθημερινή Ζωή των Ανθρώπων της Βίβλου» του Chouraqui Andre, Παπαδήμας, Αθήνα 1992.

18) «Η Καθημερινή Ζωή στην Παλαιστίνη στους Χρόνους του Ιησού» του Ροπς Ντανιέλ (μτφρ. Έλλης Αγγέλου), έκδ. 2^η, Παπαδήμας, Αθήνα 1990.

19) «Παραδόσεις Αρχαιολογίας της Παλαιστίνης και Βιβλικής Θεσμολογίας» του Ηλία Β. Οικονόμου, Αθήνα 1988.

20) «Η Παλαιά Διαθήκη μετά συντόμου ερμηνείας», ερμηνευτικά σχόλια Τερμπέλα, εκδόσεις Σωτήρ, τόμος 20^{ος}.

21) «Το βιβλίον του Αμώς» του Χαστούπη Π. Αθανάσιου, ΟΕΔΒ, Αθήνα 1986.

22) «Ελληνισμός και Ιουδαϊσμός» του Μεθόδιου Γ. φούγια Μητροπολίτη Πισιδίας και πρώην Αρχιεπίσκοπο Θυατείρων και Μ. Βρετανίας, εκδ. Νέα Σύνορα-Α. Α. Λιβάνη, 1995.

23) «Η Καινή Διαθήκη», Κείμενον-Ερμηνευτική απόδοσις υπό Ιωάννου Θ. Κολιτσάρα, εκδ. Θεολόγων η Ζωή, Αθήναι 1979, έκδοσις δεκάτη.

24) «Η Φωνή του Θεού μέσα από τον Δεκάλογο», τόμος Β΄, Δράμα 1994.

25) «αδελφέ, Πρόσεχε σεαυτώ» του Αρχιμ. Τιμοθέου Παπασταύρου, εκδ. Κωστόπουλος, Πάτριαι.

26) «Διαταγαί Αποστόλων», Αποστολικοί Πατέρες άπαντα τα έργα, εκδ. Ελευθερίου Μερετάκη «Το Βυζάντιο», θεσσαλονίκη 1993, τόμος 1^{ος}.

27) «Βασιλείου Καισαρείας του Μεγάλου Άπαντα τα Έργα», επιμέλεια Σοφία Καρακασίδου, εκδ. Γρηγόριος ο Παλαμάς, ΕΠΕ, τόμος 5^{ος}.

28) «Γρηγόριος Νύσσης (μέρος Ε΄)», επιμέλεια Κίμων Γ. Παπαχριστόπουλος, ΒΕΠΕΣ, εκδ. Αποστολική Διακονία, Αθήναι 1990, τόμος 69^{ος}.

29) «Δύο ομιλίες κατά των τοκιζόντων», εκδ. Νεκτ. Παναγόπουλος, σειρά Πατερικές σελίδες 9.

30) «ΠΗΔΑΛΙΟΝ» ήτοι άπαντες οι ιεροί και θείοι κανόνες ερμηνευομένοι παρά Αγαπίου ιερομονάχου και Νικοδήμου μοναχού, εκδ. Βλαστου Χ. Βαρβαρρηγού, Αθήναι 1886.

ΠΗΓΕΣ ΑΠΟ ΤΟ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ:

1) <http://www.livepedia.gr/index.php/%CE%A4%CF%8C%CE%BA%CE%BF%CF%82>

2) <http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A4%CF%8C%CE%BA%CE%BF%CF%82>

3) http://clubs.pathfinder.gr/ARXAIA_ELLADA/180529

4) www.pireas.com/history/sea_commer_gr.htm

- 5) <http://www.livepedia.gr/index.php/%CE%A3%CE%B5%CE%B9%CF%83%CE%AC%CF%87%CE%B8%CE%B5%CE%B9%CE%B1>
- 6) http://nomosophia.blogspot.com/2007_09_01_archive.html
- 7) www.kis.gr/chronika-209.pdf
- 8) www.oodegr.com/neopaganismos/sykofanties/eksousia2.htm
- 9) www.oodegr.com/oode/koinwnia/kapitalismos1.htm,

Αποσπάσματα από το βιβλίο «Γέννημα και θρέμα Ρωμιοί», του Σεβ. Ναυπάκτου και αγ. Βλασίου Ιεροθέου, σελ. 123-184.